

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA PEDAGOGIKO IN ANDRAGOGIKO

DIPLOMSKO DELO

VLOGA STROKOVNEGA DELAVCA V ZAPORU

KATJA ŠTREKELJ

LJUBLJANA, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA PEDAGOGIKO IN ANDRAGOGIKO

DIPLOMSKO DELO

VLOGA STROKOVNEGA DELAVCA V ZAPORU

Študijski program:
pedagogika – pedagoška smer

Mentor:izr. prof. dr. Robi Kroflič

KATJA ŠTREKELJ

LJUBLJANA, 2010

Zapomni si, da nihče ne uspe sam. Imej hvaležno srce in hitro priznaj zasluge tistim, ki ti pomagajo...

Zato...

Mentorju prof. dr. Robiju Krofliču iskrena hvala za čas, pomoč, uspešno vodenje in potrpežljivost pri nastajanju moje diplomske naloge.

Mami in očiju hvala, ker sta mi omogočila študij in mi bila vedno v pomoč. Ob vajinih spodbudnih besedah se mi noben cilj nikoli ni zdel nedosegljiv.

Hvala Roku, ker je zaupal vame v trenutkih, ko sem sama to zaupanje popolnoma izgubila, me podpiral in potrpežljivo prenašal. Priznam, bila sem naporna in vem, da ti ni bilo lahko.

Povzetek

Diplomska naloga skuša najti odgovor na vprašanje, kakšna je vloga strokovnega delavca v zaporu. V iskanju odgovora sem tako najprej osvetlila različne vzroke deviantnosti, in sicer v okviru socioloških, psiholoških in bioloških teorij. Nadalje sledi razlaga teorij kaznovanja. Kazen vedno stremi k doseganju določenih ciljev, obstaja z določenim razlogom in ima določen namen. V zgodovini so se cilji kazni spreminjali in prav ta različna pojmovanja o ciljih je mogoče razvrstiti v dve glavni teoriji kaznovanja, v absolutno in relativno.

Zapor kot ena najstarejših ustanov na svetu je doživljal velik razvoj in vsestranske spremembe, kar je tudi eno od področij, ki ga zajema diplomska naloga. Najboljši vpogled v delo strokovnega delavca v zaporu prikazuje empirični del, ki zajema kritično obravnavo zapisnikov strokovnih posvetov strokovnih delavcev v zaporih. Ta razkriva problematiko, ki pesti slovenske zapore in ki v veliki meri vpliva na kvalitetno delo z obsojenci. Že dolgo časa je v slovenskem prostoru namreč prisotna problematika prenatrpanosti zaporov in pomanjkanja strokovnega kadra. Konstantno opozarjanje strokovnih delavcev na omenjene probleme pa se je do sedaj izkazalo kot neproduktivno.

Ključne besede: deviantnost, teorije kaznovanja, zapor, rehabilitacija, alternativno kaznovanje

SUMMARY

In my diploma I try to find out the answer about the role of the prison professional worker. First I highlighted different causes of deviance by describing sociological, psychological and biological theories. Then I described theories of punishment. There is always a goal, a reason and a purpose of punishment. Through the history these goals have changed and according to these changes we classify two main theories of punishment- absolute and relative theory. A prison is one of the oldest institutions in the world. There have been many changes and development of prison through history. That is also one of the areas, included in my diploma. The best insight in the role of professional worker in prison is shown in empirical part of diploma which includes critical analysis of different professional conferences. There are highlighted problems (such as prison overcrowding and lack of professional workers in prison) that have impact on the quality of working with prisoners and are in our country presented for quite a long time. Unfortunately, these problems haven't been solved yet.

Key words: deviance, theories of punishment, prison, rehabilitation, alternative punishment

KAZALO VSEBINE

1. UVOD.....	1
TEORETIČNI DEL.....	3
2. DEVIANTNOST.....	3
2.1 RAZVOJ TEORETIČNE KRIMINOLOGIJE.....	3
2.2 VZROKI ZA DEVIANTNOST	3
2.2.1 SOCIOLOŠKE TEORIJE	5
2.2.1.1 FUNKCIONALISTIČNE TEORIJE.....	6
2.2.1.1.1 Teorja anomije.....	7
2.2.1.1.2 Teorija subkulture	9
2.2.1.2 INTERAKCIONISTIČNE TEORIJE	12
2.2.1.2.1 Teorija etiketiranja	12
2.2.1.3 TEORIJE KONFLIKTNIH ODNOSOV	14
2.2.2 PSIHOLOŠKE TEORIJE.....	15
2.2.2.1 Psihoanalitična teorija	17
2.2.2.2 Hoffmanova teorija empatije.....	19
2.2.2.3 Teorija socialnega učenja	20
2.2.3 BIOLOŠKE TEORIJE	21
2.2.3.1 Dednost in kriminaliteta	22
2.2.3.2 Konstitucijska teorija.....	22
2.2.3.3 Biokemično neravnovesje	23
2.3. SKLEP.....	23
3. TEORIJE KAZNOVANJA.....	25
3.1 ABSOLUTNE TEORIJE KAZNOVANJA	25
3.1.1 Pridobitve absolutnih teorij	26
3.1.2 Kritike absolutnih teorij	26
3.2 RELATIVNE TEORIJE.....	28
3.2.1 Teorija generalne prevencije	29
3.2.2 Teorija specialne prevencije.....	31
4. KAZEN ZAPORA.....	33
4.1 ZGODOVINA ZAPORA	33
4.2 ROJSTVO ZAPORA	35
4.3 POSTMODERNIZEM-NEOKLASICIZEM?	40
4.3.1 Ideja neoklasicizma	40
4.4 NAMEN KAZNI ZAPORA.....	41

4.5 REHABILITACIJSKI POTENCIAL ZAPORNE KAZNI.....	43
4.5.1 Resocializacija zapornikov.....	43
4.5.2 Kritike tretmana.....	47
4.6 ŽIVLJENJE V ZAPORU	48
4.7 KRITIKA KAZNI ZAPORA	51
5. ALTERNATIVNE KAZNI.....	53
5.1 ABOLICIONIZEM	54
5.2 KONCEPT RESTORATIVNE PRAVIČNOSTI.....	58
5.2.3 Kje so prednosti restorativne pravičnosti?	60
6. VPETOST PENOLOŠKE LOGIKE V PEDAGOŠKE INSTITUCIJE.....	61
<i>EMPIRIČNI DEL .....</i>	<i>66</i>
7. KRITIČNA OBRAVNAVA ZAPISNIKOV STROKOVNIH POSVETOV.....	66
7.1 KONCEPTUALNI PROBLEMI VZGOJNEGA DELA V SLOVENSКИH ZAVODIH ZA PRESTAJANJE KAZNI ZAPORA IN PREVZGOJNEMU DOMU, LJUBLJANA, 10. FEBRUAR 1999	66
7.2 POSVET O DIFERENCIACIJI OBRAVNAVE OBSOJENCEV IN MLADOLETNIKOV, BOHINJ, NOVEMBER 1999	71
7.3 SOCIOTERAPEVTSKI KOMUNIKACIJSKI MODEL VČERAJ – DANES – JUTRI, STROKOVNI POSVET, BOHINJ, 2002	75
7.4. VLOGA VZGOJNE SLUŽBE V SLOVENSКИH ZAVODIH ZA PRESTAJANJE KAZNI ZAPORA, STROKOVNI POSVET, BOHINJ, NOVEMBER 2006.....	77
7.5 SOODVISNOST TRETMANKEGA IN VARNOSTNEGA DELA V ZAVODIH ZA PRESTAJANJE KAZNI ZAPORA IN PREVZGOJNEM DOMU, STROKOVNI POSVET, GOTENICA, 2007	81
7.6 KAKŠNE ZAPORE POTREBUJEMO? STROKOVNI POSVET, GOTENICA, NOVEMBER 2009	89
7.7 SKLEP.....	92
8. ZAKLJUČEK.....	97
9. VIRI IN LITERATURA	102

1. UVOD

Zapor je ena najstarejših ustanov na svetu, ki je skozi zgodovino doživljala velik razvoj in vsestranske spremembe, tako po vsebini in načinu izvrševanja kazni, kot v namenih, zaradi katerih ljudi zapiramo in jih nadzorujemo. Pregled pedagoške in kriminološke literature nam pokaže, da so prizadevanja na področju obravnavanja storilcev kaznivih dejanj usmerjena v zahtevo oziroma poskuse po zmanjševanju represivnosti v odnosu do delikventov. Včasih so bili poznavanje kršitve, poznavanje krivca in poznavanje zakona pogoji, ki so omogočali, da so sodbe zares utemeljili. Zdaj vsebuje kazensko sojenje drugačno vprašanje o resnici. Pri opredeljevanju kazenskih sankcij ni več tako pomembno storjeno kaznivo dejanje, pomembnejši postane storilec, njegov značaj, njegovo življenje oziroma življenjska zgodba, v kateri se iščejo vzroki za storjeno kaznivo dejanje. Ali kot pravi Foucault (1984, str. 24), *»...mehanizmi zakonskega delovanja ne zajemajo več zgolj kršitev, temveč posameznike, ne več tistega, kar so storili, temveč to, kar so, kar bodo ali kar bi lahko bili«.*

Pred približno letom dni sem na internetnih straneh Zavoda za zaposlovanje Republike Slovenije zasledila precejšnje pomanjkanje in potrebo po profilu pedagoga za delo v zavodih za izvrševanje kazni zapora. Četrty letnik se je bližal koncu, počasi si je bilo potrebno ogledati polje dela, na katerem je zaposljiv profil pedagoga. Možnost dela v zaporu se mi je zdela na prvi pogled zanimiva. Ko pa sem si poskusila odgovoriti na vprašanje – kaj dela pedagog v zaporu, sem ugotovila, da si kljub precejšnji teoretični podlagi, pridobljeni tekom študija, nisem znala najbolje predstavljati dela pedagoga v zaporu. Prva asociacija je sicer bila individualno delo z obsojenimi, vendar pa to prav gotovo ni edino delo pedagoga z obsojencem. Zmeda je bila tako čedalje večja, vprašanja so se mi vrstila in vrstila... Kako delati z deviantno osebo; kaj vpliva na kvaliteto dela z obsojencem; kako spremeniti trdno zasidrane vrednote in stališča zapornika; kako varno je delo v zaporu; koliko manevrskega prostora ima svetovalni delavec v zaporu, glede na to, da gre za delo v instituciji, kjer velja strog red in disciplina...in konec koncev, ker si na toliko vprašanj nisem znala odgovoriti s svojim znanjem, pridobljenim na študiju pedagogike, se mi je zastavilo še eno vprašanje – kako poteka usposabljanje pedagoga za delo strokovnega delavca v zaporu? Ob kopici zastavljenih vprašanj in nejasnih odgovorov sem se odločila, da bom nanje skušala odgovoriti v svoji diplomski nalogi.

V začetnem, teoretičnem delu diplomske naloge najprej prikazujem teoretične razlage vzrokov deviantnosti, na podlagi česar lahko strokovni delavec v zaporu oblikuje delo z

zapornikom. Nadalje prikazujem dve glavni teoriji kaznovanja, absolutno in relativno teorijo, sledi prikaz same kazni zapora in alternativnih oblik kaznovanja.

Drugi, empirični del diplomske naloge zajema kritično analizo zapisnikov strokovnih posvetov, ki so bili organizirani za strokovne delavce v zaporih. Omenjene zapisnike sem pridobila s strani Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij, v njih sem dobila zanimiv vpogled v naravo strokovnega dela v zaporih in posledično odgovore na mnoga, prej zastavljena vprašanja

Izhodišče diplomske naloge je, da je strokovni delavec v zaporu nepogrešljiva oseba, saj s kvalitetnim delom z zapornikom veliko pripomore k zagotavljanju varnosti celotne družbe. Vendar pa mora biti za delo s to, specifično populacijo zapornikov, odraslih z že izoblikovano osebnostjo, sistemom vrednot in norm, zelo dobro usposobljen že ob nastopu na delovno mesto strokovnega delavca v zaporu.

TEORETIČNI DEL

2. DEVIANTNOST

2.1 RAZVOJ TEORETIČNE KRIMINOLOGIJE

Danes politično–imaginarni ideali »boljšega sveta« pritegnejo čedalje manj posameznikov. Za večino revnih in deprivilegiranih namreč boljši svet že obstaja, in to tukaj in zdaj, in sicer v luči kapitalistične in potrošniške ideologije opredeljen svet »uspešnih, sposobnih, podjetnih, inteligentnih, zaslužnih, bogatih in privilegiranih«, ki je povsem blizu trpkemu svetu, v katerem živijo oni sami. Zato si želijo vsaj priložnosti, da bi se povzpeli na vrh, da bi dosegli ta svet. Nekateri se poslužujejo iger na srečo, vsekakor pa gre za individualna prizadevanja in ne za kolektivno akcijo, ki bi zrušila obstoječi red. V skrajnem primeru pride do tako imenovane ulične kriminalitete, ko začnejo ti posamezniki obračunavati sami med seboj. Dokler je tako, so mogočneži varni na svojih družbenih položajih. Temeljno in splošno poslanstvo teoretične kriminologije v teh razmerah je prizadevanje za »mentalno deprivizionizacijo«, za ukinjanje duševnih zaporov, miselnih kalupov, ki sodelujejo pri družbeni konstrukciji »družbenih problemov in odzivov nanje«. Sprostiti bi morali družboslovno domišljijo in nakazati drugačne načine simbolne konstrukcije in političnega nadzora konfliktnih položajev. Temeljito bi bilo potrebno preučiti mnogovrstne družbene učinke kaznovalnega aparata, da bi si o njem ustvarili kar se da realno sliko - podlago za njegovo kritično presojanje (Kanduč 1994, str. 322-323).

2.2 VZROKI ZA DEVIANTNOST

Vprašanje deviantnosti je neposredno povezano z določeno družbo. Gre za to, da je neko konkretno obnašanje v določeni družbi povsem normalno, v drugi družbi pa velja za nenormalno. Gre za dejanja, ki pomenijo kršitev določenih zapovedi ali prepovedi, za dejanja, ki so v nasprotju s posamičnimi normami, ki jih določena družba goji, spoštuje in razvija. Gre torej za ravnanja, ki jih določena družba šteje za drugačna, škodljiva, nemoralna, asocialna, družbeno nevarna. Ravnanja ljudi, ki so označena kot deviantna, torej niso nujno takšna sama po sebi, pač pa dobijo tako oznako v konkretnem družbenem okolju (Bavcon in Šelih 1987, str. 8).

Podobni pogledi na vzroke deviantnosti, posebno glede vpetosti deviantnosti v družbeni kontekst, se pojavljajo tudi pri obravnavi otrok in mladine, kar se bo izkazalo v nadaljevanju

naloge. V okviru iskanja vzrokov deviantnega, kriminalnega dejanja, Kanduč navaja naslednje možnosti razlage o vzrokih deviantnosti, ki se pojavljajo v okviru različnih teorij kriminala:

- prestopnik je posledica storilčeve svobodne volje ali racionalne odločitve v skladu s hedonističnim načelom, ki temelji na iskanju ugodja ali izogibanju bolečini;
- kriminallec želi kompenzirati manjvrednostni občutek ali se znebiti prehudih občutkov krivde;
- izživeti hoče kljubovalne težnje do matere ali očeta;
- ni ponotranjene družbene morale;
- njegov ego je sicer zdrav, vendar usmerjen v protidružbene cilje;
- prestopnik je zaostal v moralnem oziroma kognitivnem razvoju;
- njegov značaj je antisocialen;
- ima psihopatsko ali sociopatsko osebnostno strukturo;
- na njegovo vedenje vpliva katera od duševnih bolezni;
- je neprilagojen, odtujen (Kanduč 1999, str. 17-18).

Normalnost v določeni družbi se vzpostavlja in ohranja tako, da družba na nek način izključi vse tisto, kar je glede na njena merila drugačno in zaradi tega označeno kot deviantno. Negativna družbena reakcija na deviantno vedenje je za družbo bistvenega pomena. Deviantnosti ne moremo obravnavati kot iz družbenega polja izločeno področje, temveč kot sestavni del družbenega sistema (Javornik 1989, str. 40). Tista deviantna ravnanja namreč, ki izzovejo reakcijo družbene kontrole, predstavljajo osnovni vir informacij o normah v družbi. Patološko tako predstavlja »cement substanco«, ki lepi skupaj različne družbene strukture (Kecmanović 1973, str. 101). Reprodukcijska razmerij družbene normalnosti zahteva nenehno produkcijo predmeta izključitve - deviantno namreč predstavlja sestavni in integralni del družbenega sistema, ki s svojo prisotnostjo zagotavlja vzpostavljanje normalnosti v družbi (Meško 1997).

Različna raziskovanja o presoji zločinov, pojavih in vzrokih kriminalnega vedenja so dala številne teorije o nastanku posameznikove deviantnosti in o nastanku socialne patologije kot družbenega pojava. Glede na to, kateremu dejavniku pripisujejo odločujoč pomen, ločimo tri skupine teorij:

1. sociološke,
2. psihološke in

3. biološke (Meško 2006).

V nadaljevanju sledi vpogled v vsako skupino teorij. Psihološke in biološke teorije vzrokov deviantnosti bom obravnavala le na kratko, bolj podrobna obravnava pa bo namenjena sociološkim teorijam vzrokov deviantnosti. Tudi v kriminologiji in penologiji se sodobni trendi namreč bolj usmerjajo v sociološke teorije.

2.2.1 SOCIOLOŠKE TEORIJE

Sociološke teorije pojasnjujejo delikventno vedenje z vidika zunanjih dejavnikov oziroma dejavnikov družbenega okolja. Za enega izmed teoretikov omenjene teorije velja Emil Dürkheim, ki opredeljuje kriminaliteto kot univerzalen družbeni pojav, ki se pojavlja v vseh družbah in zgodovinskih okoljih. Kriminaliteta zanj ni le nujni, ampak tudi koristni družbeni pojav, saj so strukturne okoliščine, s katerimi je povezana, neogibne za normalni razvoj morale in prava (Kanduč 1999, str. 120).

Emil Dürkheim velja tudi za začetnika ene izmed najvplivnejših socioloških teorij, teorije anomalije. Ta vidi vzroke za kriminalno vedenje v motnjah družbenega ravnotežja, do katerih pride zaradi hitrih družbenih sprememb ter zaradi kriznih situacij. Vsako rušenje ravnotežja pa ne glede na to, ali pomeni povečanje moči, ugleda ali nazadovanje (revščino, izgubo moči), ruši družbene norme in slabi vpliv na posameznika. Družba ni več sposobna usmerjati posameznih članov in nad njimi izvajati kontrole, to pa je vzrok anomalije (Huselja 2001, str. 58).

Merton je modificiral teorijo anomalije in skušal pokazati, kako družbena struktura vrši pritisk na določene posameznike v družbi, da odstopijo od veljavnih družbenih norm. Družba s svojo kulturo določa cilje in vrednote, ki so kot legitimni ponujeni vsem članom družbe, istočasno pa določa tudi legitimna sredstva za doseganje teh ciljev, ki pa vsem članom niso enako dostopna. Ravno v razhajanju kulturno določenih ciljev in možnostih za njihovo uresničenje po legitimni poti, vidi Merton glavne vzroke za nastanek kriminalitete (Eršte 1997, str. 14).

Sociološke teorije o vzrokih kriminalitete vsebujejo domnevo, da dejavniki iz družbenega okolja potiskajo posameznika v kriminalno udejstvovanje, posameznik pa sam kaj veliko pravzaprav ne more storiti, da bi se taki usodi izognil. Vzroki kriminalitete so tako zunaj posameznika in so del družbenega okolja (Meško 2006, str. 145)

Po socioloških teorijah storilec obravnava žrtev tako kot družba obravnava njega. Posameznik namreč začne izvrševati kazniva dejanja, ko se vez med njim in družbo pretrga ali oslabi. V sodobni družbi je večina izvršenih dejanj odgovor na neenakosti, ki jih prinaša življenje v

kapitalizmu. Vedeti pa je treba, da »kriminalci« niso le ljudje, ki pripadajo nižjim družbenim razredom, ampak so tudi iz vrst uglednejših, višjih razredov, le da lahko slednji dodatno bogastvo pridobivajo z izvrševanjem kaznivih dejanj na bolj neopazen način (Kanduč 1999).

Sociološko preučevanje in iskanje vzrokov kriminalitete so pogojevale družbene razmere in spremembe, kot na primer:

- družbena dezorganizacija v urbanih okoljih,
- migracije (kulturni konflikt, različna prepričanja, vrednote)
- ekološki problemi (prenaseljenost določenih okolij) (Meško 2006, str. 149).

Giddens izpostavi štiri sociološke teorije deviantnosti:

1. funkcionalistične teorije

- teorija anomije
- teorija subkulture

2. interakcionalistične teorije

- teorija etiketiranja

3. teorije konfliktnih odnosov

- levi realizem

4. teorije družbenega nadzorstva

- desni realizem.

(Giddens 2006).

2.2.1.1 FUNKCIONALISTIČNE TEORIJE

Funkcionalistična analiza deviantnosti izhaja iz družbe kot celote in v njeni naravi išče vzroke deviantnosti. Funkcionalisti trdijo, da je deviantnost nujni del vseh družb, saj pozitivno vpliva na družbene sisteme. Strinjajo se, da so mehanizmi družbenega nadzora (policija, sodišča) nujno potrebni, da brzdajo deviantnost in tako zaščitijo družbeni red, vendar hkrati mnogi dokazujejo, da je določena količina deviantnosti pozitivna in celo prispeva k ohranjanju in dobrobiti družbe, saj se ob odzivu na kršitve družbenega normativnega sistema utrjuje zavedanje o pomenu teh norm.

Za začetnika omenjene teorije velja Dürkheim, ki pravi, da je kriminaliteta neizogiben in normalen pojav družbenega življenja, navzoča je v vseh tipih družbe, njena stopnja pa je najvišja v bolj razvitih državah. Po njegovem mnenju je kriminaliteta torej ne samo neizogiben ampak tudi funkcionalen pojav, ki povzroča spremembe v družbi in njen

napredek. Dürkheim domneva, da družba sama po sebi povzroča deviantnost zaradi lastne dobrobiti. Funkcija kazni pa ni odstranitev zločina v družbi, ampak ohranitev kolektivnih občutkov na potrebni stopnji moči. Kazen torej služi »celjenju ran, zadanih kolektivnim občutkom«. Brez kazni bi ti kolektivni občutki izgubili svojo moč nadziranja vedenja in stopnja kriminalitete bi posledično dosegla točko, kjer bi postala disfunkcionalna. (Haralambos in Holborn 1999, str. 397-398).

2.2.1.1.1 Teorja anomije

Kriminalno oziroma odklonsko vedenje je že po definiciji normativna kršitev, zato jo pogosto pojasnjujemo s »kulturnim deficitom«, ta razlaga pa ima tri različice:

1. ponotranjena norma je pomanjkljiva, in sicer v smislu, da na posameznika ne vpliva dovolj zavezujoče;
2. problematični subjekt ni ponotranjil prekršene norme;
3. omenjeni subjekt je v primerjavi s prevladujočim sistemom pravil posvojil neustrezno normo (Kanduč 2009).

Razlaga kriminalnega vedenja običajno temelji na podmeni, da je človeška narava nasičena s sebičnimi, krutimi in ogrožajočimi gonskimi vzgibi. Na tem mestu se pojavi vprašanje, ali bodo družbeni pritiski s strani aparatov podružbljanja dovolj močni, da »zver« ne bo pobegnila iz kulturne inkarceracije, ki ji je namenjena? V tej optiki je družbeno nadzorstvo razpoznavno kot osvobajajoče, saj posamezniku, ki se podredi družbi in v njej prevladujočim normam, omogoči, da ni več suženj nepremišljenim biološkim silam. Odsotnost oziroma nejasnost norm (anomija) je najhujša usoda, ki lahko doleti posameznika v boju za obvladovanje svojih življenjskih nalog, saj se znajde v nevarnih okoliščinah, v katerih naj bi sam odgovorno sprejemal odločitve, ne da bi zanesljivo poznal njihove posledice. Kot pravi Bauman: » Norme omogočajo s tem, da onemogočajo« (Kanduč 2009).

Pojem »anomija« je Dürkheim uvedel leta 1893 z delom »Družbena delitev dela«. Anomijo opredeli kot začasen položaj ali stanje, ki se pojavi, ko se družba razvija iz primitivne v moderno entiteto in je posledica širokih znanstvenih, tehnoloških in družbenih sprememb. Poenostavljeno povedano je anomija stanje brez norm, do katerega pride, ko družbe rastejo, se večajo, postajajo heterogene, ko nastopi zapletena delitev dela, popusti moč tradicije, odnosi med posameznikom in družbo pa so zrahljani. V takšnih družbah kriminaliteta ni tuj pojav.

Tudi Merton je anomijo dojemal podobno kot Dürkheim, vendar jo je razumel kot stalen pojav vseh modernih industrijskih družb in kot posledico imperialistične gospodarske rasti ter

osebnih kriz, ki jih imajo posamezniki v takšnih družbah. Dokler družba spodbuja tekmovalnost, določene kulturne cilje in vrednote, bo anomija obstajala. Pri tem se predpostavlja, da imajo vsi člani družbe skupne vrednote, vendar jih tisti z nižjih položajev v družbeni strukturi nimajo možnosti uresničiti oziroma doseči po običajni poti (Meško 2006).

Mertonova teorija o anomičnih pritiskih pravi, da je kriminalno vedenje pogosto izraz storilčevega sprejemanja kulture kompetitivnega individualizma, konkurenčnega prizadevanja za status, ki se ocenjuje z merili materialne oziroma denarne uspešnosti. Avtor zavrača pojmovanje revščine kot ključnega dejavnika kriminalnih aktivnosti, saj se po njegovem mnenju največji kriminogeni potencial skriva v konfliktni kombinaciji družbenoekonomskih neenakosti in skupne/posplošene strukture vrednot oziroma simbolov uspešnosti. Takšen položaj spodbuja skušnjave posameznika, da bi se do denarja dokopal na nezakonit oziroma po avtorjevih besedah »inovativen« način, še posebej, če nima na voljo legalnih/legitimnih priložnosti za doseganje družbene veljave (Kanduč 2009).

Merton je skušal razložiti različno pogostost ali različne stopnje odklonskega vedenja v različnih odsekih družbene strukture. Njegova namera je opozoriti na družbene procese, ki ustvarjajo okoliščine, v katerih je normativna kršitev normalna, psihološko pričakovana reakcija normalnega človeka na nenormalne pojave. Pri tem odmisli biološke in osebne razlike med ljudmi, ki so pomembne v procesu aktualizacije odklonskega vedenja. Merton izhaja iz podmene, da izvajajo družbene strukture pritisk na določene osebe v družbi, to pa je razlog, da so te osebe bolj kakor za konformno vedenje, predisponirane za odklonsko vedenje. Vzrok odklonskosti je torej v nenormalnih lastnostih družbenega okolja. Anomični pritisk je posledica razkoraka med ciljem uspeha in strukturo priložnosti za doseganje tega cilja - ker so osebe iz nižjih družbenih slojev diskriminirane v izobraževalnem sistemu in na trgu delovne sile, se ne morejo dokopati do otipljivih simbolov uspešnosti, saj imajo povečini na voljo le slabo plačane, neugledne in neperspektivne službe. Posamezniki se na te anomične pritiske različno prilagodijo. Merton izpostavi pet različnih prilagoditev, v katerih gre za situacijsko prilagojene adaptacije in ne za prilagajanje celotne osebne strukture:

1. konformnost- posameznik sprejme kulturne cilje in institucionalizirana sredstva;
2. inovativnost- posameznik sprejme kulturne cilje, zavrne pa institucionalizirana sredstva;
3. ritualizem- posameznik zavrne kulturne cilje, sprejme pa institucionalizirana sredstva;
4. eskapizem- posameznik zavrne kulturne cilje in institucionalizirana sredstva;

5. upor- posameznik zavrne kulturne cilje in institucionalizirana sredstva, hkrati pa sprejme nove cilje in nova sredstva, nekakšno revolucionarno vizijo novega družbenega reda (Kanduč 1999).

Mertonova teorija o anomičnih pritiskih ni požela le pozitivnih odzivov, pač pa je prejela tudi marsikatero kritiko. Kanduč (1999) navaja, da njegove teorije ni mogoče empirično preveriti, ker je preveč splošna, abstraktna, nenatančna; teorija prezre psihološke in biološke razlike med posamezniki; nadalje domneva, da večina članov družbe sprejema cilje srednjega razreda, ima dvomljivo empirično utemeljitev; teorija ne pojasni, zakaj večina mladostnikov iz nižjih slojev ne zaide na kriva pota in zakaj večina mladoletnih prestopnikov opusti kriminalno »kariero« v odraslost; nanaša se zgolj na »konvencionalna« kazniva dejanja pripadnikov nižjih slojev (kjer so po njegovem mnenju anomični pritiski najsilovitejši zaradi pomanjkanja družbeno sprejemljivih priložnosti za izpolnjevanje prevladujočih kulturnih zahtev), ne pa na tiste akterje kaznivih dejanj, ki so nesporni mojstri izumljanja inovativnih prijemov za kopičenje bogastva; rešitve statusnih zadreg niso zgolj individualne, ampak predvsem skupinske oziroma subkulturne (tu gre pogosto za združevanje oseb s podobnimi življenjskimi problemi, kar lahko pogosto implicira pozitivno vrednotenje družbeno nezaželenih ali negativno sankcioniranih pojavov, kot so huliganstvo, vandalizem, nasilje...) (Kanduč 1999).

Kot močan kriminogeni dejavnik je bila že predhodno omenjena potrošniška oziroma individualna kompetitivna kultura. Razlika med kriminalci in konformisti pa je predvsem v tem, da so deviacije prvih nenadzorovane, primitivne, moteče in nasilne, v temelju pa oboji, tako kriminalci kot konformisti, sledijo enakim vrednostnim idealom. Kriminallec je zato sicer odgovoren za škodljive posledice svojega protipravnega dejanja, ni pa odgovoren za svoje želje (motivacijo, ki je posledica odraščanja v kulturno specifičnem okolju) niti za svoj neugoden položaj v socialni strukturi. Tu nosi odgovornost družba oziroma država (Kanduč 2003).

2.2.1.1.2 Teorija subkulture

V multikulturnih družbah ne cenijo vsi ljudje istih vrednot, zato pravimo, da živimo v »vrednotno pluralistični« družbi. V takšnih družbah je kriminaliteta posledica sledenja subkulturnim vrednotam, ki pa niso v skladu z vrednotami prevladujoče kulture. Teorije

subkulture temeljijo na splošni domnevi, da so vrednostni sistemi subkultur bistveno drugačni od vrednotnega sistema konvencionalne družbe. V prestopniških subkulturah so prestopniške vrednote nekaj normalnega, kriminalno vedenje pa je legitimno sredstvo za doseganje določenih ciljev (Meško 2006).

Wolfgang in Ferracutti sta ugotovila, da v ZDA pri reševanju problemov spodbujajo tekmovalnost in odločnost, takšna drža pa po njunem mnenju vpliva na razvoj nasilniške subkulture. V nižjih družbenih slojih izkazujejo močatost in žilavost s telesnim nasiljem, medtem ko je agresivnost srednjega sloja obrnjena navznoter. Avtorja izpostavljata sledeče značilnosti nasilniške subkulture:

1. nobena subkultura se ne razlikuje popolnoma od družbe, katere del je in ni v popolnem nasprotju z njo;
2. nasilniška subkultura ne pomeni, da so ljudje, ki sprejemajo vrednote nasilja, v vseh okoliščinah nasilni;
3. pripravljenost za izvrševanje nasilnih dejanj v različnih okoliščinah predstavlja precejšen problem pri preučevanju nasilniške subkulture;
4. nasilniška subkultura je sicer porazdeljena med različne starostne skupine, vendar je najznačilnejša za obdobje pozne adolescence;
5. nasilje v subkulturi ni nujno dojeno kot prepovedano vedenje, zato nasilneži navadno ne čutijo krivde za agresivno vedenje.

Richard Cloward in Lloyd Ohlin sta tudi teoretika, ki sta pripisovala kriminogene učinke različnim družbenim pritiskom na posameznika. Ugotavljata, da ljudje iz delavskega razreda ravno tako sanjajo »ameriške sanje« o uspehu, problem pa se pojavi zaradi neskladja med željami in priložnostmi za doseg teh želja. Ljudje pritiske različno prenašamo, zato se nekateri za doseg ciljev poslužujejo skrajnosti, kršijo pravila in zaidejo v kriminaliteto. Omenjena teoretika izpostavljata tri temeljne tipe subkultur, ki nastanejo kot posledica anomičnega stanja v družbi:

- kriminalna subkultura; zanjo je značilna prepovedana dejavnost kot na primer preprodaja drog, tatvine, kar omogoča članom doseči željan materialni uspeh;
- konfliktna subkultura; konfliktno subkulturo v nestabilnih prehodnih soseskah označuje nasilnost zaradi ustvarjanja statusa. Člani subkulture občutijo velik pritisk in zaznavajo, da so jim tako nezakonite kot zakonite priložnosti za uspeh onemogočene;
- subkultura umika; ta tip subkulture predstavljajo ljudje, ki niso bili sprejeti niti v kriminalno niti v konfliktno subkulturo (Meško 2006, str. 163).

Albert Cohen je leta 1995 objavil knjigo z naslovom Delikventni dečki: kultura kriminalne družbe. V njej izpostavlja več značilnosti odklonskega vedenja v vrstniški skupini, in sicer pravi, da:

- je prestopništvo nekoristoljubno in nepridobitniško, saj mladi ne kradejo zato, da bi obogateli, ampak zato, ker jih to vznemirja, zabava ali jim daje prestiž v očeh referenčne skupine;
- je prestopništvo zlobno in destruktivno. Čar vandalskih in nasilnih dejanj je v tem, da dajejo prestopniku občutek ugodja ob spravljanju nedolžnih ljudi v neprijetne položaje;
- je prestopništvo negativistično, saj ga usmerja subkulturni načrt za življenje, ki ni le v konfliktu z osrednjimi vrednotami določene družbe, ampak je v bistvu njena inverzija;
- je prestopništvo raznoliko in spremenljivo, saj obsega raznovrstna kazniva dejanja;
- prestopništvo usmerja kratkoročni hedonizem- mladostnika namreč ne zanimajo dolgoročni cilji, skrbno načrtovana opravila in dejavnosti, ki predpostavljajo dolgotrajno učenje in prakso;
- je za mladoletnika pomembna le lojalnost do vrstniške skupine, do drugih vrstniških skupin pa je brezbrizen, sovražen ali uporniški (Meško 2006).

Cohen pravi, da je za mlade ljudi najvažnejši status v vrstniškem okolju, predvsem v okviru šole, ki pa je v pretežni meri institucija srednjega razreda. Šolski uspeh se meri po merilih kulture srednjega razreda, ki ceni ambicioznost, odgovornost, akademski dosežek, pridnost, vztrajnost, racionalnost, ubogljivost, nadzorovanje agresivnosti in spoštovanje lastnine drugih oseb. Mladi iz nižjega razreda imajo težave pri doseganju zadovoljivega statusa v šoli, saj so vzgojeni v okolju, ki daje manjšo težo vrednotam, prevladujočim v izobraževalnem sistemu. V splošnem imajo na voljo tri opcije. Če so dovolj bistri in motivirani, se usmerijo k izobraževalnim dosežkom, ki omogočajo vertikalno mobilnost; lahko sprejmejo nizko statusno pozicijo v vrstniškem okolju; kot tretja opcija pa se izpostavlja odločitev za prestopniško rešitev.

Mladi, ki občutijo podobne statusne probleme, se združijo v vrstniško skupino, začnejo zavračati šolo in vrednote, ki jih uteleša šolsko okolje. Tako postopoma izoblikujejo novo subkulturno strukturo, v okviru katere so lahko uspešni (Meško 2006).

2.2.1.2 INTERAKCIONISTIČNE TEORIJE

Za interakcioniste interakcija ni le medsebojno delovanje ljudi, temveč proces, v katerem ljudje rešujejo probleme, ki se nanašajo na smisel, na ustrezno reagiranje, na lastno identiteto in na prezentacijo te identitete ter na lastno in na vedenje drugih akterjev. Do medsebojne interakcije prihaja torej iz praktičnih razlogov. Družbena realnost sestoji iz stalne interakcije, v kateri posamezniki oblikujejo predstave o sebi in drugih (Flere 2003).

Interakcionistične sociološke raziskave kriminala in odklonskosti se osredotočajo na problem odklonskosti kot socialnega konstrukta. Glavno raziskovalno področje se nanaša na vprašanje, zakaj je določeno vedenje označeno kot odklonsko in zakaj so določene družbene skupine označene kot deviantne (Giddens 2006). Interakcionistični pogled na deviantnost svoj pogled usmerja na interakcijo med deviantnimi osebami in tistimi, ki jih opredeljujejo kot deviantne. Poudarjajo pomen situacij in interakcij z drugimi, ki vodijo posameznika v kriminaliteto, ne poudarjajo pa posameznikove drugačnosti, motenosti.

2.2.1.2.1 Teorija etiketiranja

Teorija etiketiranja pravi, da je storilec žrtev krivičnih družbenih razmer in neustreznih (ne)formalnih reakcij na njegova negativna dejanja. Institucija namreč ne reši kriminalnega vprašanja, ampak to vprašanje še zaostri, saj etiketirajo kršilca kot delikventa ali kriminalca, s čimer okrepijo kriminogene osebnostne poteze in otežijo vključitev v normalno družbeno življenje (Kanduč 2003).

Tudi Reiman dokazuje, da delež sokrivde oziroma odgovornosti za kriminaliteto pripada kapitalističnemu sistemu, ki je nemoralen, nepravilčen, in sicer iz več razlogov:

- sistem je izkoriščevalski, ker sili delavce k delu, ki je poplačano zgolj delno, saj presežna vrednost samodejno pripade kapitalistom;
- sistem spodbuja antagonistične, egoistične ali odtujene medčloveške odnose, saj izhaja iz ideološke podmene, da je posameznikova »dobrobit«
praviloma v konfliktu z interesi in pravicami drugih oseb;
- sistem temelji na krivični porazdelitvi bogastva, dohodka in gmotnih virov, kar ustvarja ekonomsko negotovost, nezadovoljene potrebe, pohlep. (Kanduč 2003)

Teorija etiketiranja pravi, da kriminaliteto ustvarjajo nosilci družbenega nadzora, ki določene posameznike določijo, etiketirajo in stigmatizirajo kot deviantne (homoseksualce, prostitutke,

alkoholike, narkomane). Etiketa, ki jo posameznik pridobi, postane njegova značilnost, vse ostale lastnosti pa postanejo za družbo nepomembne, saj opazijo in upoštevajo le (negativno) etiketo. Zato vzroki za kriminaliteto prehajajo z dejanskega storilca na družbo, ki mu je takšno etiketo dodelila. Najbolj kritičen je torej tisti trenutek, ko okolje posameznika zaznamuje kot prestopnika. Od tega trenutka se spremeni samozaznava in družbeni status osebe. Ključni pojmi, s katerimi teorija etiketiranja razlaga odklonskost, so:

- Degradacijski obred - kazenski postopek; ko posameznik stori kaznivo dejanje, še ni označen kot prestopnik. Teorija etiketiranja ne izpostavlja problema, zakaj in kako nekdo postane prestopnik, ampak kako in zakaj nekoga tako označijo. Garfinkel (Meško 2006) je frazo degradacijski obred uporabil za razlago procesa, v katerem je oseba izločena iz družbe in označena kot kriminalna.
- Družbeno ogledalo jaza; omenjeni pojem je razvil Cooley (Meško 2006) in ga opredelil kot rezultat tega, kako drugi ljudje pojmujejo posameznika in kako posameznik doživlja takšne informacije. Če torej ljudje nekoga ocenjujejo kot lenega, se bo ta sčasoma pričel tako obnašati. Pripisovanje nekomu, da je prestopnik, ima za posledico kriminalno vedenje.
- Stigma; pojmovanje stigmat je razvil Goffman (Meško 2006), kaže pa se v sramotilnih oznakah (tetovaže, telesne deformacije) in omalovaževanju posameznika. Vse stigme, na primer zapis v kazenski evidenci, navzven niso vidne, ko pa postanejo opazne v javnosti, opozorijo okolico, da je takšnega posameznika treba obravnavati drugače, ga izločiti iz družbe, kajti drugačnost je običajno nezaželena.
- Primarna in sekundarna odklonskost; Lemert (Meško 2006) je klasifikacijo primarne in sekundarne odklonskosti uporabil za razlago zveze med prestopniškim vedenjem in etiketiranjem. Primarna odklonskost je vsakršno kršenje norme, preden je oseba etiketirana kot prestopnik. Kazniva dejanja, ki so posledica etiketiranja, pa so zajeta pod pojmom sekundarna odklonskost.

Becker (Hralambos idr. 1999) ilustrira teorijo etiketiranja na primeru pretepa med mladimi. V revni soški lahko policija pretep opredeli kot dokaz delikvence, v bogati pa kot dokaz ognjevitosti mladih. Dejanja sta enaki, vendar jim občinstvo podeli različna pomena. Če torej nosilci družbenega nadzora označijo mlade kot delikvente in če so obsojeni za kršitev zakona, potem postanejo ti mladi deviantne osebe. Tisti, ki imajo moč, da nalepijo etiketo, jih namreč etiketirajo kot take (Hralambos idr. 1999).

Teorija etiketiranja je prejela precej kritik, ki se nanašajo na njeno empirično nepreverljivost, zagovorniki te teorije se izogibajo odgovoru na vprašanje, zakaj je prišlo do primarnega odklona. Premalo pozornosti je namenjene razlikam med posamezniki, preveč pa poudarja, da proces etiketiranja povzroča le negativno, nezaželeno vedenje (Meško 2006).

2.2.1.3 TEORIJE KONFLIKTNIH ODNOSOV

Zagovorniki teorij konfliktnih odnosov poudarjajo, da je deviantnost namerno izbran in politično osnovan pojav. Odklanjajo razlago deviantnosti kot biološko, osebno, družbeno pogojenega dejanja, pač pa zagovarjajo stališče, da se posamezniki sami odločijo za deviantno vedenje, in sicer kot odgovor na neenakosti med vladajočim in delavskim razredom v kapitalistični družbi.

1.2.1.3.1. Levi realizem

Levi (zvečine britanski) realizem izhaja iz podmene, da je kriminaliteta vsekakor problem, ki ga je treba obravnavati z vso resnostjo in ga še najbolj definirajo žrtve kaznivih dejanj, ki pogosto – tako kakor tudi prestopniki – izhajajo iz nižjih/deprivilegiranih slojev in so potemtakem dvakratno viktimizirane. V tej optiki je storilec tipično prikazan kot racionalno, predvsem pa relativno prikrajšano in egoistično usmerjeno bitje, ki mora moralno in pravno odgovarjati za svoje ravnanje, ne pa tudi za družbene, ekonomske in kulturne razmere, v katerih se nahaja. Za tovrstne kriminogene vzroke je odgovorna država, ki jih je zatorej dolžna odpraviti ali omiliti, in sicer po možnosti v duhu idej, ki jih zagovarjajo levi realisti (Kanduč 2008).

Osrednje načelo levega realizma je namreč opisati »realnost« kriminalitete, njene izvore in učinke. Ključno v tej zvezi je, da se problemov v zvezi s kriminalom ne precenjuje in tudi ne podcenjuje. Če se na tem mestu izpostavi medije, vidimo, da so njihove predstavitve kriminala popačene, osredotočene na neobičajna kazniva dejanja, ki so v strukturi celotne kriminalitete izjema in ne pravilo. V praksi zelo razširjena kazniva dejanja pa so v medijih navadno prezrta. Pot do »realnih« ocen kriminalitete levi realisti vidijo v viktimoloških raziskavah, osredotočenih na manjša mestna območja. Young (v Kanduč 2000b) navaja izsledke viktimoloških raziskav v britanskem prostoru:

- kriminaliteta je geografsko in socialno osredotočena na najbolj ranljive segmente v družbeni skupnosti,

- najbolj ranljivi posamezniki in skupine niso le najbolj prizadeti zaradi kaznivih dejanj, ampak so tudi najbolj verjetne žrtve, saj so izpostavljeni največjim tveganjem,
- pri večini kaznivih dejanj sta storilec in žrtev iz istega razreda ali etnične skupine,
- člani delavskega razreda niso le najpogostejše žrtve »modroovratniškega kriminala« (katerega storilci so ravno tako iz vrst delavskega razreda), ampak tudi »beloovratniške kriminalitete« (to so kriminalna dejanja ekonomsko in politično močnejših posameznikov in skupin) in še kopice drugih družbenih problemov, na primer brezposelnost, nezanesljive in slabo plačane zaposlitve, slaba zdravstvena oskrba.

Levi realizem torej izhaja iz problemov, kakor jih občutijo konkretne žrtve, njegov cilj pa je ponuditi kriminalnopolitične ukrepe, ki so uresničljivi tukaj in zdaj (Kanduč 2000b).

1.2.1.3.2 Teorije družbenega nadzorstva (Desni realizem)

Desni realisti krivdo za problem kriminalitete pripisujejo v prvi vrsti kriminalcem, ki svobodno – družbeno nedoločeno – izberejo svoje dejanje in so zato zanj polno odgovorni. Po eni strani zagovorniki družbenega nadzorstva ostro obsodijo ideal rehabilitacije/resocializacije, ker naj bi bil predrag, nesmiseln, neuresničljiv, nekoristen ali celo kontraproduktiven, po drugi strani pa se zavzamejo za kaznovalno politiko, ki naj bo stroga, trda, nepopustljiva, dosledna, učinkovita in ekonomična oziroma usmerjena primarno v zastraševanje, retribucijo (distribucijo pravičnih/zasluženih kazni, just deserts) in onemogočanje družbeno nevarnih storilcev. »Rizičnost«, tj. verjetnost nadaljnje angažiranosti v kriminalnih aktivnostih, teh družbeno nevarnih storilcev je navadno ocenjena na podlagi njihovega spola, starosti, etnične pripadnosti, družinskega ozadja, izobrazbe, zaposlitve/brezposelnosti, ekonomskega statusa, kognitivnih in socialnih veščin, zasvojenosti z drogo in kriminalne preteklosti (Kanduč 2008).

2.2.2 PSIHOLOŠKE TEORIJE

Psihološke teorije odločujoče značilnosti deviantnosti vidijo v notranjih, osebnostnih dejavnikih, prednost dajejo psihičnim lastnostim posameznika, zanemarjajo pa družbene vplive ali jim pripisujejo drugoten pomen. Psihološke teorije dokazujejo, kako so deviantne osebnosti psihološko neuravnotežene zaradi nekega emocionalnega preobrata v njihovi

preteklosti. Ta neuravnovešenost povzroča oziroma vpliva na njihovo obnašanje (Haralambos 1994).

Psihološko obravnavanje kriminalitete se je razvilo iz psihiatrije in psihologije v zgodnjem 20. stoletju in ima pomemben vpliv tako na obravnavanje storilcev v kazenskih zavodih kot tudi na rehabilitacijo obsojencev. James Wilson in Richard Herrnstein ugotavljata, da »so ljudje, ki kršijo zakone, običajno psihološko atipični. To ne pomeni, da so nujno bolni (nekateri to namreč so). Raziskave kažejo, da se storilci kaznivih dejanj glede tega statistično pomembno razlikujejo od nekriminalcev« (Meško 2006, str. 125).

Thornton, Voigt in Doerner ugotavljajo, da so nekatere osebnostne poteze bolj povezane s kriminaliteto kot druge. To velja zlasti za raven zrelosti, sposobnost konceptualizacije (razumevanja pojmov), sposobnost predvidevanja, slaba navezanost na družino in nesprejemanje avtoritete.

Študije psihološkega preučevanja storilcev kaznivih dejanj iščejo povezave med človekovo osebnostjo in kriminaliteto. Prevladujejo naslednje smeri:

1. iskanje razlik v osebnostni strukturi storilcev kaznivih dejanj in drugih ljudi. Tovrstne raziskave večinoma potekajo v zaporih, ugotovitve psihologov, ki so tovrstne raziskave izvajali, pa kažejo, da so obsojenci bolj impulzivni, sovražni, manj usmerjeni vase;
2. iskanje možnosti za napovedovanje prestopniškega vedenja. Kriminologi bi radi spoznali, kako kazen zapora vpliva na kasnejše vedenje. V osebnostnih lastnostih vidijo napovedne spremenljivke za nadaljnjo kriminalno kariero;
3. ugotavljanje, raziskovanje ter merjenje individualnih razlik med posameznimi storilci kaznivih dejanj in skupinami storilcev. V več študijah so primerjali osebnostne lastnosti prvič obsojenih storilcev in povratnikov ter ugotavljali razlike. Drugi so primerjali nasilne storilce z nenasilnimi, storilce premoženjskih kaznivih dejanj s storilci gospodarskih kaznivih dejanj ipd. (Meško 2006, str. 125).

Prizadevanja psihologov so šla tudi v smer povezovanja osebnostnih potez s pogostostjo storjenih kaznivih dejanj. Med osebnostne poteze oseb s pogostejšo kriminalno dejavnostjo sodijo agresivnost, avtoritarnost, ekstravertnost, anksioznost in narcisizem (Meško 2006, str. 126).

Psihološke teorije o vzrokih kriminalitete poudarjajo psihološke dejavnike, ki vplivajo na razvoj in nastanek odklonskega vedenja. Pomembno vlogo pripisujejo zgodnjim letom življenja, ko si otrok pridobiva prve izkušnje v odnosih z najbližjimi. Pozornost namenjajo

tudi moralnemu razvoju ter duševnim motnjam, ki onemogočajo posamezniku normalno družbeno življenje. Pomembne psihološke teorije, ki jih predstavljam v nadaljevanju, so:

- psihoanalitična teorija;
- Hoffmanova teorija empatije;
- teorija socialnega učenja.

2.2.2.1 Psihoanalitična teorija

Sigmund Freud, glavni predstavnik psihoanalitične teorije, je ugotovil, da je temeljno človekovo gibalno spolni nagon. Kmalu po rojstvu pa se vzpostavi dinamični boj med temi nagonskimi silami in težnjami okolja, kar se odraža tudi v osebni strukturi posameznika. Pri novorojenčku je osebna struktura »rezervoar« nagonskih teženj in impulzov, sčasoma pa otrok spoznava, da so njegove lastne nagonske težnje v nasprotju z zahtevami okolja. Človekov osebni razvoj je v veliki meri rezultat notranje dinamike nasprotij in konfliktov med idom, egom in superegom. Ego uravnava zavestno dejavnost posameznika in skrbi za njegovo duševno ravnovesje. Pri tem mora ustvariti ravnotežje med idom, iz katerega izhajajo nagonski impulzi, ter superegom, od koder izvirajo očitki vesti, občutki krivde. Ego se torej bojuje na dveh frontah. Če so zahteve okolja pretirane, se lahko oblikuje preveč tankovesten in očitajoč superego, ki že ob najmanjši nagonski težnji preplavi ega z občutkom krivde in strahu pred kaznijo. Posledica tega je čezmerno potlačevanje nagonskih teženj. Ego tako ne more več uravnati obeh polov in poseže po neustreznih mehanizmih ravnanja. Pri storilcih kaznivih dejanj naj bi bil superego šibak, zato naj ne bi zmožni nadzorovati prehajanja (Meško 2006).

Za kriminologijo lahko iz Freudove psihoanalitične teorije osebnosti povzamemo, da leži motivacija za prestopniško delovanje v posameznikovi podzavesti. Vsak posameznik je možni storilec kaznivega dejanja, vendar ali bo ta potencial izrabljen, je odvisno od vzgoje. Vsak posameznik ima v sebi nagone, ki jih lahko potlači ali zadovolji. V tem pogledu lahko ločimo prestopnike od neprestopnikov. Pod vplivom kriminalnih nagonov se nesocializirane osebe podajajo v oblike delikventnega vedenja. Občutke manjvrednosti je mogoče nadomestiti s kaznivimi dejanji, odrinjene seksualne želje pa se lahko na primer manifestirajo s storitvijo nekega kaznivega dejanja (Kanduč idr. 1998).

Na tem mestu tako ne moremo obiti pomena razrešitve Ojdipovega kompleksa, kot ključnega za identifikacijo posameznika s normami in vrednotami v določeni družbi. Kot pravi Žižek, je kruti, sadistični, materinski Nadjaz pred-ojdipska instanca, ki se oblikuje na osnovi

imaginarne identifikacije in ponotranjenih nerealnih predstavah o pomembnem Drugem (materi). Otrokove želje so podrejene zgolj željam Drugega (npr. želim, kar želi Drugi, da bom vreden njegove ljubezni). Preko razrešitve Ojdipovega kompleksa in vzpostavitvijo simbolne identifikacije z Zakonom, očetovskim Idealom Jaza, ki zastopa obča moralna pravila družbe pa se posameznik identificira s temi pravili in jih ponotranji. Tako pride do spoznanja, da je tudi sam pomembni Drugi podložen pravilom (Žižek 1984). Kljub temu, da predstavlja podreitev avtoriteti simbolnega Zakona na prvi pogled zgolj omejevanje posameznika s strani družbe, pa je to vseeno prva in nujna omejitev, ki je pogoj za kakršnokoli avtonomijo. Zavezanost imaginarni identifikaciji je v primeru neuspešne simbolne identifikacije precej hujša oblika podrejenosti. Ta namesto racionalne avtoritete jasnih in obče veljavnih pravil ohranja iracionalno in neomejeno avtoriteto (Žižek 1984).

Pri razlagi kriminalitete se pojavijo različne izpeljave psihoanalize. Kot vzrok kriminalnosti se tako pojavlja narcisističen nadjaz, pri katerem ni prišlo do razrešitve Ojdipovega kompleksa zaradi odsotnosti »očeta« oziroma zaradi neustrezno izvršene vloge »zastopnika družbenih pravil«, s katerimi bi se posameznik identificiral. Vzrok temu pripisujejo načelom permisivne vzgoje, kjer upad starševske avtoritete in uporaba sankcij slabi posameznikov Nadjaz, v njem pa hkrati krepi agresivne elemente, ki otežujejo iskanje sprejemljivih načinov za zadovoljevanje potreb (Žižek 1984). Poleg »šibkega nadjaza« kot krivca za deviantnost pa so pod vplivom psihoanalize nastale tudi teze o »kriminalnem nadjazu« kot posledici identifikacije z deviantnimi osebami.

Pri teoretskem pojasnjevanju kriminalnega vedenja si psihoanalitiki torej niso enotni.

Po *Freudu* je krivda lahko celo gibalo kaznivega dejanja – »pravična kazen« za kaznivo dejanje pa tako olajša notranjo napetost. *Aichorn* meni, da je kriminalno vedenje posledica prešibkega ali nezadostno razvitega nadjaza, zaradi česar posameznik ni sposoben zavirati nagonskih impulzov. Nadalje pravita *Redl in Wineman*, da je kriminal posledica »prestopniškega (nad)jaza«, ki je nastal zaradi identifikacije s problematičnimi vedenjskimi vzorci, *Lasch* vzroke kriminalnega vedenja vidi v imaginarni identifikaciji, pri kateri posameznik brez ustrezne čustvene podpore strukturira notranji imperativ »uživaj«, ta pa posameznika ne zavezuje družbenim normam in sublimaciji načela ugodja v načelu užitka, v kolikor so norme ovira pri zadovoljevanju užitka.

2.2.2.2 Hoffmanova teorija empatije

Pri preučevanju fenomena empatije Hoffman izpostavi človekovo tendenco skrbeti za druge. Pravi, da »empatija predstavlja iskro, ki sproži skrb za drugega, je vezivo, ki naredi socialno življenje. Gre za motivacijsko silo, ki pripomore k prosocialnemu vedenju in predstavlja gonilno silo za moralno ravnanje posameznika« (Hoffman 2000, str. 2-4). Hoffman ugotavlja, da se temeljni principi obravnavanja antisocialnega vedenja vsaj v določenih segmentih prekrivajo z načeli razvoja moralnega presojanja oziroma spodbujanja v smeri osvajanja socialnih norm ter razvijanja motivacije za prosocialno delovanje na podlagi empatije (Gibbs idr. 2003).

Gibbs (Gibbs idr. 2003), ki dobi svojo teoretično izpeljavo iz križanja »kognitivizma« in »teorije empatije«, izpostavi tri značilne primanjkljaje težavnih mladostnikov:

1. zaostanek v moralnem razvoju, ki se nanaša na nezrelo moralno presojanje, ki pri posamezniku vztraja v obdobje mladostništva in v odraslost. Glavni značilnosti nezrelega moralnega presojanja sta egocentrična naravnost ter moralno presojanje, ki ne presega konkretnih, površinskih lastnosti ljudi ali dejanj. Raziskave kažejo, da se v skupini delikventnih mladostnikov pojavlja značilno več posameznikov z zaostankom v moralnem razvoju. Zanima jih le, kako zadovoljiti svoje trenutne potrebe, in sicer ne glede na to, kakšen učinek bo to imelo na druge. Za zgodnje otroštvo je sicer značilna centriranost mišljenja, preko priložnosti za zavzemanje perspektive drugega pa egocentrizem nato počasi upade. Družinsko okolje pa otrokom z večjim tveganjem za razvoj vedenjske motenosti pogosto teh priložnosti ne nudi, zato se nezrelo moralno presojanje in egocentrizem ohranja še naprej in vztraja tudi v mladostništvo in odraslosti (Gibbs idr. 2003);
2. kognitivno izkrivljanje, ki izhaja iz zaščite lastnih interesov oziroma pretirana usmerjenost nase je definirana kot shema, pri kateri posameznik lastnim pogledom, pričakovanjem, pravicam, trenutnim občutkom in željam pripisuje tako pomemben status, da le redko ali sploh nikoli ne upošteva pogledov drugih ljudi. Težavni mladostniki so tako največkrat mnenja, da so njihove pravice pomembnejše od drugih, bodisi zaradi občutka večvrednosti in posledičnega obravnavanja drugih kot šibkejših ali zaradi občutka manjvrednosti, ko posamezniki mislijo, da se z njimi le manipulira in kontrolira. Da posamezniki lahko nadaljujejo z antisocialnim vedenjem, se navadno zatečejo k racionalizacijam, ki jih zaščitijo pred empatičnim distresom, ki bi ga sicer lahko izzvalo njihovo škodovanje drugim. Empatični distres je povezan z emocijami

in se nanaša na občutek krivde, ki temelji na sposobnosti empatije. Vrste racionalizacije, ki služijo ohranjanju egocentrično naravnane vedenja, Gibbs poimenuje *pripisovanje krivde drugim, predvidevanje slabih namenov drugih in zmanjševanje resnosti dejanja* (Gibbs idr. 2003);

3. pomanjkanje socialnih veščin, ko se mladostnik z močno izraženim antisocialnim vedenjem v težavnih medosebnih situacijah obnaša neuravnoteženo in destruktivno. Carducci (Gibbs idr. 2003) izpostavi opažanje, da ti mladostniki največkrat ne vedo, kateri koraki v primeru konflikta vodijo do konstruktivne rešitve. To seveda niti ne preseneča, če pomislimo na odsotnost modela konstruktivnega reševanja problemov v družinskem okolju antisocialnih posameznikov. Pomanjkanje socialnih veščin se pri mladostnikih kaže predvsem v dveh vrstah medsebojnih situacij, in sicer:
  - v primeru vrstniškega pritiska oziroma spodbujanja vrstnikov k odklonskemu vedenju se bo mladostnik s slabšimi socialnimi veščinami vrstnikom podredil in se odločil za neodgovorno vedenje in
  - v situacijah, ki posameznika razjezijo, se bo s strani mladostnika s slabšimi socialnimi veščinami pojavilo agresivno neodgovorno vedenje (Gibbs idr. 2003).

2.2.2.3 Teorija socialnega učenja

Utemeljitelja teorije socialnega učenja sta Bandura in Walters, ki sta menila, da je agresivnost naučena na podlagi procesa zgledovanja oziroma modeliranja. Po teoriji socialnega učenja je prestopništvo naučeno, tako kot je naučeno ustrezno oziroma konformno vedenje. Učenje vedenja pa poteka na sledeče tri načine, in sicer s posnemanjem in opazovanjem, z neposredno izpostavitvijo in s spodbudami.

Pri posnemanju in opazovanju otroci posnemajo vzornike (modele), posnemajo ljudi z avtoriteto in ljudi, ki so kako drugače zanimivi (starši, vrstniki, ljudje v medijih). Učenje z opazovanjem je oblikovanje lastnega vedenja s posnemanjem in je naučeno takrat, ko je spodbujevano ali nagrajevano.

Teorija socialnega učenja se poudarja predvsem pri pojavu nasilja v družini. Pričakovali bi, da zlorabljeni otrok takšnega vedenja kasneje ne bo prenašal na svoje otroke, vendar je veliko raziskav pokazalo ravno obratno. Bistveno večja verjetnost za prenos vzorca je sicer obstajala pri nasilni materi, medtem ko je bila pri nasilnem očetu večja verjetnost, da bodo otroci kot odrasli postali žrtev nasilnega partnerja. Gre za zanimivo ugotovitev, kajti glede na to, da je večina nasilnežev moških, lahko sklepamo, da so bili le-ti v otroštvu žrtve nasilnih mater.

Postavlja se tudi vprašanje, kakšna je razlika, če je otrok sam tepen ali samo opazuje nasilje med staršema. Večja je verjetnost, da se vzorec prenese, če je bil otrok samo opazovalec, kar je logično, saj nasilja ni izkusil na lastni koži. Posnemanje torej ni edini bistven dejavnik.

Pri neposredni izpostavitvi gre za neposredno udeležbo posameznika v nasilnih dejanjih, s spodbujanjem pa gre za oblikovanje lastnega vrednostnega sistema, ki naj bi bil v pričakovanju ugodnosti identičen z družbenim (Meško 2006).

Bandura razlikuje med učenjem agresivnega vedenja in izvajanjem le-tega. Agresivnosti se lahko naučimo na podlagi zgleda, modela z opazovanjem, toda verjetnost, da zgled posnemamo, je odvisna od zaznanih posledic agresije zgleda. Če je namreč model nagrajen za agresivno vedenje, bo verjetnost posnemanja takega vedenja večja, kot če bo za agresijo kaznovan (Hill 2001).

Znanstveniki so izvedli številne raziskave, kjer so otroci opazovali agresivne osebe. Na ta način so skušali ugotoviti kako lastnosti opazovane osebe vplivajo na otrokov pogled na tako ravnanje oziroma na otrokovo agresijo kot tako. Rezultati raziskav so pokazali, da so otroci, ki so pod vplivom agresije, oziroma ki opazujejo agresivnost, tudi sami bolj agresivni, kot pa otroci, ki se z agresivnostjo niso srečali. Dečki so vsekakor agresivnejši od deklic (Pšunder 2004, str. 38).

2.2.3 BIOLOŠKE TEORIJE

Biološke teorije izhajajo iz sklepanja, da so nekateri posamezniki zaradi svojega genskega zapisa mnogo bolj nagnjeni k deviantnosti kot drugi. Temelje tem teorijam je leta 1876 postavil italijanski zdravnik Lombroso, ki v svojih raziskavah pride do ugotovitve, da so ljudje po naravi dobri, zločinci pa imajo po njegovem mnenju pet telesnih pomanjkljivosti, ki so vzrok za njihovo agresivnost:

- šibka sposobnost lobanje,
- močna čeljust,
- povezane obrvi,
- oblika lobanje,
- dolžina rok (Fulcher in Scott 1999, str. 154-155).

Kadar govorimo o bioloških teorijah, ki se ukvarjajo z vzroki kriminalitete, imamo v mislih tiste teorije, ki iščejo vzročne dejavnike v telesu posameznika. Biokriminologija si prizadeva raziskovati kriminalno vedenje z biološkega vidika, nastala pa je še pred pozitivistično šolo. Zasnovana je na domnevi, da telesna zgradba posameznika določa njegovo vedenje (Meško 2006, str. 107).

2.2.3.1 Dednost in kriminaliteta

Biološke teorije se na splošno delijo na teorije, ki poudarjajo:

- primanjkljaje (frenologija, atavizem, IQ),
- pomen telesne zgradbe (Kretschmer in Sheldon),
- drugačnost, motenost (vpliv hormonov, XYY sindrom, centralni živčni sistem),
- vlogo in pomen prehrane na vedenje ljudi.

Meško pokaže povezavo med dednostjo in kriminaliteto na izpeljanih študijah družin (kriminalni očetje), dvojčkov in posvojenih otrok. Prva študija je skušala ugotoviti vpliv družine na kasnejše prestopništvo. Pokazala je, da je bilo 40% sinov prestopniških očetov tudi kriminalno dejavnih, pri nekriminalnih očetih je znašal ta delež 13%. Druga študija, ki je skušala ugotoviti, ali je kriminalnost genetsko določena, je zajemala primerjavo enojajčnih (imajo enako gensko strukturo) in dvojajčnih dvojčkov (enaka je polovica genov). Rezultati zadnje izvedene raziskave iz leta 1977 (Christiansen) kažejo na to, da je v 85 parih enojajčnih dvojčkov skladnost v smislu prestopništva 32%, pri 147 parih dvojajčnih dvojčkov pa 12%. Tretja izpostavljena študija, ki zajema raziskavo posvojenih otrok, je želela ugotoviti, kako dednost kljub spremembi okolja vpliva na osebnostni razvoj in na razvoj protidružbenega vedenja. Rezultati raziskave, izvedene leta 1974 kažejo, da kriminaliteta bioloških staršev vpliva na prestopništvo njihovih otrok, kljub ugodnim razmeram v družinah posvojiteljev. Kljub temu, da posvojeni otroci nikoli niso videli svojega prestopniškega očeta, so kasneje v visokem deležu postali prestopniki. Določene biološke značilnosti se torej prenašajo iz očeta na sina (Meško 2006, str. 109-110).

2.2.3.2 Konstitucijska teorija

Vrh piramide teorij, ki so poskušale dokazati povezanost med telesno in organsko zgradbo ter vedenjem ljudi na splošno in prestopniškim vedenjem, predstavlja Sheldonova konstitucijska teorija. Sheldon je razvil tako imenovano konstitucijsko psihologijo, katere glavna ideja je

povezava telesne konstitucije s psihičnimi lastnostmi (temperamentom). Po razvrščanju v skupine je omenjeni avtor dobil tri temperamente:

- viscerotonija (temperament, ki se veže na endomorfno konstitucijo, oseba ima kratko, čokato telesno zgradbo z dobro razvitim prebavnim traktom, slabše razvitimi kostmi in mišicami ter nagnjenost k debelosti),
- somatotonija (tip temperamenta, ki ga označuje energičnost, aktivnost, želja po oblasti, oseba ima veliko mišično maso in robusten skelet),
- cerebrotonija (tip temperamenta s kontroliranim izražanjem čustev, telesno konstitucijo take osebe označujejo dolge in tanke kosti, vitko telo).

Po tej teoriji naj bi bili ljudje s somatotoničnim temperamentom bolj nagnjeni k odklonskosti (Meško 2006, str. 110-111).

2.2.3.3 Biokemično neravnovesje

Že leta 1928 sta Schlap in Smith predstavila teorijo o čustvenih motnjah, katerih vzrok je biokemično neravnovesje v telesu, to pa je nastalo zaradi neustreznega delovanja žlez z notranjim izločanjem. Ugotovila sta, da je imelo več kot 30% obsojencev motnje v delovanju žlez z notranjim izločanjem. Raziskovalci so ugotavljali tudi vpliv testosterona na prestopniško vedenje. Domnevali so namreč, da so moški agresivnejši od žensk in da so moški z višjo stopnjo testosterona bolj agresivno od tistih z nižjo. Poizkusi so pokazali, da so živalski samci veliko bolj agresivni kot samice in tudi pri posameznikih, ki so zagrešili kazniva dejanja, so našli v krvi velike količine testosterona (Meško 2006, str. 111-112).

2.3. SKLEP

Sociološke teorije pojasnjujejo delikventno vedenje z vidika zunanjih dejavnikov oziroma dejavnikov družbenega okolja. Za enega izmed teoretikov omenjene teorije velja Emil Dürkheim, ki opredeljuje kriminaliteto kot univerzalen družbeni pojav, ki se pojavlja v vseh družbah in zgodovinskih okoljih. Kriminaliteta zanj ni le nujni, ampak tudi koristni družbeni pojav, saj so strukturne okoliščine, s katerimi je povezana, neogibne za normalni razvoj morale in prava (Kanduč 1999, str. 120). Na podlagi njegove teorije lahko trdimo, da je deviantnost koristna in nujna za ohranjanje družbe. Skladno z obravnavo delikventov se namreč utrjujejo družbene norme in vrednote, ter posledična (ne)pripadnost določeni družbi. Hkrati velja Dürkheim tudi za začetnika ene izmed najvplivnejših socioloških teorij, teorije

anomije, ki vidi vzroke za kriminalno vedenje v motnjah družbenega ravnotežja, do katerih pride zaradi hitrih družbenih sprememb ter zaradi kriznih situacij.

Že omenjeno teorijo anomije je Merton modificiral in skušal pokazati, kako družbena struktura vrši pritisk na določene posameznike v družbi, da odstopijo od veljavnih družbenih norm. Družba s svojo kulturo določa cilje in vrednote, ki so kot legitimni ponujeni vsem članom družbe, istočasno pa določa tudi legitimna sredstva za doseganje teh ciljev, ki pa niso enako dostopna vsem članom družbe. Ravno v razhajanju kulturno določenih ciljev in možnostih za njihovo uresničitev po legitimni poti, vidi Merton glavne vzroke za nastanek kriminalitete (Eršte 1997, str. 14). Vsem pripadnikom družbe so torej na voljo enaki (družbeno zaželjeni) cilji, vendar pa jih vsi ne morejo doseči. S tem družba ohranja obstoj kriminalitete, ki je, kot že rečeno, nujno potrebna za obstoj in funkcioniranje določene družbe. Tako dejavniki iz družbenega okolja potiskajo posameznika v kriminalno udejstvovanje, posameznik pa sam kaj veliko pravzaprav ne more storiti, da bi se taki usodi izognil.

Za razliko od socioloških, pa psihološke teorije odločujoče značilnosti deviantnosti vidijo v osebno dejavnikih, prednost dajejo psihičnim lastnostim posameznika. Psihološke teorije dokazujejo, kako so deviantne osebnosti psihološko neuravnotežene zaradi nekega emocionalnega preobrata v njihovi preteklosti, in sicer zelo pomembno vlogo pripisujejo zgodnjim letom življenja, ko si otrok pridobiva izkušnje v odnosih z bližnjimi. V kolikor so te izkušnje negativne, so lahko vzrok za psihološko neuravnoteženost posameznika, kar povzroča oziroma vpliva na njegovo vedenje. Če bi pri obravnavi delikventa izhajali iz psiholoških teorij, bi bil največji poudarek na odkrivanju vzrokov za delikt, torej na odkrivanju negativnih izkušenj iz preteklosti ter odpravi duševnih težav, ki onemogočajo posamezniku normalno družbeno življenje.

Zadnje, biološke teorije, izhajajo iz sklepanja, da so nekateri posamezniki zaradi svojega genskega zapisa mnogo bolj nagnjeni k deviantnosti kot drugi. Izkazalo se je, da vpliv dednosti ni zanemarljiv, saj so raziskave pokazale, da je kar 40% sinov prestopniških očetov tudi samih kriminalno dejavnih. Ravno tako vpliva na delikventnost biokemično neravnovesje (npr. povišan nivo testosterona pri moških). Ukrepi pri obravnavi delikventa, ki sledijo iz bioloških teorij, bi bili verjetno »medicinske« narave, mogoče celo sprememba genskega zapisa, kar ob porastu tako imenovane neobiokriminologije niti ni taka znanstvena fantastika. V prvi vrsti pa bi verjetno preučili družinsko situacijo delikventa, agresivnost njegovih staršev, ter na ta način ugotovili ali je nagnjenost h kriminalnosti posledica dednosti.

3. TEORIJE KAZNOVANJA

O ciljih, funkcijah in namenu kaznovanja so razpravljali že starogrški in rimski filozofi. Vprašanje, kaj je cilj kazni oziroma kaj želimo z njo doseči, je pomembno pravno in filozofsko vprašanje, kajti kazen vedno stremi k doseganju določenega cilja, obstaja z določenim razlogom in ima določen namen.

Pravni temelj kazni je usmerjen na upravičenost kazni, vprašanje namena kazni pa je povezano z različnimi cilji, ki jih posamična družba in njen pravni red poskuša doseči z njeno uporabo. V zgodovini so se cilji kazni spreminjali in prav ta različna pojmovanja o ciljih je mogoče razvrstiti v dve glavni teoriji, retributivno (absolutno) in utilitaristično (relativno).

3.1 ABSOLUTNE TEORIJE KAZNOVANJA

Absolutne (oz. retributivne) teorije o namenu kaznovanja na kratko opredeljujemo kot teorije, ki namen kazni opravičujejo z retribucijo, ki pravi, da mora povzročnemu zlu slediti pravično povračilo, absolutni cilj kazni pa je vzpostavitev norme, porušene s kaznivim dejanjem. Filozofska izhodišča absolutnih teorij izhajajo iz predpostavke o človeku kot bitju, ki se za svoja kazniva dejanja zavestno odloči, torej o človeku kot avtonomnem subjektu, njegovim odločitvam za kaznivo dejanje pa mora nujno in logično slediti kazen.

Kot pravi Ambrož, se je naziv »absolutne teorije« ustalil za kaznovalne nauke, ki ne iščejo kakršnega koli družbeno koristnega namena kaznovanja, ampak smisel kazni vidijo v tem, da storilec kaznivega dejanja dobi zaslužen kazen (*just desert*). Zanima jih kazen kot taka, ne pa njeni učinki v prihodnosti. Pri tem je pomembna naslednja distinkcija: pri teh teorijah ne gre za maščevanje storilcu, temveč za povračilo. S tem terminološkim razlikovanjem se poudarja, da kazen ni nekontroliran in nesorazmeren izbruh agresije proti storilcu ali celo njegovim bližnjim (kar je značilnost maščevanja), temveč mora biti racionalno in natančno odmerjeno povračilo, ki je v službi pravičnosti, s tem pa se ponovno vzpostavi moralni red (Ambrož 2008, str. 3-4).

Hegel izpostavi pet načel, ki veljajo za glavne točke retributivne teorije:

1. pravica do kaznovanja storilca temelji le na storjenem kaznivem dejanju, prestopku;
2. država je dolžna kaznovati storilca, ker je s svojim dejanjem kršil veljavne norme;
3. kazen mora biti sorazmerna storjenemu kaznivemu dejanju;
4. kazen je »izničenje« storjenega dejanja, saj je pravni red, ki je bil z dejanjem porušen, s kaznijo znova vzpostavljen;

5. kazen, utemeljena in odmerjena po navedenih principih, je pravica storilca (Javornik 2001, str. 147).

3.1.1 Pridobitve absolutnih teorij

V zgodovinski perspektivi je miselni preskok od nekontroliranega maščevanja k iskanju »zasluženega« povračila mogoče šteti za eno pomembnejših civilizacijskih pridobitev kazenskega prava. Gledano z današnjimi očmi pa so prepričljive plati absolutnih teorij zlasti naslednje. S tem ko kaznovanje vežejo na storilčevo krivdo, postavljajo kaznovanju mejo, s čimer onemogočajo prekomerno, eksemplarično kaznovanje (kar bi si bilo v popolnoma preventivno naravnem sistemu mogoče zamisliti). S tem, ko zahtevajo sorazmernost med krivdo in kaznijo, nudijo tudi merilo za odmero kazni. Pri povračilu za storjeno kaznivo dejanje torej sledijo »talionskemu načelu«, ki pravi, da je *»pravica dosežena le, če obstaja sorazmerje med storjenim dejanjem in kaznijo: oko za oko in zob za zob«* (Primorac 1978, str. 177). To merilo je sicer razmeroma ohlapno. Količine krivde namreč ni mogoče meriti z matematično natančnostjo, zato tudi ni mogoče dati povsem natančnega odgovora, kolikšna je »zaslužena« kazen. Vendarle pa se v tej zvezi poudarja, da krivda, četudi ni dostopna naravoslovnemu merjenju, ni zgolj »metafizična kategorija«, saj je možen racionalen diskurz o njenem obstoju in količini. Zakonske določbe o odmeri kazni tako lahko skupaj s spremljajočo teorijo in sodno prakso zagotovijo določeno stopnjo predvidljivosti glede vprašanja »zaslužene« kazni (Ambrož 2008, str. 4).

Zločin daje torej moralno pravico za kaznovanje, celo dolžnost, da kaznujemo storilca. Na povzročeno zlo je potrebno odgovoriti s pravično odmerjenim zlom. Primorac je prepričan, da je vse, kar pri tem potrebujemo, sestava dveh lestvic: lestvica možnih prestopkov, urejenih po teži od najlažjih do najtežjih, ter lestvico prav tako po teži urejenih možnih kazni. Nadalje je potrebna le še zdravorazumska koordinacija teh dveh lestvic (Primorac 1978, str. 106).

3.1.2 Kritike absolutnih teorij

Absolutne teorije kaznovanja seveda beležijo tudi številne kritike, zaradi katerih so v sodobni doktrini kazenskega prava (vsaj v svoji »čisti« obliki) praktično v celoti opuščene. Kritika z vidika družbene realnosti se nanaša na sklicevanje zagovornikov absolutnih teorij na svobodno voljo delinkventov. V človeku vidijo odraslo, samostojno, polno odgovorno in v svojem ravnanju z ničemer omejeno ali vodeno osebo. Nobena kaznovalna filozofija tega

stoletja ni uspela v tako kratkem času napolniti zaporov kot na absolutna načela oprti modeli pravičnega kaznovanja, pri čemer niso prav nič vplivali na obseg kriminalitete.

Zelo pomemben načelen ugovor proti absolutnim teorijam se nadalje nanaša na njihovo predpostavko, da je zlo - kaznivo dejanje - mogoče »izničiti« s povzročitvijo dodatnega zla, vendar pa takšne predpostavke racionalno ni moč utemeljiti.

Proti absolutnim teorijam govorijo tudi praktični razlogi. Kazen »kot taka«, torej kazen, očiščena kakršnih koli vplivov na posameznika in skupnost, v resničnem življenju ne more obstajati. Eden izmed vplivov kazni zapora je izolacija, pri čemer gre za izločitev posameznika iz družbe ter posledično prikrajšanje socialnih stikov, ločitev obsojenca od družine. Kot enega izmed vplivov kazni na obsojenca velja omeniti tudi prizonizacijo. Pojem prizonizacije je Petrovec (1997) definiral kot ustvarjanje posebnih navad, običajev, vedenjskih vzorcev in splošne kulture obsojencev. Po odpustu je tako obsojenec skorajda nesposoben samostojnega življenja. V času presajanja kazni se namreč navadi na specifičen način življenja v zaporu, kjer je bil navajen ubogati le na ukaz (Petrovec 1997). Kot tretji vpliv prestajanja kazni zapora na obsojenca pa velja izpostaviti in opozoriti še na stigma, pri čemer gre za skupek negativnih in izrazito zadržanih odnosov družbenega okolja ali posameznih skupin do oseb, ki so zaznamovane z odklonskim vedenjem, takšno negativno stališče pa se lahko ohranja tudi po prenehanju razlogov, ki so bili vzrok za tako vedenje. Nad posameznikom se tako izvaja močan moralni pritisk širše skupnosti, z namenom, da se v vsem in nenehno čuti drugačnega, zaznamovanega ali onemogočenega za življenje v skupnosti (Nastran Ule 1997).

Zapor je vedno tudi prevzgojna institucija, vendar pa zagovorniki absolutnih teorij ne opazijo, da kazen ne more biti dejanje brez vpliva na vedenje kaznovanega. Petrovec (1998) izpostavlja opazko, da je nemogoče ne-komunicirati, nemogoče se je »ne-vesti«, torej je v kaznovalnih institucijah vedno prisoten tudi vpliv na storilčevo osebnost. Kadarkoli so ljudje v situaciji, da se lahko vidijo, je nemogoče, da ne bi komunicirali. Za komunikacijo gre tudi, kadar gre za opustitev vedenja, tudi ignoriranje je neke vrste sporočilo. Če se torej zagovorniki absolutnih teorij sklicujejo na to, da mora biti prestajanje kazni »čisto«, je to čistost nemogoče doseči (Petrovec 1998).

Kaznovanje, ki se ne zmeni za učinke, ki jih prinaša, pri čemer ga vodi edino ideja »vračanja zla«, je z vidika preprečevanja kriminalitete pogosto, če ne vselej, kontraproduktivna. Četudi je v optiki absolutnih teorij, ki jih učinki kaznovanja v prihodnosti načeloma ne zanimajo, ta ugotovitev nemara nebistvena, je razumna kriminalitetna politika ne more ignorirati. Prav tako je na trhlih nogah teza ene izmed različic absolutnih teorij, v skladu s katero naj bi

povračilna kazen storilca pripravila k temu, da bo kaznivo dejanje mentalno predelal, se pokesal in si na ta način znova pridobil človeško in družbeno integriteto. S sklicevanjem na to, da bo storilec zavzel kritično stališče do svojega kaznivega dejanja in ga obžaloval (kar je sicer zaželeno), povračilne kazni ni mogoče upravičiti: gre namreč za avtonomen duševni akt, ki ga ni mogoče izsiliti, vzpodbuditi pa ga je lažje s socialno - psihološko pomočjo kot s hladno odmerjenim povračilom. Navadno s takšno kaznijo, torej s »pravičnim povračilom« ni zadovoljen nihče, še najmanj pa žrtev. Koncept restorativne pravičnosti in abolicionisti zato zagovarjajo »načelo poprave škode«, o čemer bom nekaj več povedala v nadaljevanju diplomske naloge (Ambrož 2008, str. 4-5).

3.2 RELATIVNE TEORIJE

Po drugi svetovni vojni je nastopil čas premišljevanj o pravkar prestanem trpljenju in želja o tem, da se podobne vojne grozote v prihodnosti ne bi ponovile. Dvajseto stoletje tako s seboj ne prinaša le razmeroma nemotenega znanstvenega raziskovanja in od tod posledičnega razvoja psihologije in medicine oziroma psihiatrije, temveč tudi povsem specifične, času in okoliščinam prilagojene poglede na idejo in prakso kaznovanja.

Tako so se oblikovale relativne teorije, katerih skupni imenovalec je utilitarizem, najizrazitejša smer pa tretmanska ideologija, ki je vse do 70. let krojila poglede na funkcijo kazenskih sankcij in tako prispevala tudi k oblikovanju le-teh. Zagovorniki tovrstnih teorij kaznovanje opravičujejo s svojim prepričanjem v pozitivno moč kazni. Mnenja so namreč, da se s kaznijo lahko in mora doseči nek namen, koristen bodisi za družbo v celoti, bodisi za posameznika, ki ga s kaznijo poskušamo prevzgojiti in ga tako onesposobljenega prilagoditi »normalnemu«, »poštenemu« okolju. Namen kazni torej vidijo v njenih potencialnih koristnih posledicah, tj. v preprečevanju kriminalitete, kajti »nihče razumen ne kaznuje zato, ker se je grešilo, temveč da se ne bi grešilo« (Platon) oziroma »namen kazni je lahko samo ta, da prepreči krivcu delati novo škodo svojim sodržavljanom in da druge odvrača od podobnih dejanj« (Beccaria). Glede na način, na katerega skušajo kriminaliteto preprečevati, jih delimo na dve veliki skupini, in sicer na teorije specialne prevencije in teorije generalne prevencije, obe skupini pa je mogoče nadalje členiti na podskupine (Ambrož 2008, str. 5-6).

Oblikovanje temeljnih metod tretmanske ideologije so spodbujale tako ideje splošnega humanizma kot tudi razvoj naravoslovnih znanosti, vendar pa se je, resnici na ljubo, velik del tretmanskih oblik (npr. psihokirurgija, narkoanaliza, medikamentozno averzivne terapije) izrodil v zlorabo oblasti in znanosti. Z namenom prikrivanja takšne zlorabe in krutosti

ravnanja s kaznjenci, je med drugim »oblast« spremenila terminologijo posegov, in sicer je pojme za ljudem razumljive posege nadomestila s tujimi izrazi. »Elektrošoke je tudi v slovenskem jeziku zamenjala elektrokonvulzivna terapija« (Petrovec 1998, str. 44).

Zaradi prevlade medicine v tretmanski ideologiji so tega kmalu začeli enačiti z medicinskim posegom, in med leti 1960 in 1980 so na več kot 20000 ameriških zapornikov izvajali medicinske poskuse, katerih del s prevzgojo ni imel nikakršne povezave (Milčinski 1982, str. 197).

Takšni terapevti so svoje početje opravičevali z obsojenčevim privoljenjem, vendar pa je to šibek argument, saj je obsojenec ujet v kolesje pravosodnega sistema in nima svobodne volje, kot ljudje na prostosti. Zagovorniki retributivne teorije ugotavljajo, da je osrednja težava utilitaristov v tem, da dosledno sledenje nekemu koristnemu namenu opravičuje tudi kaznovanje nedolžnega (npr. v primeru zastraševanja potencialnih storilcev kaznivih dejanj), pa tudi v tem, da spreminjanje storilca kot druga funkcija kazni meri na kaznovanje slabih, ne pa nujno tudi krivih. Poboljšanje storilca implicira nedoločenost trajanja kazni, tako je prestajanje kazni časovno odvisno od predstav, mnenja, »veselja« strokovnega osebja oziroma pristojnih organov družbenega nadzora.

3.2.1 Teorija generalne prevencije

Teorije generalne prevencije ocenjujejo kazen kot sredstvo, ki deluje zastrašujoče na možne storilce kaznivih dejanj in jih s tem odvrča od tega, da bi morda storili kaznivo dejanje. Kazen, predpisana za posamično kaznivo dejanje, naj bi delovala kot psihološka prisila na tiste, ki bi lahko v prihodnosti storili kaznivo dejanje. Kazen torej po teoriji generalne prevencije vpliva na vse ljudi, ne le na storilca. Zamisel je prvi obširneje teoretično obdelal nemški penalist Feuerbach skozi svojo tezo o »psihološki prisili«. Spričo predstave o nevšečnostih, ki so povezane z zagroženo kaznijo, naj bi si potencialni storilci premislili in kaznivega dejanja ne bi izvršili, saj so nevšečnosti kazni večje od nezadovoljstva zaradi neizvršitve dejanja. Teza primarno gradi na zagroženih kaznih, kljub temu je Feuerbach poudarjal, da zagrožene kazni lahko učinkovito odvrčajo le, če se tudi izrekajo in izvršujejo. Tako se danes delovanje generalne prevencije običajno označuje kot »trofazno«:

- uresničuje se skozi kazen, ki je zagrožena v zakonu,
- nadalje skozi izrek kazni na sodišču in
- v končni fazi tudi skozi njeno izvršitev in skozi medije, ki o tem obveščajo javnost (Ambrož 2008).

Vse povedano danes imenujemo negativni vidik generalne prevencije, ki temelji v prvi vrsti na zastraševanju ljudi. Težava je v tem, da ljudje za zastraševanje nismo enako dostopni. Kot kaže pravosodna stvarnost, grožnje s kaznijo nimajo moči, da bi od izvrševanja kaznivih dejanj odvrnila vse. Sicer o učinkovitosti zastraševanja vemo razmeroma malo, saj se ta izmika natančnemu merjenju. Vendarle pa se že vsaj od časa Beccarie domneva, danes pa to potrjujejo tudi empirične raziskave, da ima bistveno večji vpliv od zagroženih kazni višina tveganja, da bo storilec prijet in obsojen. Novejša študija, ki jo je izvedel Henning Curti (1998) kaže, da višina zagrožene kazni ni povsem brez odvrčalnega učinka, vendar pa ima povišanje verjetnosti obsodbe skoraj štirikrat večji učinek kot odstotkovno enako visoko povišanje zagrožene kazni.

Poleg zastraševalnega, negativnega vidika generalne prevencije se danes vse bolj poudarja njen pozitiven vidik. Ta se nanaša na utrjevanje pravne zavesti ljudi in njihovega zaupanja v pravni red. Natančneje gledano naj bi pozitiven vidik generalne prevencije obsegal tri učinke, ki se med seboj prepletajo:

1. socialnopedagoški učinek, pri katerem gre za to, da se ljudje skozi zagrožene in izrečene kazni učijo, katere temeljne družbene vrednote je treba spoštovati,
2. učinek zaupanja, do katerega pride, ko ljudje vidijo, da pravni red deluje, da »država obvladuje kriminal« in
3. učinek pomiritve in zadovoljitve, ki nastopi, ko ljudje vidijo, da je pravosodje rešilo konflikt in da je »pravo močnejše od neprava (Ambrož 2008).

Odlika generalne prevencije je v primerjavi z absolutnimi teorijami kazni v njeni naravnosti na družbeno koristne cilje (zmanjševanje kriminalitete), podobno kot pri teorijah specialne prevencije. Pred njimi ima celo določeno prednost, saj ni dovolj, da od izvršitve kaznivih dejanj odvrčamo samo tiste, ki so kazniva dejanja že izvršili (kot si za cilj zadaja specialna prevencija), zaželeno je seveda, da kaznivih dejanj ne bi izvrševali niti drugi.

Nadaljnjo prednost generalnopreventivnih teorij je mogoče iskati v tem, da sodnika ne silijo k pogosto nejasnim in z vidika pravne države vprašljivim napovedim o storilčevi nevarnosti in stopnji njegove »socializiranosti« (je pa seveda res, da tudi ne ponudijo kakšnih drugih, ustrezno oprijemljivih meril kazni, o čemer bo govor še v nadaljevanju).

Šibke točke teorij generalne prevencije se kažejo v tem, da generalnopreventivne teorije ne morejo ponuditi natančnega merila za odmero kazni. V tej zvezi Roxin opozarja, da je (negativna) generalna prevencija ves čas izpostavljena nevarnosti, da postane ploden teren za državni teror. Prav tako je generalni prevenciji mogoče očitati, da človeka uporabi kot sredstvo za doseg cilja in s tem krši njegovo dostojanstvo. Pri resocializaciji (kot danes

najaktualnejši izpeljavi specialne prevencije) je mogoče zagovarjati stališče, da naj bi bila tudi v interesu storilca, medtem ko je pri generalni prevenciji povsem jasno, da ta posameznika (obsojenca) zgolj obremenjuje in skuša na ta način služiti interesom skupnosti. V zvezi s tem je generalna prevencija izpostavljena tudi očitku praktične narave, da kaznovanje, ki se obrača zgolj na skupnost, ne pa na storilca, pri njem možnost povratka prej povečuje kot zmanjšuje. Poleg naštetih pomislekov, ki se načeloma nanašajo na oba vidika generalne prevencije, je treba opozoriti še na specifičen očitek, ki se nanaša posebej na njen pozitivni vidik. Pozitivna generalna prevencija gradi na predpostavki, da kaznivo dejanje razburi javnost in med ljudmi vzbudi zahtevo, da je treba storilca kaznovati, zato naj bi bila naloga kazni med drugim tudi, da razburjeno javnost pomiri (zgoraj opisani »učinek pomiritve in zadovoljitve«). Na ta način se pozitivna generalna prevencija precej približa absolutnim teorijam kaznovanja. Pri tem pa je sporno, ali je upravičeno namen kaznovanja v tako veliki meri podrežati kaznovalnim apetitom javnosti. Kot opozarja Seelmann, je kaznovanje, ki si za cilj postavlja zadovoljitev kaznovalnih potreb javnosti, izpostavljeno nevarnosti, da bo samo prispevalo h krepitvi teh potreb (Ambrož 2008).

3.2.2 Teorija specialne prevencije

Teorije specialne prevencije vidijo glavni namen kazni v vplivanju na storilca kaznivega dejanja, da ne bi ponavljal kaznivih dejanj. Ta cilj je mogoče doseči po več poteh: z zastraševanjem, z onemogočanjem (inkapacitacijo) ali z usposobitvijo za življenje v družbi brez izvrševanja kaznivih dejanj (z resocializacijo oz. reintegracijo). Zastraševanje in onemogočanje imata še vedno svoje zagovornike, zlasti v ZDA, vendar pa je danes v Evropi med specialnopreventivnimi teorijami močno v ospredju ideja resocializacije storilca kot najhumanejša izmed naštetih možnosti.

Odlika zamisli o kazni kot sredstvu za resocializacijo storilca je glede na absolutne teorije kaznovanja predvsem v tem, da se ne ustavi pri abstraktnem opravičevanju kazni, temveč si kot cilj zadaja pomoč storilcu pri vključitvi v družbo, seveda, če je ta ne odklanja. Zamisel o poboljšanju (resocializacija oz. reintegracija) storilcev, ki so tega zmožni, je razdelal Listz v t.i. Marburškem programu, ponoven zalet pa je dobila po drugi svetovni vojni. Dolžnost države storilcu kaznivega dejanja nuditi pomoč pri vključevanju v družbo je ponekod pridobila ustavni rang.

Sedemdeseta leta minulega stoletja pa so prinesla določen zasuk: spričo ugotovitve, da tretmanski programi niso izpolnili pričakovanj, so naklonjenost zopet začele pridobivati

absolutne teorije kazni. Pri tem pa ne kaže spregledati, da ideja resocializacije in ideja o povračilnem kaznovanju tekmujeta pod precej neenakimi pogoji: medtem ko povračilna kazen svoj namen nosi že sama v sebi in je »uspešna« že s tem, ko je izvršena, mora resocializacijsko naravnana kazen svoj uspeh dokazovati z zunanjimi učinki (običajno z zmanjšanjem povratništva).

Ambrož (2008) navaja, da je bilo – podobno kot je bil tretmanski optimizem pretiran – pretirano tudi razočaranje nad njim. Rezultati tretmanskih programov niso ustrezali (pre)velikim pričakovanjem in razočaranje, ki ga rodi takšno spoznanje, se pogosto z vso ihto sprosti v kritiki.

Med načelnimi problemi, ki jih odpira ideja resocializacije, je treba na prvem mestu izpostaviti, da ta ne zagotavlja primerne merila kazni. Iz njene narave – vsaj načelno – izhaja, da bi morale biti kazni po trajanju nedoločene, saj ni mogoče napovedati, koliko časa bo potrebnega za storilčevo resocializacijo. S tem je povezana tudi nevarnost izrekanja nesorazmerno dolgih kazni za bagatelne delikte v primeru, da je storilec izrazito nesocializirana osebnost. Velja seveda tudi obratno, da bi razmeroma težka kazniva dejanja lahko ostala nekaznovana, če bi se izkazalo, da je storilec (zdaj) lojalen državljan, ustrezno socializiran človek (kot šolski primer se običajno navaja nekdanje nacistične zločince, podobni problemi se odprejo pri storilcih, ki so kaznivo dejanje izvršili v konfliktni situaciji, ki se bo le stežka ponovila, pa tudi pri nekaterih storilcih kaznivih dejanj iz malomarnosti). Nadalje resocializacija kot namen kaznovanja odpira vprašanje, od kod državi pravica vzgajati, »poboljševati« odrasle državljane. Za absolutiste ideja o tem, da bi s kaznijo nekoga »poboljšali«, nujno pripelje do kršitev človekovega dostojanstva. Pomislek, da utilitarne kaznovalne teorije posameznika uporabijo kot sredstvo za doseg cilja, drži. Vendar se zdi stališče, da povračilna kazen, za razliko od utilitarne, človekovo dostojanstvo »neguje«, izrazito naivno. Da je obsojenec objekt državne prisile in s tem hočeš nočeš uporabljen kot sredstvo za doseg določenega cilja, je značilno za sleherno kaznovanje, pri tem povračilno kaznovanje ni prav nikakršna izjema. Edina razlika, kar se tega tiče, je v ciljih, ki jih zasledujejo relativne in absolutne teorije: prve stavijo na cilje družbene koristi, druge pa na cilje idealne narave (izravnava krivde s povračilom) (Ambrož 2008).

4. KAZEN ZAPORA

4.1 ZGODOVINA ZAPORA

V starem in srednjem veku oziroma v tako imenovanem predklasičnem obdobju kaznovanja, so bile storilcem kaznivih dejanj izrečene večinoma smrtne ali pa krute telesne kazni, od bičanja do sekanja delov telesa, da bi se storilcu maščevali za storjeno kaznivo dejanje ter tako dosegli sorazmerje med kaznivim dejanjem in kaznijo. Pri tem mora s kaznijo povzročeno zlo preseči pridobljeno ugodnost s kaznivim dejanjem (Foucault 1984).

Z demokratizacijo družbenih odnosov in z razvojem kazensko pravne znanosti je v 18. stoletju kaznovanje postalo vse bolj humano, v kazenski zakonodaji pa je vedno bolj prevladovala kazen časovnega odvzema svobode (Žišt 2004). Tako pride do nasprotovanja grobim in okrutnim telesnim in smrtnim kaznim srednjega veka, izginja mučeno, razkosavano, pohabljeno telo kot glavna tarča kazenske represije (Foucault 1984, str. 14).

To, klasično obdobje kaznovanja, opredeljuje zamisel o svobodnem in racionalnem ravnanju posameznika- kriminalna ravnanja so kot vsa druga dejanja posledica svobodne izbire posameznika, njegove volje, hotenja ter presoje za ali proti kriminalnemu dejanju. Kriminalci se od nekriminalcev razlikujejo samo v dejstvu kršenja zakona, ne pa po osebnostnih značilnostih (Javornik 1991, str. 2).

Naslednja značilnost omenjenega obdobja je povezana z zahtevo po prilagoditvi izrečene kazni teži kaznivega dejanja, po simetriji med zločinom in kaznijo. Kazenska sankcija se izvaja iz storjenega dejanja glede na težo kaznivega dejanja. Posameznik je kaznovan, ker je storil prestopok, ne iz drugega razloga in ne po drugih merilih. Individui so svobodni, enaki, racionalni in odgovorni. Temeljni pojem je pravičnost, zastraševanje in retribucija pa dva klasična elementa (Javornik 1991, str. 3).

Kaznovanje mora vzpostaviti trdno povezavo med predstavo zločina, ki obeta ugodje in predstavo kazni, ki povzroči bolečino. Vsakič, ko posameznik pomisli na zločin, se mu mora v zavesti takoj prikazati strašljiva podoba kazenske sankcije kot nujne in neogibne posledice zločina. Psihična sila, ki vleče posameznika od prestopka pa mora biti močnejša kot sila, ki ga vleče k prestopku. To je potrebno upoštevati tudi pri določitvi strogosti kazenske sankcije: »bolečina, ki jo povzroča kazen, mora preseči ugodje, ki bi ga omogočilo kaznivo dejanje« (Kanduč 1999, str. 50).

Ko se je v drugi polovici 18. stoletja spremenila kaznovalna politika je izginilo telo kot glavna tarča kazenske represije, predmet kaznovanja pa je postala prestopnikova duša. Antika je bila civilizacija spektakla - »*Kako omogočiti množici ljudi, da si ogleda majhno število predmetov*« - temu problemu je ustrezala arhitektura templjev, gledališč in cirkusov. S spektaklom so obvladovali javno življenje in intenzivnost praznovanj. V teh obredih, kjer je tekla kri, se je družba krepila.

Moderna doba pa postavlja nasproten problem: »*Kako priskrbeti majhnemu številu ali celo enemu samemu človeku takojšen vpogled v veliko množico*«. V družbi, kjer glavna elementa nista več skupnost in javno življenje, temveč na eni strani zasebniki, na drugi pa država, se razmerja lahko urejajo le v obliki, ki je pravo nasprotje spektakla. Šele moderni čas je ob čedalje večjem vplivu države, ob njenem iz dneva v dan globljem poseganju v vse podrobnosti in v vsa razmerja družbenega življenja moral zagotoviti čedalje večja jamstva in jih izpopolniti, tako da k temu cilju usmerjamo zidavo in razvrstitev poslopij, namenjenih za to, da nadzorujemo veliko množico ljudi hkrati, kar ponazarja Benthamov Panoptikon.

Benthamova ideja panoptizma je stara, razvidna iz navajanja naslednjih svetopisemskih vrstic: »Gospod, preiskuješ me in me poznaš; ti veš, če sedim ali vstanem; ti prodreš v moje misli od daleč; ko hodim in ko ležim, ti vidiš in na vsa moja pota paziš« (Ps 139). Naslov navedenega psalma, »Bog je povesod, vse vidi in vse ve«, pa idejo še bolj zgoščeno izraža (Bentham v Kodelja 1995, str. 85).

Ideja Panoptika učinkuje tako, da pri zaporniku povzroči zavestno in nenehno stanje vidnosti, ki zagotavlja samodejno delovanje oblasti. Doseže, da so učinki nadzora stalni, čeprav je njegova dejavnost diskontinuirana; doseže tudi, da popolnost oblasti teži k temu, da postane njeno dejansko izvrševanje odveč. Učinek Panoptika ustvarja in vzdržuje oblastno razmerje, ki je neodvisno od tistega, ki izvršuje oblast. Povzroči torej to, da so zaporniki zajeti v oblastne razmere, katerih nosilci so oni sami. Nenehno opazovanje zapornikov je zato hkrati preveč in premalo - premalo zato, ker je najpomembnejše, da se čuti nadzorovanega, preveč pa zato, ker ni potrebno, da bi to res bil. En sam nadzornik nadzira množico posameznikov, vendar mu še nadzirati ne bi bilo potrebno neprenehoma, ker ima opazovani vedno pred očmi opazovalni stolp, od koder ga opazujejo, sam pa nikoli ne ve kdaj ga gledajo. Bentham je zato izpostavil načelo, da »*mora biti oblast vidna in nepreverljiva*«. (Foucault 1984, str. 221). »*Navzočnost ali odsotnost nadzornika mora biti za tistega, ki je nadzorovan, neugotovljiva, se pravi, da ne sme nikoli vedeti, ali ga prav tedaj gledajo: prepričan pa mora biti, da ga vselej lahko. Nadzornikovo oko torej vidi, ne da bi bilo samo videno*«. Če nadzorovani zasledi nadzornikov pogled, ki ga zalezuje, potem ga lahko tudi sam nadzira, ugotovi njegove

pomanjkljivosti in se mu v določenih okoliščinah izmakne. Da do tega ne pride, je potrebno pomnožiti nadzornike, vzpostaviti hierarhičen nadzor ter na koncu doseči, da bo vsak zapornik drugemu zaporniku nadzornik (Kodelja 1995, str. 84).

Panoptik je torej stroj, ki združuje dvojico videti - biti viden: zaporniki so vidni, sami pa nikoli ne vidijo; pazniki vidijo vse, ne da bi jih kdaj videli. Pogoj za takšno »ekonomizacijo« nadzora, ne da bi s tem zmanjšali njegove učinke, je sama panoptična konstrukcija zgradbe, ki je na obodu v obliki prstana, razdeljenega v celice, v središču pa ima stolp, s katerega je skozi okna mogoče videti v vsako celico, ki jo svetloba iz zunanega okna popolnoma osvetljuje, medtem ko oknice na stolpu preprečujejo, da bi se iz celice videlo v stolp (prav tam, str. 85). Tistega, ki je nadzorovan, to pripelje do zavestnega in nenehnega stanja opazovanosti, kar pa zagotavlja samodejno delovanje oblasti s tem, ko postane nadzorovani sam sebi nadzornik. Kdor je namreč podrejen polju vidnosti in to ve, sam prevzame prisile oblasti, jih spontano uporablja na samem sebi in vtisne oblastno razmerje vase (Foucault v Kodelja 1995, str. 87).

V oči bijejo tehnike oblasti, ki so jih uporabljali znotraj Panopticona. Bistven je seveda pogled, nikakor pa ne gre pozabiti na govor, na znamenite pločevinaste cevi, ki so povezovale glavnega inšpektorja z vsako izmed celic. Bentham je v svojem tekstu jasno zapisal, kako pomembno je odvrčanje, zato mora imeti inšpektor zapornika neprestano na očeh, saj mu tako skorajda ne bo prišlo na pamet, da bi storil kaj narobe. Tako se najdemo v jedru revolucionarnih prizadevanj, kako preprečiti ljudem, da bi storili kaj narobe, kako izničiti njihovo željo, da bi grešili. Skratka, kako jim vzeti zmožnost in voljo (Foucault 1991, str. 47).

Vidimo lahko, da občutek nadzorovanosti deluje specialno preventivno oziroma celo tretmajske, saj s stalno navzočnostjo, prisotnostjo, vpliva na obsojenčevo osebnost. Zapornik namreč ve, da je nenehno nadzorovan, zato to oblastno razmerje vtisne vase, ga na nek način ponotranji. Tako izgine želja oziroma možnost po nadaljnjih prestopkih, kajti stalna nadzorovanost pomeni tudi zagotovo kazen v primeru, da je kaznivo dejanje znotraj institucije dejansko storjeno. Vprašanje pa je, kakšno bo obsojenčevo vedenje zunaj zapora, ko ne bo več opazovan.

4.2 ROJSTVO ZAPORA

»Rojstvo zapora« je zaradi različnih mnenj zgodovinarjev težko natančno opredeliti, vendar drži, da je zapor kot »totalna« disciplinska institucija, kjer obsojenec prestaja kazen,

specifično moderna »invencija«. Tudi danes zavzema kazen odvzema prostosti oziroma kazen zapora osrednje mesto v sistemu kazenskih sankcij.

Čeprav je odvzem prostosti verjetno toliko star ukrep kot človeška družba sama, je šele v zadnjih dveh stoletjih postal osnovno sredstvo države v boju s kriminaliteto. Razvoj idej humanizma ob koncu 18. stoletja in porajanje novih ekonomskih odnosov v industrijsko razvitih državah je pripeljal do spoznanja, da je odvzem prostosti manj kruto ravnanje s prestopnikom kot smrtna ali telesna kazen. Posegi v človekovo prostost so tako postali osnovna oblika kaznovanja.

Zapor je ena najstarejših ustanov na svetu, ki je skozi zgodovino doživljala velik razvoj in vsestranske spremembe, tako po vsebini in načinu izvrševanja kazni kot v namenih, zaradi katerih ljudi zapiramo in jih nadzorujemo (Brinc 1988).

Kazen zapora je najpomembnejše sredstvo kaznovalnega nadzora v družbi in je vedno del političnega, ekonomskega in moralnega sistema. Koga se pošlje v zapor, pove veliko o družbenih vrednotah in o razdelitvi moči v družbi. S proučevanjem zaporov se veliko izve o konkretni družbi, o njenih značilnostih, vrednotah in morali. Prav po zaporih se lahko presoja stopnja civilizacije družbe. Zapor je možno razumeti le ob upoštevanju politične ekonomije širše družbe, ker je zaporski red le del tega širšega družbenega reda. Če opazujemo zapore izolirano od družbe, družbenih nasprotij in možnosti za zadovoljevanje potreb članov družbe, dobimo nepopolno sliko, če zanemarjamo izvor strukture zavodov in filozofijo, ki jo je uveljavil zapor kot sestavino reprodukcije družbenega nadzorstva.

Dolga stoletja se je zapiranje storilcev kaznivih dejanj uporabljalo zaradi zagotovitve navzočnosti na sojenju (pripor) in za pridobivanje storilčevega priznanja ali kot prostor za izvršitev izrečene kazni. Takšen zapor je bil le »predsoba« za izvršitev telesnih ali smrtnih kazni- obešanje, kamenjanje in podobno (Brinc 1988).

Zapor, najpomembnejši kos v zbirki kaznovalnih pripomočkov, zagotovo zaznamuje pomemben trenutek v zgodovini kazenskega pravosodja- zaznamuje namreč njegov prehod k človečnosti. Dvojni temelj, na eno strani pravno-političen, na drugi pa tehnično-disciplinski, je omogočil, da se je zapor pojavil kot najbolj neposredna in hkrati najbolj civilizirana oblika vseh kazni (Foucault 1984).

Saleclova pripisuje Foucaultu zasluge za njegov prikaz nastanka zapora skozi zgodovino. Če je bilo telo kot predmet in tarča oblasti odkrito v klasični dobi, pa je v razsvetljenstvu glavni namen kazni sprememba in discipliniranje posameznikove osebnosti (Salecl 1987, str. 7). Disciplinska oblast se izvršuje tako, da postane nevidna; zato pa vsiljuje tistim, ki si jih podreja, načelo obvezne vidnosti. Ta vidnost zagotavlja premoč oblasti, ki se na njih izvaja.

Zapor postane natančen disciplinski aparat, prilasti si posameznikovo dušo in telo, obsojenec postane družbena dobrina, v njem pa oblast razpolaga z obsojenčevim telesom in časom, ki sta nenehno nadzorovana in v funkciji discipliniranja.

Šele razvoj družbenih ved sredi 19. stoletja, predvsem pozitivistične filozofije in filozofije resocializacije, je privedel do korenitih sprememb na penološkem področju. Glede na principe individualizacije in resocializacije obsojencev se pojavljajo problemi organizacije, sredstev in metod izvršitve kazni odvzema prostosti, problemi individualne observacije obsojencev s ciljem individualizacije tretmana ter problemi metod tretmana in resocializacije obsojencev. Sodobna penološka aktivnost se trudi, da bi prizadela čim manj trpljenja, ponižanja, da družba delikventa ne bi eliminirala, temveč ga rehabilitirala in ga naredila koristnega za družbo (Kupčević-Mladenović 1972, str. 99).

Konec 19. stoletja se torej pod vplivom pozitivistov represivni aparat transformira v tri smeri:

- v smer izgradnje širšega sistema kazenskih sankcij, z razširitvijo in obogatitvijo varnostnih in vzgojnih ukrepov;
- v smer intenzivnega opuščanja vladajoče filozofije retributivne kazni in njene orientacije, k ciljem prevencije in poboljšanja delikventov;
- v smer opuščanja širokega registra kazni odvzema prostosti in njene unifikaciji (Kupčević-Mladenović 1972, str. 88).

S pozitivizmom se pričena razvoj od abstraktne pravičnosti in generalne prevencije k individualizaciji, ki brani družbo pred kriminalnostjo, in sicer najprej z eliminacijo in izolacijo storilcev, kasneje pa s specialno prevencijo, popravljanjem in resocializacijo delikventov. Zahteva se, da družbena reakcija upošteva osebnost storilca, njegove individualne lastnosti. Namesto abstraktnega storilca imamo sedaj pred seboj konkretnega živega delikventa, ki je prišel v spor s pravnim redom. Tukaj ni več odločujoča sorazmernost sankcije z dejanjem in s stopnjo odgovornosti storilca, temveč sorazmernost sankcije z osebnostnimi lastnostmi storilca, ki mu je potrebno s pomočjo individualnega tretmana omogočiti, da se bo vrnil v družbo kot njen enakopravni član (Kupčević-Mladenović 1972, str. 48-49).

Prevzgoja, resocializacija oziroma osebnostna reformacija kot cilji kazni in tretman kot metoda so se pojavili v teoriji kazenskega prava šele konec 19. stoletja, in sicer s pozitivizmom in sociološko šolo. Idejo o resocializiranem smotru kazni zasledimo pred tem že pri Thomasu Mooru v Utopiji (1516), vendar tedanje družbene razmere še zdaleč niso bile take, da bi se lahko ideja zakoreninila. Koncem 19. stoletja pa preidemo iz tradicionalnega k modernemu kaznovanju, spremeni se obravnava storilcev kaznivih dejanj in način

kaznovanja, kar se kaže v zmanjšanju represivnosti in vse večji humanizaciji kaznovalne politike (Javornik 1991, str. 12). Glavni namen nove kaznovalne oblasti je sicer kazen za zločin, vendar hoče hkrati doseči tudi poboljšanje storilca, da spremeni svoje navade ter disciplinira telo in dušo. Vendar pa smer napredka ni tako samoumevna in enoznačna, kot se navadno domneva. Preobrat v zahtevo po prevzgoji storilcev namreč prinaša določene posledice za posameznika. S spodkopavanjem temeljnih postavk kazenskega prava - krivde, odgovornosti, svobodne izbire - vzpostavlja posameznika kot determinirano bitje, ujeta v verigo notranjih in zunanjih vzrokov, kjer nima nobene izbire. Postavljen je v položaj nezrelega, nedoraslega individua, ki je potreben stalnega nadzora in usmerjanja (Javornik 2001a, str. 36).

Pregled pedagoške in kriminološke literature nam pokaže, da so prizadevanja na področju obravnavanja storilcev kaznivih dejanj usmerjena v zahtevo oziroma poskuse po zmanjševanju represivnosti v odnosu do delikventov. Včasih so bili poznavanje kršitve, poznavanje krivca in poznavanje zakona pogoji, ki so omogočali, da so sodbe zares utemeljili. Zdaj vsebuje kazensko sojenje drugačno vprašanje o resnici. Ne več zgolj: »Ali je dejanje ugotovljeno in ali je kaznivo?«, temveč še: »Kaj neki pomeni to dejanje, kaj pomeni to nasilje ali umor? Na katero raven ali na katero področje realnosti naj ga uvrstimo? Je to fanatizem, psihotična reakcija, blodna epizoda, sprevrženost?« Ne več zgolj: »Kdo je to storil?«, temveč: »Kako naj označimo proces, ki je to dejanje povzročil? Kaj je v storilcu takega, da ga je zagrešil? Nagon, nezavedno, okolje, dednost?« Ne več zgolj: »Kateri zakon kaznuje to kršitev?«, temveč: »Za kateri ukrep naj se odločimo, da bo najbolj ustrezal posameznemu prestopniku? Kako naj uganemo, kako se bo subjekt nadalje razvijal? Kaj naj storimo, da se bo najbolj zanesljivo poboljšal?« (Foucault 1984, str. 24-25).

Vidimo, da pri opredeljevanju kazenskih sankcij ni več tako pomembno storjeno kaznivo dejanje, pomembnejši postane storilec, njegov značaj, njegovo življenje oziroma življenjska zgodba, v kateri se iščejo vzroki za storjeno kaznivo dejanje. Ali kot pravi Foucault (1984, str. 24), »...mehanizmi zakonskega delovanja ne zajemajo več zgolj kršitev, temveč posameznike, ne več tistega, kar so storili, temveč to, kar so, kar bodo ali kar bi lahko bili«.

Lasch v zvezi z navedenimi procesi govori o oblikovanju terapevtskega pravosodja, ki je zamenjalo retributivno pravosodje. V terapevtskem pravu subjekt ni več kriv, ker tudi ni odgovoren, ker je njegovo delovanje proizvod spleta psihičnih in družbenih okoliščin. Mesto strogega sodnika vse bolj prevzema socialno skrbstvo, prestopnika je treba ozdraviti, ne pa kaznovati, ustvariti je treba takšne družbene in psihične pogoje, ki ga ne bodo več pognali v zločin. Bolj kot stališče o kazenski odgovornosti storilca kaznivega dejanja je v ospredju

stališče o posamezniku kot žrtvi psihičnih in družbenih okoliščin. Vzrok za kaznivo dejanje naj bi torej ležal v osebnotnem primanjkljaju storilca, v njegovem napačnem razvoju zaradi neugodnih življenjskih razmer, ipd. (Javornik 1990, str. 5).

Da se ob kaznivih dejanjih namesto krivde in odgovornosti posameznika išče socialno-psihološke korenine, da se namesto kazni predlaga zdravljenje, prinaša s sabo še eno posledico: »To, kar vam govori: *vi niste krivi*«, vam prav tako govori: »*vi si ne morete pomagati*«. Terapija priznava devianco kot bolezen, pacienta razglasi za nesposobnega za upravljanje s svojim življenjem in ga izroči specialistom (Lasch v Javornik 1990, str. 6).

Opisane značilnosti je Foucault označil kot gibanje od kaznovanja k nadzorovanju, od odkrite in neposredne represije k bolj pretanjenim, prikritim načinom nadzorovanja posameznikov. Ta trend je Lasch označil kot novo vrsto paternalizma, zaščitniškega skrbništva države, ki vodi v nove oblike odvisnosti - posameznik je postavljen v položaj nezrelega, nedoraslega individua, nesposobnega za upravljanje s svojim življenjem in posledično potrebnega usmerjanja in pomoči. Tako se v imenu pomoči nad temi posamezniki vzpostavlja kontrola in nadzor (Javornik 1990, str. 6).

Prepričanje, da je cilj kaznovanja resocializacija oziroma prevzgoja storilca z individualno izbranimi metodami obravnave, posebno v zaporu, je na prelomu dvajsetega stoletja izpodrinilo tradicionalni pristop v obravnavi storilcev. Nekje do 70. ih let dvajsetega stoletja je prevladovalo prepričanje, da je prvotni cilj kaznovanja prevzgoja storilca, nato pa je to postalo vprašljivo. Pod geslom »nazaj k pravičnosti« je znova oživel retributivni pristop. Zastrafevanje, retribucija in kaznovanje, ki jih javnost ni nikoli opustila, so spet postali sprejemljivi za tiste, ki imajo moč za uresničevanje svojega prepričanja.

Zagovorniki te usmeritve izhajajo iz klasične doktrine svobodnega moralnega akterja. Moralna pravica do kaznovanja storilca izhaja iz tega, da je storil prestopel in si zato kazen zasluži. Vesti se do drugega tako kot si zasluži, pomeni vesti se do njega kot do odgovornega, svobodnega bitja. Zahtevajo proporcionalnost kazni glede na težo kaznivega dejanja in stopnjo kazenske odgovornosti, z namenom, da se zagotovi enakost storilcev pred zakonom. Vztrajajo pri fiksnih obsodbah, z namenom, da bi preprečili prosto presojo sodnikov in zmanjšali možnosti, da bi osebje manipuliralo z obsojenci. Osnovno sporočilo, ki ga poudarjajo, je: »*Če nam pri kaznovanju resnično gre za posameznika, lahko storimo zanj največ, če ga priznamo za svobodnega, zrelega, odgovornega idividua, ki je izbral zločin na podlagi svoje lastne presoje in zato mora zanj prevzeti tudi posledice. Kaznujemo zato, ker je posameznik storil kaznivo dejanje, ne iz drugega razloga in po drugih merilih. Kazen mora biti pravična, torej sorazmerna s težo kaznivega dejanja.*« (Javornik 2001a, str. 36).

4.3 POSTMODERNIZEM-NEOKLASICIZEM?

Obdobje postmodernizacije je čas, ki ga označuje kontrarevolucionarna (v razmerju do vrenj iz 60. in 70. let) politično-ideološka hegemonija nove desnice, v okviru katere imajo pomembno vlogo tudi »nove« konceptije o kriminaliteti, kazenskoprnem sistemu, varnosti, storilcih, žrtvah in odgovornosti. Postavke, ki najbolj označujejo omenjeno obdobje, so sledeče:

- kriminaliteta je nesporno resen problem za družbo, vendar z njenimi jedrnimi institucijami nima upoštevanja vrednih vzročnih povezav;
- za kriminaliteto ni odgovorna družba, temveč predvsem ali zgolj samo kriminalci, njihove svobodne ali racionalne izbire;
- revščina oziroma relativna materialna in statusna prikrajšanja in kriminalni pojavi imajo v glavnem podobne individualne vzroke, kot na primer nezadostna, razrahljana samokontrola, nediscipliniranost, neodgovornost, intelektualni ali socialni deficiti in druge značajske hibe, zato ne preseneča, da med kaznovanimi storilci prevladujejo osebe iz nižjih družbenih slojev;
- država mora paziti predvsem na to, da ne bo spodbujala neodgovornih življenjskih slogov »onih spodaj«;
- država je primarno odgovorna do odgovornih državljanov, torej do dejanskih in potencialnih nedolžnih žrtev, ki so upravičeno zaskrbljeni in jezni zaradi visoke stopnje kriminalitete;
- večje varnosti za »moralno večino« ni mogoče doseči z mehko, solzavo, razumevajočo ali popustljivo kriminalitetno politiko. To, kar dejansko deluje, je namreč zgolj trda represivna drža (množično zapiranje, ničelna toleranca) (Kanduč 2008, str. 229).

4.3.1 Ideja neoklasicizma

Neoklasicizem je v 20. stoletju prevzel idejo o svobodni volji. Ljudje se razumno odločajo za svoja dejanja, zato so zanje odgovorni. Kaznovanje ima nadzorstveno vlogo in bolečina, ki iz njega izhaja, mora presegati užitek, ki ga doživi posameznik s storitvijo kaznivega dejanja. Čiste pristaše neoklasicističnih idej ne zanima, kaj se utegne po izreku kazni dogajati z obsojenim. Kaznovanje je namreč doseglo svoj namen že z izrekom pravične kazni, torej take, ki ustreza deliktu.

Kriminologi ugotavljajo, da bi bilo kriminalitete manj, če bi se kazensko pravosodje hitreje odzivalo nanjo. Današnji problem kazenskega pravosodja je torej prenatrpanost zaporov in nesposobnost sprotnega izvajanja postopkov zaradi prevelikega števila primerov.

Bučar izpostavlja sledečo primerjavo med klasičnim in neoklasičnim kaznovanjem: zagovorniki klasične šole trdijo, da posameznikovo motivacijo pogojuje izključno svobodna volja, neoklasicisti pa pravijo, da motivacijo včasih pogojuje svobodna volja, včasih pa sile, ki so zunaj nadzora posameznika. Kot temeljni vzrok za kriminaliteto štejejo zagovorniki klasične šole strog, barbarski in nehuman pravni sistem, neoklasicisti pa preblago kaznovanje storilcev. Oboji se strinjajo, da bi kaznovanje moralo biti javno, kazen bi morala biti hitra. Strinjajo se tudi v tem, da je obravnavanje in rehabilitacija zapornika nepotrebno zapravljanje denarja (Demšar 1983).

Predstava, da bi prisilni ukrepi lahko odvrčali storilca od kriminalitete, je opuščena. S tem odpade tudi nedoločena kazen. Vendar pa kazni v običajnem pomenu besede ostanejo nujne - sicer ne kot sredstvo za zastraševanje, pač pa za moralno obsodbo kršitev norm in s tem za vzdrževanje veljavnosti norm v družbi. Odmera kazni naj se usmeri na krivdo za storjeno dejanje; splošne značajске lastnosti storilca naj se ne upoštevajo, zunanje posledice dejanja pa naj se upoštevajo kot dodatne (po Anttila v Demšar 1983, str. 155-156).

Sliko neoklasične kriminalne politike je izpopolnil norveški kazenski pravnik Johannes Andenaes, ki je poudaril, da povračilo za krivdo nima za kazen nikakršne utemeljujoče vloge, ampak zgolj omejujočo; kazen je moč upravičiti samo z idejo o generalni prevenciji. Kot nepogrešljivo hrbtenico sankcijskega sistema avtor tudi za bodoče šteje kazen odvzema prostosti.

Na podlagi teh stališč lahko sklepamo, da neoklasična kriminalna politika temelji na izravnavi krivde in na generalni prevenciji. Ideja o resocializaciji pa stopa v ozadje, in sicer ne samo za utemeljitev kazni, ampak tudi za njeno odmero in izvrševanje (Demšar 1983).

4.4 NAMEN KAZNI ZAPORA

Kriminaliteta je nevarna posamezniku in družbi, zato se družbe borijo proti njej. Odziv na kriminaliteto so kazenske sankcije, ki naj bi dosegle namene posebne in splošne prevencije, retribucije, zastraševanje storilca in drugih, varstva družbe (onesposobitev, nevtralizacija) in rehabilitacije obsojencev, v novejšem času pa si pravosodje prizadeva tudi za povračilo škode žrtvi kaznivega dejanja (restitucija) (Ivanc 2004).

Sykes izpostavi naslednje cilje zaporne kazni:

- kaznovanje,
- zastraševanje,
- resocializacijo,
- »samovzdrževanje« (self-maintenance),
- simbol družbene izločitve delikventov

(Sykes 1958 v Meško idr. 2006).

S slednjim ciljem, zaporom kot simbolom družbene izločitve delikventov, onesposobitvijo (izolacijo, nevtralizacijo) se izvršilcu prepreči možnost izvrševanja novih kaznivih dejanj, ljudje pa se ob dejstvu, da so nevarni prestopniki zaprti za vrati zaporov, počutijo varne. Vlogo onesposobitve zapori dobro opravljajo, saj so begi obsojencev le redki. Javnost iz strahu pred obsojenci zahteva predvsem varen zapor, ne glede na stroške, saj je to edini vidni namen zapora. Zaporniki so le »zaprti« in družba je zadovoljna z njihovo začasno onesposobitvijo, ker se pred njimi čuti varna. Poudarit pa velja, da se zaradi zaprtih prestopnikov prav nič ne zmanjša kriminaliteta v času, ko so le-ti zaprti, hkrati pa je tudi izločitev samo začasna. Zapornik se slej ko prej vrne v »normalno« življenje (Brinc 2000).

Cilj zastraševanja zaporne kazen naj bi odvrčal ljudi od kriminalitete, zato naj bi bila kazen, ki ne vsebuje zastraševanja, nekoristna. Kazen namreč mora pokazati, da se kriminaliteta ne izplača. Učinek zastraševanja je odvisen od neizbežnosti kazni, od hitrosti in strogosti kaznovanja. Po današnjih spoznanjih namreč bolj kot strogost kazni zastrašuje zanesljivost kaznovanja. Upoštevati je treba, da zastraševanje lahko prepreči le priložnostno kriminaliteto, ne pa najtežjih impulzivnih kaznivih dejanj. Strah pred kaznijo zapora ne more zastrašiti tistih, ki jim ni mogoče izreči te kazni (mladoletniki, storilci lažjih kaznivih dejanj, duševno bolni) in tistih, ki jim je odkritje in kaznovanje poklicno tveganje v kriminalni karieri (Ivanc 2004). Ob tem sta pomembni dve vrsti zastraševanja, generalna in specialna prevencija, ki sta bili že podrobno opisani v poglavju teorij kaznovanja.

Kazen zapora je torej najpomembnejše sredstvo kaznovalnega nadzora v družbi in je del političnega, ekonomskega in moralnega sistema. Prestajanje kazni naj bi poleg izročitve posameznika in s tem iluzorno varnostjo družbe, storilcem pustila tudi sledi neprijetne izkušnje, ki bi delovala hkrati represivno in preventivno. Ne samo, da bi storilci s prestajanjem kazni poplačali izvršitev zakonsko nesprejemljivega dejanja, se pomirili s samim seboj, temveč naj bi izoliranost od družbe nanje delovala tudi preventivno, torej jih odvrčala od ponovnih kaznivih dejanj (Žišt 2008, str. 22).

4.5 REHABILITACIJSKI POTENCIAL ZAPORNE KAZNI

Pri obravnavi rehabilitacije v zaporih se znajdemo na zelo obširnem in raznolikem ideološkem področju kaznovanja, kjer se zdi, da vsaka stroka želi svoj delež zase. Poznamo različne metode, s katerimi se želi vplivati na obsojenca: medicinske in kirurške, psihološke in socialne. Vse od naštetih se združujejo v celovit tretmanski program, v katerem pobsojenca obravnava multidisciplinarni tim strokovnjakov (Petrovec 1998, str. 19-25).

Če naj bi bili temeljni značilnosti prave rehabilitacije prostovoljni pristanek v terapevtski odnos in uporaba nekaznovalnih metod, je rehabilitacija v zaporu že v temelju omajana. Rehabilitativni programi v zaporu se namreč izvršujejo v senci kazenske sankcije oziroma, rekla bi lahko, da udeležba v resocializacijskih programih (izobraževanje, delo v zaporu ipd.) navadno prinaša zaporniku ugodnosti in je s tem vsaj delno izsiljena. (Kanduč 1996, str. 234) . Temelj uspeha rehabilitacije kot osrednje niti zaporne kazni je v sprevidenju lastne zločinske narave in odločitvi o njenem spreminjanju. Vendar pa s tem, ko zapornik privoli v sodelovanje z osebjem zapora in se podvrže rehabilitaciji, še ne zagotavlja, da bo potrdil in ponotranjil tudi njihovo pojmovanje o samem sebi (Goffman 1961, str. 170-171).

4.5.1 Resocializacija zapornikov

Resocializacija se v zaporih uresničuje preko različnih tretmanov; s tem pojmom označujemo vse, kar delajo institucije s posameznikom od začetka kazenskega postopka do trenutka, ko se preneha skrb za storilca kaznivega dejanja, ki družbi »ni več« nevaren. Kanduč (1997) pravi, da zamisel o rehabilitaciji obsega raznolike ukrepe od različic tako imenovanega socialnega učenja (npr. v obliki socialnega treninga, katerega namen je odpraviti ali omiliti pomanjkljivosti primarne socializacije); izobraževanja in poklicnega usposabljanja; dela (dela kot vira zaslužka in socialne varnosti, pa tudi kot vira pridobivanja delovnih izkušenj, navad in veščin); medicinske, socialne in psihološke pomoči (npr. v obliki svetovanja, učenja soočanja z življenjskimi problemi in dilemami); zagotavljanja ustreznih življenjskih razmer v zaporu; pomoči po prestani kazni zapora (postpenalni pomoči), ki olajša ponovno vključitev v »normalno« družbo (se pravi reintegracijo); sodnega varstva pravic zapornikov med prestajanjem kazni; postopnega odpiranja zavoda v odnosu do družbe in povečanja njegove »transparentnosti« (socialne vidljivosti); psihosocialnih pristopov, ki so usmerjeni na sprejemanje ali samozavedanje lastne odgovornosti.

Koncept tretmanske usmeritve je opredeljen z:

- individualizacijo,
- vsestranskim preučevanjem delinkventa,
- zapornikovim spreminjanjem in spravo s samim seboj («samoobsodba»)

(Cusson 2004 v Meško idr. 2006).

Deviantno delujoči posameznik je bil do vstopa v zapor slabo prilagojen okolju (vsaj v kriminalnem smislu se ni podrejal normam), ali pa je skupne vrednote zamenjal z osebnimi interesi (vrednotenje pohlepa, premoči...). Krivec njegove deviantnosti pa je lahko tudi neustrezna vzgoja, ko posamezniki vrednot ne uspejo ponotranjiti.

Sociološko definiranje termina resocializacija poudarja usposabljanje storilca kaznivega dejanja za vključitev v družbo po prestani kazni. Ob tem je resocializacija najpogosteje razumljena kot »proces spreminjanja že oblikovane identitete, do katerega prihaja v različnih okoliščinah« (Lukšič-Hacin 1999).

Socializacija odraslih, ki popravlja (ne)učinkovitost primarne socializacije, temelji na kolektivnem izkustvu in ima predvsem funkcijo popravljanja asocialnosti posameznih izvrševalcev odklonskih dejanj. Usklajevanje resocializiranega posameznika z družbo je vnaprej planirano in naj bi potekalo v skladu z vnaprej predvidenimi situacijami, ki pa so v resnici še kako spremenljive. Uspeh resocializacije je zelo odvisen od tega, kakšna je narava človeka, okolja, družine, v kateri je bil vzgojen; če je imel posameznik vse omenjene dispozicije slabe, je težje doseči »normalno stanje«.

Kriminologija s pojmom »tretmanske ideologije« označuje idejno opredelitev za vrsto postopkov in metod, s katerimi vplivamo na delikvente, da bi le-ti spremenili vedenje in se prilagodili prevladujočim družbenim normam oziroma bi se ognili kršitvam le-teh. Tretmanska ideologija je svoj razcvet doživela v povojnih letih, ko so bile razmere za razvoj najbolj naklonjene, saj so jo spodbujale ideje splošnega humanizma, na drugi strani pa razvoj naravoslovnih znanosti. Petrovec izpostavlja sledeče metode tretmana, s katerimi se skuša v zavodih za prestajanje kazni omiliti socialno neprilagojenost kriminalno delujočih posameznikov:

1. Medicinske in kirurške metode tretmana, kjer ne gre za posege, ki bi jih izvrševali nad kakorkoli duševno motenimi, prizadetimi, zaostalimi ali podobnimi kategorijami storilcev, pač pa gre za, v psihološkem smislu, popolnoma normalne storilce.

2. Ortopedska kirurgija, ki pomaga tistim, ki so zaradi telesne prizadetosti izbrali pot zločina kot odgovor na nemoč socialne adaptacije v okolje, v katerem so prisiljeni živeti.

3. Nevrokirurgija in psihokirurgija - to sta metodi, ki ju psihiatri uporabijo le takrat, kadar vse druge odpovedo.

4. Psihološka dejavnost - delo psihologov v zaporih, ki ga ponavadi izvajajo pri tretmaju storilcev kaznivih dejanj, je načeloma enako tistemu, ki jih psihiatri in psihologi uporabljajo pri svojem vsakodnevnem delu s pacienti:

- *Hipnoza* je postopek, ko kaznjenca s sugestijo zadržijo pred ponovnim izvrševanjem kaznivega dejanja, torej pred recidivizmom.

- *Religiozna psihoterapija* je uspešna zlasti pri tistih, ki razodevajo globoko vero.

- *Psihoanalizo* priporoča vrsta avtorjev, ker s svojimi postopki odkriva morebitne impulze, ki ženejo človeka v delikt.

- *Skupinska psihoterapija* je postala popularna zlasti v Ameriki. Udeleženci so morali privoliti v tako obliko dela in sprejeti so jih morali ostali člani skupine.

- Uporaba *narkoanalize* in kemičnih snovi je sicer lahko sporna, če pa imamo pred očmi delinkventove koristi in narkoanalizo uporabljamo kot tretmajske sredstvo, ni nikakršnega razloga, da je ne bi uporabljali (Silva in Petrovec v Petrovec 1998).

Na idejo in na prakso kaznovanja je močno vplival behaviorizem, ki je zaradi svoje »priročnosti« postal priljubljeno orodje zlasti ameriške penologije. Vedenje skuša razložiti le z zunanjimi okoliščinami, notranji procesi pa je ne zanimajo. Tako za doseganje sprememb niso potrebna globoka raziskovanja ozadja in razumevanje vseh jasnih in latentnih vzrokov, ki so privedli do določenega vedenja. V zvezi s prevzgojo delikventov so behavioristi govorili tako o pozitivnem pogojevanju, ki naj bi prineslo zelene vedenjske oblike z nagradami, kot tudi o negativnem, ki namesto nagrajevanja uporablja elektrošoke. Skupno terapijam, ki temeljijo na behavioristični podlagi je, da želijo z določenimi dražljaji odpraviti neustrezno vedenje in vzpostaviti družbi prilagojene vedenjske vzorce (Petrovec 1998).

Drugačen odnos do delikventov imajo zagovorniki kognitivno-vedenjskega pristopa. Le-ti zavračajo metode, ki temeljijo na hierarhičnem avtokratičnem odnosu do ljudi. Bistvo omenjenega pristopa je v »pogojevanju z avtosugestijo« (utrjevanje določenega vedenja s preprostimi kognitivnimi obrazci...), torej v utrjevanju sprejemljivega vedenja tako s

klasičnimi behaviorističnimi spodbudami, kakor z razumevanjem vrednosti uporabe določene strategije za lastno dobrobit kljub upoštevanju potreb sočloveka. (Kroflič idr. 2009).

V kazenskem zakoniku ni nikjer natančno določeno, kaj je namen izvrševanja kazni, vendar pa je iz nalog, ki so opredeljene v zakonu za izvrševanje kazenskih sankcij, razvidno, kaj je namen prestajanja kazni. To sta specialna prevencija in resocializacija storilcev, torej njihova prevzgoja in ponovno vključevanje storilcev kaznivih dejanj v družbo.

S funkcijo specialne prevencije kazni se najpogosteje povezujejo izrazi, kot so prevzgoja, korekcija, rehabilitacija, resocializacija, tretman itd. Vsi navedeni termini se uporabljajo za oznako istega pojma, čeprav semantično gledano niso sinonimi. Vsem je skupna težnja po spremembi obsojenčevega vedenja, ki se utemeljuje z namenom izvršitve kazni zapora. Slednje pa je, pa da se obsojenca usposobi za življenje v skladu z zakoni in družbenimi normami (Ivanc 2004).

Najpogosteje uporabljen termin je prevzgoja oziroma prevzgajanje. Cilj prevzgoje je, da se popravijo posledice slabega in zanemarjenega vzgajanja.

Terapija in rehabilitacija sta termina, prevzeta iz medicinske znanosti. Terapija pomeni posamezne etape v procesu prevzgoje določenih kategorij obsojencev, vendar pojmovno ne more zajeti celote delovanja v resocializaciji obsojencev. Rehabilitacija še ožje opredeljuje vrsto dela z obsojenci, saj določa postopke, ki so sestavni del terapije.

Resocializacija pomeni proces stalnega učenja, v katerem posameznik pridobiva socialno relevantne oblike vedenja in se formira kot osebnost s svojimi specifičnimi značilnostmi. Gre torej za proces postopnega reintegriranja prestopnika iz kriminalne podskupine v družbeno skupnost kot skupino.

Tretman lahko okvirno opredelimo kot odnos družbe do prestopnikov. Je politika izvrševanja kazni in ravnanja z obsojenci (Gartner 1992 v Ivanc 2004).

5. Socialna obravnava

Zapor je gotovo ena tistih stresnih situacij, ki povzroča pri človeku veliko stisk in težav, zato je še posebno pomembno, da ima posameznik pri razreševanju le-teh možnost čim hitrejše strokovne pomoči. »Raziskave so, denimo, ugotovile, da postanejo zaporniki toliko bolj nesocialni, čim dalj so v zaporu« (Južnič 1989). Ker je torej zapor specifično psihološko okolje, ki vpliva na obsojenega, lahko tretma definiramo zelo široko, obenem pa razmišljamo, kako škodljive vplive zapora zmanjšati in kako bi lahko med prestajanjem kazni obsojenec napredoval. Zato je z uvedbo socialnih obravnav v zaporih, s humanističnim pristopom in z uporabo metod razumevanja ter vživljanja, kaznjencem ponujena možnost približevanja

odprti družbi. Socialne metode so namreč tiste, pri katerih gre za »premišljeno uporabo socialne strukture, družbenih institucij in družbenih odnosov kot sredstev, s katerimi se doseže storilčeva konformnost z normami širše družbe. Lahko jih označimo tudi kot proces, v katerem nadomestimo zgodnje primanjkljaje in deviacije v socialnem funkcioniranju. S tem dosežemo socializacijo in konformnost do razumne meje (Spencer v Petrovec 1998).

4.5.2 Kritike tretmana

»Resocializiran« posameznik se iz zapora navadno vrne v isto okolje, v isti sistem odnosov, v situacijo brez prijateljev, redne službe, in če je vse skupaj prepleteno še z alkoholom in drogami, so možnosti posameznika za vstop v družbo po prestani kazni zelo omejene. Kot dodatek k vsemu temu pa ga na novo onemogoča še stigma, ki je prej ni bilo.

Rehabilitacijska ideologija slika obsojenega kot psihično motenega ali bolnega. Ta perspektiva ustvarja podobo obsojenca, ki ga lahko popravimo kot nekoliko pokvarjen mehanizem. Večina tretmanske ideologije temelji na slabo utemeljenih domnevah o delikventih (Petrovec 1998).

Sledeče ideje kriminologov imajo za skupno bolj ali manj strastno nasprotovanje vsemu, kar bi bilo podobno tretmanu v smislu načrtnega ukvarjanja z obsojencem in z njegovo osebnostjo med prestajanjem kazni.

- Cohen trdi, da je kaznovanje pozitivna moralna dolžnost, saj je občutek pravičnega maščevanja in retribucije pregloboko zasidran v človekovi naravi. Kaznovanje je torej dolžnost;
- Gerber in McAnany rehabilitaciji namenjata dva temeljna očitka: rehabilitacija je bila prepogosto maska za to, da nihče ni ničesar naredil; tretmanska ideologija pa je bila tudi povabilo tiraniji nad človekom.
- V drugih razpravah o tretmanu delikventov avtorji trdijo, da je filozofija rehabilitacije še relativno sveža in da sodobna korekcijska terapija pogosto temelji na nejasnih domnevah o vzrokih kriminalnega vedenja. Domneva, da bo imelo lepo ravnanje z delikventi ugodne posledice pri spreminjanju njihovega vedenja, je naivna. Tretman je namreč namenjen spremembam sociopsiholoških potez osebnosti, in to dosti bolj kot pa humanemu ravnanju z ljudmi.
- Raziskovalci so s pojmom »tretmanska igra« opredelili zapornikovo vključevanje v tretmanske programe (od skupinske psihoterapije, delovne terapije itd.) izključno

zaradi najudobnejše poti do predčasnega, pogojnega odpusta. Osebe pri omenjeni »igri« hlini tretman, obsojenci pa pragmatično hlinijo spreminjanje, izboljšanje stanja in spreobrnitev zaradi tega, da bi pridobili ugodnosti. Odločitev posameznikov za vključitev v tretma je torej prej posledica kalkulacije, da bi se čim lažje in čim hitreje dokopali do ugodnosti, kot pa odraz resnične pripravljenosti zapornika za pozitivne spremembe (Žišt, 2008).

Vsakoletna poročila uprave za izvrševanje kazenskih sankcij kažejo na to, da je rehabilitacija v naših zaporih neučinkovita, in sicer s podatkom, da se letno skoraj polovica obsojencev (tistih, ki so že bili v zaporu enkrat ali večkrat) vrne v zapore. Precej je tudi takih storilcev povratnikov, ki za storjena kazniva dejanja iz takšnih ali drugačnih razlogov še niso bili obsojeni. Če bi bila torej resocializacija oziroma rehabilitacija v naših zaporih tako uspešna, se morda v zapore ne bi vračala skoraj polovica obsojencev, ki so v zaporu že preživljali zaporne kazni. Vsekakor pa stopnja povratništva ne more biti edini kriterij ocenjevanja uspešnosti rehabilitacije, saj nanjo vpliva tudi čas po prestani kazni (kako se je obsojenec znašel po prestani kazni, ali ima streho nad glavo, službo, podporo družine).

Težko je postaviti mejo, do kod zapor rehabilitira posameznika in kje ta funkcija rehabilitacije preneha. V veliki meri je tudi od samih obsojencev odvisno, ali se bodo v zaporu »spokorili« za svoje zločine ali pa tega niso pripravljeni storiti. Še tako dober rehabilitacijski program v zaporu obsojenca ne more prevzgojiti, če sam aktivno ne sodeluje pri tem. Nikakor ne moremo trditi, da zapor že sam po sebi pozitivno vpliva na posameznika. Če zapor obsojencu ne nudi niti možnosti, da bi se v zaporu poboljšal, potem ne moremo pričakovati, da ne bo nadaljeval s kaznivimi dejanji, ko se bo vrnil iz zapora (Žišt 2008, str. 67).

4.6 ŽIVLJENJE V ZAPORU

Glede na organiziranost sodi zapor med totalne ustanove, ker nadzoruje vedenje in življenje človeka. Zapor je totalna institucija, za katero velja, da je kraj bivanja in dela, kjer veliko posameznikov, postavljenih v isto situacijo, ločenih od zunanjega sveta za določeno obdobje, živi skupaj v izolaciji, njihovo življenje pa natančno urejajo pravila (Hribernik 2007).

Večina zaposlenih v zaporu obsojencem določa oziroma jih seznanja s pravili hišnega reda v zaporu, ki ga obsojenec mora upoštevati in spoštovati. Obsojenci v naših zaporih nimajo možnosti soodločanja pri pripravi in izbiri individualnega tretmanskega programa, čeprav strokovni tim, ki ta program sestavi, skuša upoštevati tudi njihove želje. V primeru nespoštovanja pravil hišnega reda obsojencem grozijo različne sankcije, disciplinski postopki,

pri hujših prestopkih pa lahko pristanejo v samici ali na posebej varovanem oddelku, izgubijo pravico do dela in ugodnosti. Ugodnosti so po zakonu razdeljene na zavodske in zunajzavodske, kot so:

- nenadzorovan obisk zunaj zavoda,
- izhod iz zavoda v spremstvu pooblaščenih oseb,
- prost izhod iz zavoda (razen v okolje, kjer je zapornik storil kaznivo dejanje),
- delna ali popolna izraba letnega počitka zunaj zavoda in
- do sedem dni brezplačnega počitka na leto (Meško idr. 2006).

Sistem ugodnosti je torej tisti dejavnik, s katerim se zagotavlja red in disciplina v zavodih. Hkrati podelitev ugodnosti vpliva na boljše vzdušje znotraj zavodov, saj sprošča napetosti med zaporniki in jih odvrča od nedovoljenih ravnanj, veliko vlogo pa imajo tudi pri postpenalnem delu in ponovnem vključevanju zapornika v družbeno okolje.

Poudariti pa je potrebno, da podeljevanje ugodnosti v obliki prostega izhoda predstavlja tudi potencialno nevarnost za okolje, saj obstaja možnost, da bo zapornik, ki to vrsto ugodnosti koristi, v času izhoda storil novo kaznivo dejanje ter tako ogrozil notranjo varnost države in osebno varnost njenih državljanov. Zato je za vsako podelitev takšnih ugodnosti potreben tehten razmislek. Indikatorji, ki vplivajo na odločitev o podelitvi prostega izhoda zaporniku, so: spoštovanje hišnega reda zavoda, osebnost zapornika, število disciplinskih obravnav zapornika, izvajanje kršitev znotraj zavoda, konfliktnost osebnosti, nevarnost pobega, vrsta in način storitve kaznivega dejanja ali kršitve javnega reda in miru (Meško idr. 2006)

Hkrati je treba upoštevati tudi odziv okolja, kjer je bilo kaznivo dejanje storjeno, in zlasti oškodovancev. Do podelitve prve zunajzavodske ugodnosti mora zapornik prestati določen del kazni zapora. Pri tem je zelo pomembno, za kakšno vrsto kaznivega dejanja je bil obsojen oziroma, ali je prvič na prestajanju kazni in v kakšnem režimu prestaja kazen zapora. Ugodnost zaporniku ne pripada, dokler ne prestane četrte zaporne kazni. Čeprav takšnim ugodnostim javnost zaradi občutka ogroženosti običajno ni naklonjena, je potrebno povedati, da statistični podatki kažejo, da je število kršitev zunajzavodskih ugodnosti zelo majhno in kot tako ne predstavlja nevarnosti za širšo družbo in državo nasploh (Meško idr. 2006).

Vedenja, ki so v družbi definirana kot kazniva, so strogo obravnavana tudi v zaporu. Okoliščine v zaporu zoper njih ustvarjajo strog pritisk in od zapornikov zahtevajo tudi spoštovanje velikega števila internih pravil. Nekaj teh je namenjenih varnosti paznikov, velika večina pa zagotovitvi »urejenega«, »tihega«, in »mirnega« stanja v zaporu. Zaporniki se morajo na račun reda podrediti še tako »drobnemu pravilu« (Sykes 1958 v Meško idr. 2006).

Poleg tega se morajo prilagajati še trenutni usmeritvi penološke veje in kaznovalnega sistema, ki je lahko retributivne, utilitaristične ali pa mešane narave (Petrovec 1998 v Meško idr. 2006) in so tako lahko le objekti izvrševanja sankcij. Lahko so obravnavani individualno ali skupinsko, lahko pa so (seveda »prostovoljno«) del tretmanske ideologije, ki jih želi poboljšati, samodisciplinirati in/ali prevzgojiti. Vendar se nam danes zdi zapiranje delinkventov za daljše časovno obdobje tako samoumevno, da pozabljamo na pomembnost tega pojava.

Družba je ustanovila skupnost stotih, tisočih posameznikov, ki več let skupaj jejo, delajo, spijo in živijo. V takšni dlje časa trajajoči skupnosti je neizogibno, da se – poleg družbenega reda, ki ga vzpostavljajo zaposleni – vzpostavi tudi določen neformalni socialni sistem, ki se razvije kot posledica medsebojnih interakcij med ljudmi znotraj njihovega okolja (Sykes 1958 v Meško idr. 2006).

Brinčeva longitudinalna raziskava družbenega vzdušja v zaporu je zajemala obsojence in delavce v zaporih, in sicer so jih neposredno spraševali o tem, kaj mislijo o zavodu, v katerem živijo oziroma delajo. Raziskovanje je bilo opravljeno leta 1980, leta 1985 pa je bila raziskava ponovno izvedena. V kazenskem zavodu se med obsojenci in delavci nenehno vzpostavljajo medsebojni odnosi nadrejenosti in podrejenosti, dopuščanja in prisiljevanja, sprejemanja in zavračanja, odkritosti in laži, zaupanja in nezaupanja, odobravanja in nasprotovanja, poštenosti in nepoštenosti ter še mnogo drugih odnosov, ki vplivajo na vodenje in organizacijo kazenskega zavoda, na vzdrževanje reda in discipline, na izvrševanje delovnih obveznosti ipd. (Brinc 1985).

Ker ugodna socialna klima vpliva na delovno vzdušje, je pomembno, koliko so ljudje odprti za izražanje stališč in čustev. Več kot je demokratičnosti, medsebojnega zaupanja in spoštovanja, več je ustvarjalnosti tako med delavci in med obsojenci, kar v določeni meri zavira destruktivno vedenje. Če je socialna klima neugodna, se to odraža z večjim nadzorom, zastraševanjem in disciplinskim kaznovanjem. Strogo nadzorovanje pa zavira ugodno socialno klimo in tretmajsko usmeritev zavodov. Novejša preučevanja v okviru penologije se zanimajo tudi za delavce in njihove težave pri delu v zaporu. Predpogoj za ugodnejše vzdušje je preoblikovanje tradicionalnih nadzorstvenih vlog delavcev v vloge, ki so usmerjene v pomoč obsojencem. Da bi bil ta namen dosežen, je potrebno ustrezno usposabljanje delavcev (Hribernik 2007).

4.7 KRITIKA KAZNI ZAPORA

Dolgo časa na področju izvrševanja kazni odvzema prostosti ni bilo posebnih problemov, saj se ni postavljalo vprašanje, čemu služi kazen. Tistemu, ki je kršil pravno normo, je država s kaznijo povrnila zlo z zlom. Telesno in duševno trpljenje obsojenca naj bi v njem povzročilo strah pred ponovnimi kaznivimi dejanji, kazen pa naj bi zastraševala tudi druge, da ne bi delali kaznivih dejanj. Temu ustrezna je bila tudi organizacija kazenskih zavodov ter postopki dela z obsojenci. Zastráševanje, maščevanje, onesposobitev so bili eni glavnih namenov kaznovanja. Po drugi svetovni vojni pa je dozorelo spoznanje, da s kaznovanjem ni mogoče doseči poboljšanja storilca kaznivega dejanja (Brinc 1988, str. 275).

Čeprav je dejavnost kazenskih institucij že od njihovega nastanka opredeljena s tem, da korigirajo, popravljajo, spreminjajo posameznikove neustrezne lastnosti, obnašanje in navade, pa se je kmalu izkazalo, da deklariranih namenov ne dosegajo (Javornik 1990, str. 518). Tako se je kritika zapora in njegovih metod začela že zelo zgodaj, skoraj hkrati z njegovim ustanavljanjem in jo skoraj brez sprememb ponavljajo še danes:

- zapori ne zmanjšujejo obsega kriminalnosti, lahko jih povečamo, spremenimo, število zločinov in zločincev bo kljub temu ostalo nespremenjeno ali se bo celo še povečalo;
- zapiranje povzroča povratništvo. Ko pride človek iz zapora, ima več možnosti, da se vanj vrne, kakor prej;
- zapor neogibno dela prestopnike, dela jih z vrsto življenja, ki ga morajo zaporniki živeti;
- zapor omogoča, spodbuja organiziranje okolja prestopnikov, ki so med seboj solidarni, hierarhizirani, pripravljeni na slehrno prihodnje povezovanje;
- pogoji, ki jih postavljajo spuščeni zapornikom, jih usodno obsojajo na povratništvo, ker jih nadzoruje policija, ker jim določajo bivališče, ker ne najdejo zaposlitve;
- nazadnje pa zapor dela prestopnike še posredno, ko potisne v bedo zapornikovo družino (Foucault 1984, str. 261-264).

Pod vplivom novih pogledov na izvrševanje kazni odvzema prostosti in zaradi večjega interesa družbenih znanosti za probleme izvrševanja kazni zapora, so kriminologi prišli do spoznanja, da zapor ne varuje družbe pred kriminaliteto in je nujen le za majhno število nevarnih prestopnikov. Ravno tako so ugotovili, da ima zapor negativne posledice za zapornika in za njegovo družino. Kazen in kaznovanje je namenjeno obsojencu, vendar je ena od lastnosti kaznovanja, da ni mogoče vnaprej predvideti vseh socialnih posledic kaznovanja. Zapor po mnenju kritikov škodljivo vpliva na obsojenčev osebni razvoj, povzroči njegovo

telesno in osebno propadanje, pomeni oblikovanje tako imenovane zaporske osebnosti, ki je prilagojena na nasilje in izkoriščanje, ki vladata v zaporu. Prekinitev družbenih in družinskih stikov peljeta v desocializacijo obsojenca, kar še povečuje uničujoča družbena sramota, ki zadene zapornika in njegovo družino oziroma bližnje (Brinc 1988, str. 276).

Obsojenec s prihodom v zaprti kazenski zavod praviloma izgubi vsakršno možnost samostojnega odločanja o sebi in svojih zadevah. Ker je vse življenje organizirano s pravili in ukazi, je obsojenec potisnjen v shematično organizirano življenje, je nemočen in odvisen od drugih. Izgubi večino družbenih vlog, ki jih je opravljal in ki jih bo moral ponovno opravljati po odpustu na prostost. Znan je pojav, da obsojenci po odpustu niso več sposobni za samostojno življenje, ker so navajeni ubogati le na ukaz in se podrežati družbenim pravilom v kazenskem zavodu le ob stalnem nadzorstvu. Vprašanje večje samostojnosti obsojencev je eno ključnih vprašanj v terapevtskih prizadevanjih sodobnih kazenskih zavodov. Poslušni in ponižni obsojenci so lahko želja osebja, toda vprašanje je, kaj bo z njimi po odpustu na prostost, ko bodo zopet morali prevzeti usodo svojega življenja v lastne roke (Brinc 1981, str. 7).

Danes je očitno, da škodljivih posledic prestajanja kazni zapora ni mogoče zmanjšati samo s tem, da napravimo bivanje v zaporu »čim prijetnejše«. Prizadevati si je treba, kolikor je to le mogoče, za normalizacijo življenja obsojencev in razvijanje njihove odgovornosti, zrelosti in neodvisnosti. Zapori ne spreminjajo zapornikov v dobre državljane, jih nikakor ne prevzgamajo ali popravljajo, temveč nasprotno, služijo proizvodnji vedno novih kriminalcev in potiskajo zapornike še globlje v kriminal (Salecl 1987, str. 11).

Slovenski kritiki prestajanja zaporne kazni v naši državi torej pogosto očitajo, da se obsojenci ne rehabilitirajo, temveč jim zapor predstavlja le drugo šolo kriminala. Obsojenih oseb na prestajanju kazni ne ločujejo po starosti ali teži kaznivega dejanja, saj to zaporniškimi delavcem onemogoča prostorska stiska, ki pesti naše zavode. Tako svoje zaporniško življenje prestajajo skupaj že »prekaljeni« obsojenci (povratniki) in tistimi, ki so v zaporu prvič. Prav tako so skupaj zaprti najhujši kriminalci (morilci, posiljevalci) s tatovi ali goljufi. Zaradi takšnega načina prestajanja zaporne kazni dejansko lahko prihaja do tega, da se mlajši in manj izkušeni obsojenci veliko naučijo o »kriminalni obrti« od svojih starejših soobsojencev.

Pomembno je, da je zapor dovolj odprt, demokratičen, saj v takšnem primeru zaporniško podzemlje nima tako močnega vpliva, kot ga ima v zaprtih, totalitarnih zaporih. Če je namreč zavod dovolj socioterapevtsko usmerjen, se zaposleni in obtoženi dobro počutijo, kar je gotovo predpogoj za dobro medsebojno komunikacijo (Žišt 2008).

V slovenski strokovni in laični javnosti pogosto slišimo očitke, da so slovenski zapori premalo strogi zaradi svoje tretmanske usmerjenosti. Tak očitek je še posebno glasen ob pojavih hudih kaznivih dejanj, ko slovenska javnost tako rekoč zahteva, da se kazni za posamezna kazniva dejanja zvišajo in da slovenski zapori postanejo zapori, ne pa »hoteli«, kjer obsojenci preganjajo svoj čas in razmišljajo le o tem, kako bi na čim lažji način prestali kazen ali zbežali na prostost. Čeprav razumemo pojmovanje, po katerem je zapor namenjen kaznovanju storilcev v prid javnosti, pa omenjena institucija ne sme biti kraj nadaljevanja prikritega nasilja, v katerem se uprava zapora pretvarja, da ne vidi zlorab med obsojenci. Zaprtim osebam je torej treba omogočiti, da niso žrtve nasilnih soobsojencev. Če se mora že obsojenec v zaporu natančno držati pravil hišnega reda, mora tudi država poskrbeti, da iz zapora pridejo zaporniki živi in da je zapor dovolj odprt, da do nasilja prihaja v čim manjši meri (Kury v Žišt 2008, str. 69).

5. ALTERNATIVNE KAZNI

Problem totalnih institucij je v tem, da so zaprti neprestano drug drugemu na očeh in je moč govoriti o popolni kontroli nad zasebnostjo drugega in podobno kot pri ostalih, s posebnim statusom na družbeni lestvici (otroci, bolniki), tudi pri zapornikih nizek obseg zasebnosti definira njihov socialni status oziroma njihovo (ne)moč, saj brez zasebnosti nimajo možnosti izbire, kdaj in komu dovolijo dostop do sebe. Po definiciji ima gneča negativen predznak. Sicer je odvisna predvsem od odnosov, uslug in pogojev v nekem prostoru, pojavi pa se, ko število oseb v prostoru preseže optimalen standard za normalno funkcioniranje. Sloni na občutku, da posameznika omejuje, mu povzroča stres in da v množici izgublja svojo identiteto.

Kot kaže, problema prezasedenosti ni več moč reševati z gradnjo novih zaporov, saj kaznovalna politika, spričo realne finančne omejenosti, podaja vedno večjo veljavo temeljnemu načelu, da je odvzem prostosti skrajno sredstvo, ki naj bo uporabljeno le, če bi bile alternativne sankcije neustrezne. Spoznavanje o škodljivosti kratkotrajnih kazni zapora je lahko spodbuda tudi za uvajanje alternativnih kazenskih sankcij, zlasti za večjo uporabo denarnih kazni.

Naj samo omenim dve alternativni obliki obravnavanja kaznivih dejanj (Skupno poročilo o delu državnih tožilcev za leto 2009):

- Od leta 1995 je v veljavi *odložen pregon*, ki hitreje in učinkoviteje sproža poravnavanje škode, plačilo prispevkov v korist javnih ustanov, plačilo prispevka v dobrodelne namene,

koristna dela, poravnava preživninskih obveznosti in plačilo prispevka v sklad žrtvam kaznivih dejanj.

- Druga oblika (izvaja se od leta 2000) je *poravnavanje*, kjer se konfliktna situacija, pogojena z ravnanjem osumljenca, odpravijo z izpolnitvijo sporazuma, ki najpogosteje pomeni opravičilo ali plačilo ter odpravljanje škode.

Zlasti pri kriminalnih dejanjih brez žrtev (npr. pretep, rop ipd.) je smiselno storilce deprizonizirati z alternativnimi kaznimi in jih s tem izločiti iz kaznovalnih institucij, kar pomeni dekriminizacijo manjših kaznivih dejanj. Premik v tej smeri je nakazan tudi po novem zakonu, ki je v določenih segmentih popustljivejši od predhodnih, saj »zakon določenim obsojencem dovoli, da med prestajanjem kazni še naprej delajo na svojem delovnem mestu in razen ob prostih dneh, praviloma ob koncu tedna, ko morajo biti v zavodu, bivajo doma« (Letno poročilo 2009).

Alternativa popolni karanteni je tudi povračilo družbi za storjeno škodo, da se vidi, da skuša storilec popraviti storjeno. »Po zakonu se izvajajo nadomestne kazni, kar pomeni, da obsojenec namesto zaporne kazni opravlja dela v korist humanitarnih organizacij ali lokalne skupnosti« (Letno poročilo 2009). Za lažja kazniva dejanja bi bilo smiselno izrekati alternativne kazni, kar je tudi po naši zakonodaji omogočeno, saj bi se storilci le-teh izognili alienaciji, vplivom zaporske situacije in zaporniške subkulture. Zaporne kazni pa bi bile namenjene obsojencem, ki prestajajo daljše kazni, kar bi tretmajskim delavcem ustvarjalo pogoje za temeljitejše izpolnjevanje zastavljenih resocializacijskih ciljev (Deželak in Deželak 2002).

5.1 ABOLICIONIZEM

Po mnenju Haana izhaja abolicionizem iz moralnega prepričanja, da kazensko pravo ne more učinkovito urejati družbenega življenja. Temelj abolicionizma je v tem, da kaže družbeno vlogo kazenskega prava drastično omejiti ter ga nadomestiti z drugačnimi, nerepresivnimi načini obravnavanja problematičnih situacij, vedenj in dogodkov (Kanduč 2000a).

Abolicionizem je kompleksen fenomen, v katerem je mogoče razločiti vsaj tri bistvene značilnosti:

1. abolicionizem je družbeno gibanje, ki si dolgoročno prizadeva odpraviti zapore in celoten kazensko-pravni sistem;
2. abolicionizem je teoretska perspektiva, ki obsega negativno kritiko kazenskega prava in pozitivno naravnost oblikovanju alternativ;

3. abolicionizem je politična strategija, ki je usmerjena v omejevanje kazenskega prava in iskanje boljših načinov za reševanje družbenih problemov in medosebnih sporov.

Abolicionizem je oblika »nadomestitvenega« diskurza, ki vnaprej zavrača kazenskopravni besednjak, namreč pojme in predstave, kot so zločin, kaznivo dejanje, kriminalec, kriminalnost, prestopništvo, kriminaliteta, krivda in kazen. V tem oziru je abolicionizem postmodernistična »kriminologija«. Cohen opozarja, da je abolicionizem dedič »antikriminologije«, ki je z dekonstrukcijo napadla nadzorstvene, teoretske in politične strukture. Zanje je malone vse problematično:

- država kot središče družbenega nadzorstva,
- klasifikacija problematičnih oseb v kategorije, opremljene z »objektivno« vednostjo, ki jo oblastno avtorizira skupina profesionalnih ekspertov,
- segregacija odklonskih oseb v posebne nadzorstvene ustanove z jasno opredeljenimi funkcijami (kot so kaznovanje, zdravljenje, poboljševanje ali skrb za »klientove« potrebe),
- pozitivizem, ki je postal simbol dehumanizacije, in personalizacije družbenih problemov,
- kriminalitetna politika, utemeljena na pozitivističnih teorijah in vsiljeni rehabilitaciji (Kanduč 2000).

Abolicionistične usmeritve izhajajo iz naslednjih teoretičnih predpostavk:

1. etiketa »kriminalno« je nestalna,
2. kaznovanje je družbeno in zgodovinsko specifična nadzorovalna praksa,
3. kaznovalne metode velja nadomestiti z bolj »civiliziranimi« mehanizmi, kot so sprava, pomiritev, odprava škode, pogajanje, posredovanje v sporu, civilnopravne in upravnopravne sankcije,
4. kaznovanje je v najboljšem primeru nekoristno, v najslabšem primeru pa škodljivo ali kontraproduktivno (Kanduč 2000, str. 297).

Abolicionizem kot posebna politična strategija se je razvijal postopoma iz praktičnih dejavnosti skupin, ki so si prizadevale za reformo zaporniškega sistema. Abolicionisti ne nasprotujejo družbenemu nadzorstvu nasploh, saj se dobro zavedajo, da nobena družba ne more delovati brez nadzorovalnih mehanizmov. Nasprotujejo pa kazenskopravnim

nadzorovalnim strategijam. Abolicionistične ideje o tem, kaj naj nadomesti kazenskopravne sankcije so različne.

Haan predlaga sklop raznovrstnih ukrepov, ki jih označi s skupnim imenom »redress« oziroma reparacija. Vsebina reparacije je opredeljena kot »izbira konstruktivnih ali reparativnih odzivov na problematično situacijo«. Če nekdo, na primer prizadeti, oškodovani, zahteva reparacijo, to pomeni, da je potrebno odpreti razumno razpravo, ki naj pokaže:

1. kaj se je dejansko zgodilo,
2. kako bi najbolje razrešili nastali spor.

Cilj reparacije je torej iskati zadovoljive rešitve spora, težave ipd. (Kanduč 2000).

Nadalje Bianchi sicer priznava, da ima družba pravico in celo dolžnost, da se zavaruje pred zares nevarnimi posamezniki, vendar je prepričan, da je takšnih ljudi razmeroma malo. Še manj pa bi jih bilo, če bi se odrekli zdajšnji kaznovalni politiki, ki je v marsičem, po njegovem mnenju, odgovorna za produkcijo nevarnih ljudi. Bianchi predlaga, da bi se za to, maloštevilno skupino nevarnih ljudi predvidelo »karanteno«. V njej bi imela zaprta oseba pravico do zdravstvene in socialne pomoči, življenje v njej pa bi določala natančna pravila, ki naj bi v največji možni meri preprečevala grdo ravnanje z zaprtimi osebami. Med njimi bi imel vsak pravico do zaupnika, to je do neprofesionalne osebe iz zunanjega sveta po lastni izbiri. Ob tem se takoj vsili vprašanje - kakšna je v bistvu razlika med karanteno in zaporom. Karantena je za Bianchija skrajni varnostni ukrep, ne pa prevladujoča kazen. Vendar pa karantena ni edina oblika odvzema prostosti, ki jo omenjeni avtor dopušča. Tu je namreč še »dolžniški zapor«, predviden za povzročitelje škode, ki se z oškodovano stranko ne bi hoteli pogovarjati o odpravi škode. Iz tega zapora bi bile osebe izpuščene takoj, ko bi izrazile željo po nadaljevanju ali začetku pogajanj.

Bianchi je še posebej znan po modelu »privolitve«. Gre za model participativne in neformalne pravičnosti, ki je nekakšna tretja pot med popolnim soglasjem o vrednotah in normativnih vprašanjih in popolnim nesoglasjem. Model privolitve implicira poseben postopek, ki spominja na konferenčno zasedanje, kjer stranke v sporu same opredelijo naravo problema, kakor ga same dojemajo. Cilj zasedanja je najti rešitev, s katero soglašajo vsi (Kanduč 2000).

Abolicionistična kritika kazenskoprnega sistema je:

- moralna (ni prav, da zavestno zadajamo trpljenje ljudem oziroma jih kaznujemo, da bi s tem druge, potencialne kršilce, odvrnili od normativnih kršitev);
- pragmatična (kazensko pravo zastruje probleme, ki naj bi jih reševalo in obenem - s segregacijo, stigmatizacijo, degradacijo, institucionalizacijo in izključevanjem ljudi iz

normalnega življenja - ustvarja še kopico drugih, med drugim sekundarne deviante ali kronične kriminalce);

- pravna (kazenskopravni sistem je zelo selektiven in pristranski, saj je omejen večinoma na segmente ljudi, ki so v ranljivem, neugodnem in obrobem položaju v družbi);
- kriminalnopolitična (kriminalitetna politika, ki je osredotočena na kazensko pravo, se osredotoča in odziva zgolj na dramatične mikro dogodke v prepričanju, da bo odpravila makro družbene probleme: kazen graja in sankcionira posameznika, ne dotika pa se družbenega in kulturnega okolja, ki ravno tako pogojuje določeni problem ali moteče vedenjske vzorce);
- viktimološka (kazenskopravni sistem je usmerjen h kaznovanju storilca, ne zadovoljuje pa potreb konkretne žrtve) (Kanduč 2000a).

Zamisel o pravični ali zaslužni kazni je torej za abolicioniste absurdna, v kopičenju bolečin ne vidijo rešitve, pač pa ravno nasprotno, v izogibanju zadajanja bolečin.

Cilj evropskih abolicionističnih gibanj iz 60. oziroma 70. let dvajsetega stoletja je bil omejiti bolečine, ki jih zadaja zaporniški sistem. Prizadevanja so bila na primer usmerjena v težnjo po »moratoriju« za gradnjo zaporov, dekarceraciji oz. zmanjšanju uporabe zaporne kazni, obravnavi kršilcev na nerepresivne načine, zmanjšanju števila zapornikov in izboljšanju življenjskih razmer v zaporih. Za abolicioniste je zapor kontraproduktiven, zato ga je po njihovi presoji potrebno nenehno ukinjati. Izhoda iz težav torej ne vidijo v tem, da bi iz zapora naredili bolj pravično ali učinkovito nadzorovalno ustanovo, pač pa v ukinjanju institucije zapora (Kanduč 2000a).

Pomembno je tudi abolicionistično dojetje zločina. Zločin kot ontološka kategorija zanje ne obstaja, pač pa gre zgolj za zgodovinsko invencijo, socialni konstrukt, ki služi za vzdrževanje oblastvenih razmerij in upravičevanje povečanega obsega nadziranja. Pojem »zločin« velja zato odpraviti, saj je omenjeni pojem v zavesti ljudi povezan s kaznijo. Abolicionisti so prepričani, da je potrebno dejanja, ki vznemirjajo, poškodujejo, oškodujejo ali drugače prizadenejo ljudi, obravnavati na različne, nekazenskopravne načine. Hulsman (Kanduč 2000a) izpostavi sledeče različice obravnave:

1. zadeva, ki je sprožila spor, je ignorirana. Posameznikovo razmerje z osebo, ki je sprožila spor, se nadaljuje;
2. oseba, ki je doživela nekaj neprijetnega, se umakne iz moteče situacije, konča problematično razmerje ali pa se poskuša izogibati izvoru težav;

3. stranki s pogajanjem sami zgladita spor. Rešitev ne iščeta v veljavnih pravilih, ampak sami sporazumno izoblikujeta pravila;
4. mediacija- reševanje spora s posredovanjem tretje osebe, ki strankama pomaga najti zadovoljivo rešitev;
5. arbitraž- v tem primeru se morata stranki vnaprej strinjati s posegom tretje osebe, kot tudi s tem, da bosta upoštevali njeno razsodbo (Kanduč 2000a).

Kot marsikateri teoriji, tudi abolicionističnim zamislim ne manjka kritik. Kritiki zatrjujejo, da so abolicionistični predlogi naivni, idealistični, utopični in nezdržljivi z naravo poznomoderne družbe. Abolicionisti se sicer zavedajo, da je njihove zamisli v družbi težko uresničiti. Institucij in praks, ki imajo za sabo dolgo tradicijo, ni mogoče odpraviti čez noč. Najvažnejši pogoj za uvedbo alternativnih načinov reševanja sporov je, da se ljudje ponovno naučijo sami reševati probleme, ki se nenehno porajajo v družbi in v medosebnih odnosih (Kanduč 2000a).

5.2 KONCEPT RESTORATIVNE PRAVIČNOSTI

V zadnjih dvajsetih letih se je odnos družbe do kriminalitete in prestopnikov temeljito spremenil, saj postaja le – ta vse bolj nestrpen, sovražen, izključujoč in posledično so storilci kaznivih dejanj vse pogosteje označeni kot nenormalni posamezniki, ki prežijo na poštene državljane in jih je, ker ne sodijo med nas, treba odstraniti ali se pred njimi vsaj fizično zaščititi. Eden prvih tvorcev restorativne pravičnosti, Marshall, je podal opredelitev pojma, ki pravi, da je restorativna pravičnost je proces, v katerem stranke, udeležene v dejanju, kolektivno odločijo o tem, kako se soočiti s posledicami tega dejanja in njegovim vplivom na prihodnost (Marshall 1999, str. 5).

Restorativna pravičnost predstavlja velik premik v času, ko se vse glasneje govori o sistemskih primanjkljajih, neuspehih obstoječih modelov odzivanja na kriminaliteto. Izvira iz abolicionistične perspektive sankcioniranja, ki išče možne ukrepe, ki bi storilcu omogočili popravo napake in bi bili hkrati sprejemljivi za žrtev.

Kot vsaka novost, se je tudi gibanje za restorativno pravičnost v 70. letih 20. stoletja pričelo zaradi nezadovoljstva tistih, ki so več let opozarjali na pomanjkljivosti obstoječih sistemov. Gibanje je v Kanadi leta 1974 doseglo prvi »Program poravnavanja med storilcem in žrtvijo«, leta 1988 je sledila Avstrija z uvedbo mediacijskega postopka med storilcem in žrtvijo, danes

pa se tovrstni programi izvajajo tudi v drugih državah, tudi v Sloveniji. Marshall navaja sledeče značilnosti oziroma zahteve restorativne pravičnosti:

- krepitev vloge žrtve, skupnosti in storilca v kazenskem pravu,
- celostno upoštevanje potreb žrtve (vključno s potrebami tistih, ki so žrtvi blizu in so bili z dejanjem prizadeti),
- vračanje pristojnosti za reševanje medosebnih konfliktov posameznikom, udeleženi v sporu,
- manjša represivnost in manjše razosebljanje storilca,
- preprečevanje recidivizma z reintegracijo storilcev v skupnost,
- vzpostavitev delujoče skupnosti, ki podpira rehabilitacijo storilcev in žrtev ter aktivno sodeluje pri preprečevanju kriminalitete v njej,
- alternativni načini obravnavanja kazenskih zadev, ki bi razbremenili kazensko pravosodje in zmanjšali stroške (Marshall 1999).

Kot temeljne vrednote restorativne pravičnosti pa Van Ness (Završnik 2008) izpostavi:

1. *soočenje* storilca, žrtve in članov skupnosti: to pomeni srečanje, na katerem osrednje mesto zaseda pripovednost, poudarek je na pomenu čustev in razumevanju strank s ciljem doseči sporazum vseh zainteresiranih,
2. *poboljšanje* storilca s konkretnimi dejanji: opravičilom, spremembo vedenja, restitucijo in velikodušnostjo,
3. *reintegracija* storilca in žrtve, ki ima tri ključne elemente: spoštovanje (kot nasprotje sramu), materialno pomoč (žrtvam in storilcem), moralno/duševno usmerjanje,
4. *inkluzija* kot priložnost žrtve, storilca in prizadete skupnosti, da sodelujejo v pravnem postopku. Njeni ključni elementi so: vabilo zainteresiranim strankam, da sodelujejo v postopku, priznanje in upoštevanje njihovih interesov ter odprtost za alternativne pristope v reakciji.

Tipični programi oziroma reakcije na »problematična« dejanja, ki so običajno prepoznani kot restorativni, so:

- poravnavanje med storilcem in žrtvijo,
- (spravne) družinske konference,
- krogi (npr. ki združujejo nasilne alkoholike),
- programi za (predstavniško, psihološko in gmotno) pomoč žrtvam (npr. skladi),
- programi postpenalne pomoči za obsojence in njihove družine,

- plačila odškodnine,
- programi dela v korist lokalnih skupnosti ali humanitarnih organizacij.

5.2.3 Kje so prednosti restorativne pravičnosti?

Koncept restorativne pravičnosti izpostavi uvide v prilastitev različnih načinov mirnega razreševanja sporov s strani države in pravnih profesionalcev, ki so ukradli konflikte posameznikom, s tem pa legitimirali svojo oblast. Tudi zato je potrebno razreševanje kazenskega spora vrniti tistim, ki jih to neposredno zadeva. Utemeljenost tovrstnega prenosa spora izhaja nadalje iz očitno napačne domneve, da žrtev kaznivega dejanja in skupnost koprnita po maščevanju. Ta domneva ustreza zlasti centralizirani penološki oblasti in pravnemu in socialnemu profesionalnemu stanu. Strang (Završnik 2008) na primer navaja izsledke raziskav, ki kažejo, da je precejšnji del žrtev veliko manj retributiven, kot se to običajno domneva. Običajno večje nezadovoljstvo skupnosti nad delovanjem kazenskopravnega sistema po njegovem mnenju ni mogoče enoznačno pripisati nezadovoljstvu z višino izrečenih kazni. To nezadovoljstvo je v enaki meri mogoče pripisati dejstvu, da ni učinkovite metode za preprečevanje recidivizma. Torej zahteve po strogi kazni bolj kot iz kaznivega dejanja izvirajo iz tesnobe pred negotovimi prihodnjimi viktimizacijami. Nadaljnji argument, ki govori v prid tezi, da je potrebno razreševanje kazenskega spora vrniti tistim, ki jih ta neposredno zadeva pa izhaja iz teze, da ljudje svoje bližnje vedno ocenjujemo glede na skupek njihovih dejanj in ne zgolj po enem dejanju. Zato smo do njih prizanesljivejši. Ker nas torej bližina naredi manj punitivne, je mogoče nasilje v družbi zmanjševati tudi tako, da konflikt vrnemo tistim, ki jih neposredno zadeva (Završnik 2008).

Skeptiki restorativne pravičnosti poudarjajo, da ta paradigma odzivanja na kriminaliteto naposled krši temeljne postulate modernega kazenskega prava. Merila za poseganje v duševno in telesno celovitost osumljencev kaznivih dejanj so se v pravnem razvoju razvila relativno pozno, v pretežni meri z izgrajevanjem temeljnih standardov v posamičnih primerih, skozi prakso najvišjih nacionalnih (npr. Vrhovnega sodišča ZDA) in nadnacionalnih (npr. Evropskega sodišča za človekove pravice) organov. V postopkih restorativnega odzivanja na kriminaliteto naj bi bili ti standardi ogroženi. Restorativisti na drugi strani poudarjajo, da korpus temeljnih človekovih pravic in svoboščin (vključno s kazenskimi procesnimi pravicami) predstavlja mejo uporabe (institutov) restorativne pravičnosti (Završnik 2008).

Restorativni sistem vzpostavlja odziv na kriminaliteto, ki omogoča tudi žrtvi, da predstavi svojo zgodbo, storilca pa vzpodbuja, da se preoblikuje v tej smeri, da bo ustrezal skupnosti, v kateri živi. Tovrstno soočanje terja od storilca velik napor, saj naj bi se žrtvi empatično približal, ravno tako pa se od njega pričakuje, da preoblikuje svoje problematično vedenje. To terja od storilca veliko večji intimni vložek v poravnalni proces v primerjavi s tradicionalnim kazenskim postopkom.

6. VPETOST PENOLOŠKE LOGIKE V PEDAGOŠKE INSTITUCIJE

Iz opisanih idej se lahko marsikaj naučimo tudi v pedagoških institucijah, saj pedagoška logika kaznovanja v marsičem izhaja iz penoloških teorij. Penološke teorije tako prinašajo usmeritev v sisteme pravičnega kaznovanja prekrškov in ničto toleranco do odklonskega vedenja (retributivna teorija), v pomoč oz. krepitev zmožnosti za ustrezno vedenje (restorativna/tretmajaska teorija), v prevencijo pred konflikti in odklonskim vedenjem (preventivna teorija) in v oblikovanje pogojev za doživetje socialne sredine kot vrednote (doživljajska usmeritev).

Na oblikovanje disciplinskih usmeritev v javni šoli so torej najodločilnejše vplivale penološke teorije, ki pojasnjujejo pomen sankcioniranja prekrškov za nadaljnje vedenje dijaka oziroma učenca. V razsvetljenstvu se vzpostavi retributivna teorija kaznovanja, ki trdi, da je najustreznejši odziv na odklonsko vedenje pravično kaznovanje, ki sledi načelu sorazmernosti (za težji prekršek hujša kazen). Tako naj bi s kaznovanjem posamezniku sporočali, da si zasluži kazen, ker ga imamo za dovolj odgovornega, da bi lahko predvidel posledice svojega ravnanja, hkrati pa bi kazen utrjevala njegovo etično odgovornost. Če kazen kot izrazito negativen povračilni ukrep poskušamo ločiti od ostalih oblik vzgojne pomoči, ugotovimo, da kaznovanje predpostavlja sprejetje otroka kot odgovornega bitja, pomoč pa sprejetje otroka kot nebogljenega bitja (Pavlović 1996). Enako je tudi v penološki logiki. Obtoženec, za katerega je ugotovljeno, da je neko kaznivo dejanje storil pri polni zavesti, je spoznan za odgovornega za storjen prestop in mu sodišče naloži primerno kazen. Obtoženca pa, ki je spoznan za omejenega ali celo povsem neprištevnega, sodišče spozna za neodgovorno osebo, ki se ji po potrebi odredi psihiatrična ali kaka druga oblika terapevtske (prevzgojne) pomoči. Ker pa se otrokova samopodoba v veliki meri oblikuje ravno na podlagi načina, s katerim ga obravnavajo pomembne odrasle osebe, se ob ustreznih oblikah kaznovanja lahko krepita otrokova odgovornost, s stalnimi poskusi vzgojno-terapevtske pomoči pa lahko prispevamo k

povečevanju otrokove neobgljenosti, odvisnosti in neodgovornosti (Kroflič 2003). Tudi Kodelja izpostavi pomemben argument v prid pedagoški vrednosti retributivne kazni. Pravi namreč, da je kazen nujni pogoj tako za otrokov moralni razvoj kakor tudi za razvoj njegovega pojmovanja pravičnosti. Ob predpostavki, da sta Piagetova in Kohlbergova teorija moralnega razvoja pravilni, bi z odpravo kazni odpravili tudi možnost, da otrok razvije svojo moralno presojo in do določene mere tudi svoje moralno ravnanje. Skladno s tem pa bi otroku onemogočili tudi spoznanje o tem, kaj je pravično in kaj je krivično, saj otrok oboje spozna prav prek nagrad in kazni. (Kroflič 2008).

Danes se pod imenom restorativna teorija kaznovanja razvija usmeritev v pomoč dijaku/učencu oziroma krepitev zmožnosti za ustrezno vedenje. Omenjena usmeritev temelji na iskanju vzrokov odklonskosti, v njihovem odpravljanju kot elementu preventivnega discipliniranja ter v iskanju alternativ klasičnemu kaznovanju (formalnim vzgojnim ukrepom). Alternativne oblike kazni bi omogočile storilcu popravo napake, ob tem pa razvijal tudi potrebne socialne veščine in zmožnosti etičnega presojanja. Zagovorniki restorativne pravičnosti najpogosteje zagovarjajo uporabo restitucije in mediacije, s katerimi lahko uspešno rešujemo predvsem manjše medosebne konflikte (Kroflič idr. 2009).

Preventivna usmeritev je izpostavila predvsem pomen vnaprejšnjega odpravljanja rizičnih dejavnikov nediscipline, kar pomeni dijakom oziroma učencem preprečiti možnost določenih prekrškov z varovanjem šolskega poslopja, izboljšati klimo in kakovost pouka, s tem pa dvigniti motivacijo dijakov/učencev za opravljanje pedagoških obveznosti ter okrepiti občutek pripadnosti, ki blaži frustracije, povezane s primanjkljaji na področju zadovoljevanja osnovnih socialnih potreb (Pšunder 2004).

Doživljajska usmeritev pa se ukvarja z možnostmi oblikovanja pogojev za doživetje socialne sredine kot vrednote, saj naj bi izkušnja pozitivnih odnosov in dejavnosti medsebojnega sodelovanja privedla dijaka/učenca do krepitve usmerjenosti v moralno delovanje, ne da bi za to potrebovali uporabo pretiranega paternalizma (Kroflič 2005).

V zvezi z iskanjem ukrepov, s katerimi se šola odziva na problematično vedenje, Kroflič (Kroflič idr. 2009) izpostavlja dve pomembni teoretski vprašanji, in sicer razmerje med logiko pravno-administrativnega jezika dokumentov, ki regulirajo področje kurativnih vzgojnih ukrepov in pedagoško logiko, ter usmeritev nekaterih vidnih teoretikov v iskanje ločnic med hujšimi delikti in lažjimi prekrški. Prvi praviloma pomenijo kršitev temeljnih moralnih ali celo pravno-legalnih norm, drugi pa kršitev oziroma nespoštovanje pravil hišnega reda, ki

vzpostavljajo nujnost upoštevanja določenih pravil zgolj zaradi specifičnih značilnosti delovanja šole kot posebne institucije (npr. pravila vedenja v razredu, da ne motimo pouka ipd.).

Če področje uravnavanja preventivnih vidikov discipline in oblikovanje ustrezne klime in kulture šole kot skupnosti temelji predvsem na pedagoški logiki argumentacije, pa se je v devetdesetih letih dvajsetega stoletja s pravilniki o pravicah in dolžnostih v področje reguliranja reagiranja na kršitve šolskega reda uvedlo tudi pravno logiko argumentacije, in sicer s tem, da se je na ravni države predvidelo osnovno poenotenje pogledov na status najbolj tipičnih kršitev ter predpisalo postopek izrekanja formalnih ukrepov (Šelih 1996). Vdor pravne logike je med učitelji povzročil veliko odporov, ki so izhajali iz različnih očitkov pravilnikom, češ da se dijakom podeljujejo predvsem pravice, ne izpostavljajo pa dovolj tudi dolžnosti, da jih dijaki lahko uporabljajo za zaostrovanje konfliktov, da so disciplinske prakse kot eden osrednjih elementov vsake vzgoje postale administrativni (upravni) postopki, s tem pa se je zamajala njihova temeljna pedagoška logika, ter da omejitve pristojnosti učitelja v postopku izrekanja vzgojnega ukrepa (postopek vodi razrednik in ne učitelj, ki se je znašel v konfliktni situaciji z dijakom) spodkopavajo njegovo avtoriteto.

Kljub temu, da so se počasi učitelji na pravilnike navadili, pa se bolj strukturiranega razmisleka o načelih kurativne discipline in pravilnikih o pravicah in dolžnostih ne da vzpostaviti, ne da bi se soočili s ključnimi razlikami med jezikom prava in etično ter pedagoško argumentacijo.

Kljub nameri, jasno zapisani v pravilnikih, da mora pri odločanju o vrsti vzgojnega ukrepa pedagoška logika (kaj si od izreka ukrepa ometamo glede izboljšanja vedenja kaznovane osebe) prevladati pred pravno (vsaka kršitev normativnega režima mora biti obravnavana, izrečen mora biti formalni ukrep glede na težo prekrška), ne moremo mimo dejstva, da so nastali problemi/očitki posledica nepremostljive razlike med pravno in pedagoško logiko. Če si namreč pedagogika s svojimi ukrepi prizadeva za vzpostavitev odnosne bližine med učiteljem in dijakom, ki bo omogočala vzgojno vplivanje, je pravni jezik nujno konflikten jezik, ki na kršitve reagira samo z represivnimi sredstvi, torej s predpisanimi kaznimi.

Tudi odnos med pravico in dolžnostjo je v okviru pravne logike bistveno drugačen kot v okviru pedagoške logike. V prvem primeru namreč dodelitev pravice nekemu posamezniku primarno pomeni dolžnost pristojne družbene institucije, da v primeru konflikta zaščiti dotično žrtev, medtem ko je v pedagogiki razmislek o pravicah človeka vedno povezan z recipročnimi dolžnostmi (pravice, ki jih priznam posamezni osebi, mora dotična oseba – to je njena dolžnost – priznavati tudi vsakemu drugemu v enaki situaciji). Ko torej želimo v šoli z

obravnavanjem temeljnih človekovih pravic vzpostaviti pomen odgovornosti vsakega posameznika za njihovo uresničevanje, moramo nujno izpostaviti etično argumentacijo (Kroflič idr. 2009).

Drugačno videnje razmerja med pravom in etiko pa zagovarjata Kovač-Šebart in Krek. V ideji človekovih pravic je sprejeto kot dejstvo, da sta človek in njegov svet nepopolna, da človek ustvarja konflikt. Iz tega razloga koncept določa osnovne norme, ki predpisujejo, kako naj se ti konflikti urejajo (tudi) v svetu prava. Ob analizi koncepta pravic kot koherentne strukture, katere relevantnost se je zgodovinsko potrdila in izbrusila, avtorja izpostavljata, da ni težko videti, da je razmerje med etiko in pravom v konceptu postavljeno kot razmerje dopolnjevanja, v katerem niti etika niti pravo nista ločena, pri čemer pa je jasno, da je pravno uveljavljanje varstva pravic le del uveljavljanja etike človekovih pravic. Enako pomembno je, da se ta etika uveljavlja v javnem diskurzu, da se uveljavlja norma svobode govora, mišljenja, veroizpovedi, da se v javnem diskurzu uveljavlja načelo nediskriminacije itn. in da se, kar je za javno šolo še zlasti pomembno, ta načela uveljavlja tudi v medosebnih razmerjih, torej tudi v vzgoji. Etiko človekovih pravic (ki torej nujno vključuje tudi pravno dimenzijo in formalna vzgojna dejanja) in dolžnosti zagovarjata kot osnovo vzgoje v javni šoli (Kovač – Šebart in Krek 2007) .

Poseben problem, ki bo v prihodnosti terjal dodatne konceptualne premisleke, pa je vezan na vzpostavitev alternativnih vzgojnih ukrepov (kot so na primer poravnava škode, mediacija za reševanje medvrstniških sporov, opravljanje del v korist skupnosti ipd.). Bistvo teh ukrepov je namreč v teoretski predpostavki, da lahko z določenimi pro-socialnimi dejanji storilec prekrška popravi napako, ob tem pa izkusi etični pomen delovanja v korist žrtve, druge osebe ali skupnosti kot celote. Vendar, če ukrepe, sklicujoč se na pravilnik, določa razrednik, se osnovni namen delovanja v korist v temelju zamaje, kajti ali je pedagoško primerno, da je »dobro delo« doživeto kot kazen? Ali se ob povračilnih ukrepih sploh lahko vzbudijo pro-socialna čustva, tako pomembna za graditev etične usmerjenosti dijaka (npr. sočutje in empatična krivda), če na ravni odločanja, s katerim dejanjem bo storilec »poravnal škodo«, vodilno vlogo pri sprejemanju odločitev odigra učitelj in ne dijak sam?

Tako ni naključje, da se je doslej kot najbolj učinkovita oblika alternativnega ukrepanja v osnovnih in srednjih šolah izkazal koncept vrstniške mediacije, ki na eni strani ukinja vodilno vlogo učitelja pri določanju ukrepa za razrešitev konflikta, po drugi strani pa pogovor med storilcem in žrtvijo, ki ga vodi za to usposobljen vrstnik, izpostavlja na prvo mesto mehanizme spodbujanja pro-socialnih emocij.

Skupna ugotovitev opisane razlike med pravno in pedagoško logiko je torej v spoznanju, da je bila logika prava v moderne družbe uvedena z nekoliko drugačnimi predstavami kot logika pedagogike. Podobno se odraža tudi na področju penologije, in sicer v nepremostljivem nasprotju med retributivno in utilitaristično logiko kaznovanja. Pomen prava je namreč v tem, da določi meje dopustnega in pravila pri sankcioniranju prekrškov, medtem ko s pedagoško logiko usmerjamo razmislek o ukrepih, ki bi lahko spodbujali pro-socialnost in moralnost posameznikov. Šola torej za uspešno delovanje potrebuje tako pravno-administrativna določila kot vzgojne konceptualne rešitve, a morajo biti ta področja logično ločena (Kroflič idr. 2009).

Kroflič (2003) zagovarja trditev, da se v vzgoji za oblikovanje samostojne, kritične, odgovorne in etično občutljive osebnosti kaznim ne moremo izogniti, niti jim ne gre vnaprej odreči možnost pozitivnih pedagoških učinkov. Celoten spekter vzgojno-teoretskih vprašanj, vključujoč vprašanja kaznovanja, moramo utemeljevati na spoznanjih sodobnih etičnih teorij in razvojne psihologije, v dodatno pomoč pa nam je danes tudi odločitev za brezpogojno upoštevanje človekovih in otrokovih pravic. Meje dopustnega pedagoškega ravnanja mora v prvi vrsti določati logika prava, medtem ko je pri iskanju uspešnih pedagoških rešitev v okvirih pravno dopustnega ravnanja na prvem mestu pedagoška logika (Kroflič 2003).

EMPIRIČNI DEL

7. KRITIČNA OBRAVNAVA ZAPISNIKOV STROKOVNIH POSVETOV

V nadaljevanju bom predstavila analizo zapisnikov šestih strokovnih posvetov, pridobljenih s strani Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij. Strokovnih posvetov so se udeležili strokovni delavci v zaporih, obravnavali pa so aktualno problematiko, izmenjali izkušnje ter skušali najti odgovore in rešitve za nastale probleme. Obravnava zapisnikov si sledi v sledečem zaporedju:

- analiza strokovnega posveta z naslovom »Konceptualni problemi vzgojnega dela v slovenskih zavodih za prestajanje kazni zapora in prevzgojnm domu«. Posvet je potekal 10. februarja 1999 v Ljubljani;
- analiza strokovnega posveta z naslovom »Posvet o diferenciaciji obravnave obsojencev in mladoletnikov«. Posvet je potekal od 29. – 30. novembra 1999 v Bohinju;
- analiza strokovnega posveta z naslovom »Socioterapevtski model včeraj – danes - jutri«. Posvet je potekal od 14. – 15. novembra 2002 v Bohinju;
- analiza strokovnega posveta z naslovom »Vloga vzgojne službe v slovenskih zavodih za prestajanje kazni zapora«. Posvet je potekal od 17. – 18. novembra 2006 v Bohinju;
- analiza strokovnega posveta z naslovom »Soodvisnost tretmanskega in varnostnega dela v zavodih za prestajanje kazni zapora in prevzgojnem domu«. Posvet je potekal od 19. – 20. oktobra 2007 v Gotenici;
- analiza strokovnega posveta z naslovom »Kakšne zapore potrebujemo?«. Posvet je potekal od 5. – 6. novembra 2009 v Gotenici.

7.1 KONCEPTUALNI PROBLEMI VZGOJNEGA DELA V SLOVENSKIH ZAVODIH ZA PRESTAJANJE KAZNI ZAPORA IN PREVZGOJNEMU DOMU, LJUBLJANA, 10. FEBRUAR 1999

Slovenski model izvrševanja kazni zapora je nastajal postopoma, in sicer temelji na socioterapevtskem modelu izvrševanja kazni zapora, ki se je dokončno uveljavil v 80-ih letih. Teoretična izhodišča tega modela temeljijo na humanističnih teorijah osebnosti in kriminala, na znanstvenih ugotovitvah socioloških raziskav totalnih (predvsem penalnih) institucij ter na socioterapevtskih (skupinskih) metodah dela (Mlinarič 1999). Pomemben vsebinski element socioterapevtske organiziranosti penalnih zavodov je omogočanje, vzpodbujanje in učenje

konstruktivne medčloveške komunikacije. Pomemben element omenjenega modela je tudi poudarek na integrativnih procesih znotraj samega zavoda in na relaciji zapor – širše družbeno okolje. Integrativni princip je v precejšnjem nasprotju s klasičnimi izolacijskimi, segregacijskimi principi obravnave obsojencev v penalnih zavodih. Zelo pomembno načelo socioterapevtskega modela je oblikovanje takšnih oblik dela z obravnavanimi osebami, ki optimalno izkoriščajo skupinsko – dinamične silnice za korektivno vplivanje na posameznika (delo v malih skupinah in domska skupnost). Prav tako pa socioterapevtske oblike dela kot tipično skupinske ne izključujejo individualnih metod obravnave. Smatra se, da se individualni in skupinski pristopi med seboj dopolnjujejo (Mlinarič 1999).

Kot temeljne pogoje za izvajanje modela Mlinarič izpostavi sledeče postavke: majhen penalni zavod (kapaciteta do 100); zadostno število strokovno dobro usposobljenega osebja; osebnostno trdno in strokovno dobro usposobljeno vodstvo; regionalno organiziranost zavoda; trdne organizacijske oblike socioterapevtskega modela; dovolj elastičen in ne preveč trd penalni režim; dobre povezave s širšim družbenim okoljem; ne prevelika koncentracija dicosialno močno okvarjenih obsojencev in stalna supervizija in širša družbena podpora socioterapevtsko organiziranem zavodu.

Kontinuirano spremljanje izvajanja socioterapevtskega modela je opravljala služba za izvrševanje kazenskih sankcij, ki je na podlagi analize dela penalnih zavodov ugotovila številne pozitivne rezultate izvajanja omenjenega modela v 80-in in začetku 90-ih let. Izpostavljeni so naslednji pozitivni rezultati: ugodna družbena klima v penalnih zavodih, zmanjšanje števila disciplinskih prekrškov in individualnih ekscesnih pojavov znotraj zavodov, zmanjšanje števila samopoškodb, večja pripravljenost obravnavanih oseb za sodelovanje v poskusih korekcije njihovega vedenja, zadovoljstvo penoloških delavcev z delom in odnosi v zavodu, majhno število begov, majhno število hujših zlorab prostih izhodov (Mlinarič 1999).

Socioterapevtski model izvrševanja kazni je imel vseskozi goreče ali manj goreče privrženice, pa tudi bolj ali manj goreče nasprotnike. Slednjih je bilo vse več v obdobju tranzicije, ko je bila javnost čedalje manj naklonjena relativno permisivnemu in integrativnemu načinu obravnave obsojencev. Vzporedno z zahtevami po strožji obravnavi obsojencev so se pojavili tudi čedalje večji dvomi v možnost resocializacije kriminalnih oseb in to ne le pri laičnih občanah ampak tudi v strokovnih krogih. Termini kot so vzgoja, prevzgoja, humanost, permisivnost so bili čedalje bolj nezaželeni, posledica tega pa je bil upad motivacije penoloških praktikov za vzgojno delo. Celo nekateri delavci vzgojne službe so začeli dvomiti v smisel njihovega dela. Mlinarič tako trdi, da je v vzgojni službi v času tranzicije prišlo do

krize identitete. Socioterapevtskemu delu v slovenskih zavodih ravno tako niso bile naklonjene vse bolj jasno izražene tendence po segregaciji posameznih kategorij obsojencev. Čeprav tudi zagovorniki modela niso nasprotovali diferencirani obravnavi obsojencev, pa vseeno zastopajo tudi stališče, da lahko obsojenci počnejo mnoge stvari skupaj in da je to lahko celo koristno in priporočljivo, v kolikor so dejavnosti dobro organizirane strokovno vodene in nadzorovane.

Že konec januarja 1999 je bila kapaciteta slovenskih zavodov 97% zasedena, v nekaterih zavodih so se že srečevali s prenatrpanostjo, število obsojencev pa je permanentno naraščalo. Skladno s porastom zaprtih oseb je bilo v tistem času opaziti tudi porast osebno močno problematičnih oseb s specifično problematiko (seksualna abnormnost, močno poudarjena agresivnost, odvisnost od prepovedanih drog). Tako je bilo čedalje težje slediti nekaterim temeljnim zahtevam socioterapevtske organiziranosti, med njimi predvsem zahtevi po organizaciji manjših penalnih zavodov, obravnavanju osebno močno problematičnih obsojencev ipd.

Kljub izpostavljeni problematiki pa je v slovenski laični javnosti prevladovalo mnenje, da so slovenski penalni zavodi na pol prazni, da imajo mnogo preveč osebja. Tako sta se oblikovali zahtevi po racionalizaciji izvrševanja kazni zapora- zmanjševanju števila penalnih delavcev in ukinjanju nekaterih zavodov oziroma oddelkov in po intenzivnejši varnostno-izolacijski organiziranosti penalnih zavodov. Pri tem je zanimivo, da ni šlo samo za zahteve po intenzivnemu zavarovanju t.i. rizične zaprte populacije, ampak generalno, za vse zaprte (Mlinarič 1999).

Nadalje podaja poročilo mnenja udeležencev posveta oziroma predstavnikov posameznega zapora o sledečih tematskih področjih:

- potrebe po korekciji nekaterih konceptualnih izhodišč tretmana zaprtih oseb in mladoletnikov, ki se je uveljavil v obdobju pred tranzicijo,
- najpomembnejše objektivne težave vzgojnega dela,
- problematika individualne obravnave zaprtih oseb,
- problematika socioterapevtske organiziranosti posameznih zavodov,
- problemi terapevtske obravnave posameznih kategorij zaprtih oseb,
- statusni problem delavcev v vzgojni službi,
- sodelovanje delavcev vzgojne službe s svetovalno službo Uprave za izvrševanje kazenskih (v nadaljevanju UIKS).

Pri obravnavi prvega tematskega področja, potreb po korekciji nekaterih konceptualnih izhodišč tretmana zaprtih oseb in mladoletnikov, ki se je uveljavil v obdobju pred tranzicijo, je prevladovalo mnenje, da je potrebno preveriti konceptualna izhodišča tretmana zaprtih oseb, ki opredeljujejo skupinsko prestajanje kazni, heterogenost nameščanja obsojencev v okviru zavoda ter socialno rehabilitacijo kot temeljno izhodišče pri obravnavi vseh obsojencev. »Obdobje tranzicije je pomembno spremenilo strukturo obsojenih oseb. Novo nastale ali številčno močno okrepljene posebne skupine zaprtih oseb (tujci, odvisniki od nedovoljenih drog, storilci kaznivih dejanj spolnega nasilja nad mladoletnimi osebami in skupina posebno nevarnih obsojencev) s specifičnimi potrebami in interesom producirajo v pogojih skupinskega prestajanja kazni in heterogenega nameščanja v bivalne objekte nove napetosti, ki so bile vse težje rešljive. Pojavljati so se začeli tudi primeri posameznih obsojencev, ki so izrecno odklanjali socialno rehabilitacijo in strokovne delavce, ki so jo izvajali« (Podržaj 1999, str. 7).

Kot najpomembnejše objektivne težave vzgojnega dela so prisotni na posvetu izpostavili:

- prostorsko utesnjenost zaprtih oseb in prenapolnjenost zavodov,
- pomanjkanje prostorov za prostočasne dejavnosti zaprtih oseb,
- izrazita heterogenost zaporniške populacije,
- porast raznolikih problemov, povezanih z drogami,
- neustrezni delovni pogoji strokovnih delavcev (pomanjkanje prostorov, pomanjkljiva računalniška in druga oprema, strokovna literatura, možnost izobraževanja in spremljanja novosti v stroki),
- preveč administrativnih opravil strokovnih delavcev,
- premajhno število strokovnega kadra glede na število zaprtih oseb. Potrebno bi bilo doreči normative.

Tretje tematsko področje je zajemalo problematiko individualne obravnave zaprtih oseb. Na osnovi individualnega dela z obsojenci in na osnovi pravilno in kvalitetno vodenih terapevtskih obravnav obsojenih oseb lahko temelji kvalitetna procesna diagnostika in prognoza ter realizacija individualnega programa obsojencev. Postavljalo pa se je vprašanje obveznosti vključevanja v individualno ali skupinsko obravnavo in pogojevanje ugodnosti z le-tem. Gospod Černetič, tedanji upravnik Zavoda za prestajanje kazni zapora Koper, je izpostavil opazko, da je vedno več obsojencev, ki želijo le humano prestajanje kazni, zavračajo pa oblike dela, ki od njih zahtevajo odkrivanje njihovega zasebnega življenja in problemov. S prostovoljnostjo individualne ali skupinske obravnave bi bilo možno doseči

kvalitetno delo v skupinah in bolj poglobljeno individualno delo za tiste, ki so to želeli. S tem bi se strokovne delavce razbremenilo nepotrebnega dela in manipulacij s strani obsojencev.

»Vzgojna služba« bi tako obsojencem predstavljala pozitivno možnost izbire in ne obliko pritiska. Je pa seveda potrebno v tem okviru obsojencem zagotoviti več možnosti za razne oblike dela z zunanjimi izvajalci. Pravice glede podeljevanja ugodnosti pa bi se morale definirati z bolj objektivnimi pogoji, kot na primer z naravo kaznivega dejanja, delom v zavodu, upoštevanjem hišnega reda, predkaznovanostjo, prav tako pa bi se morale določiti tudi ostale pravice, ki naj bi jih imeli obsojenci, kadar se odločijo le za golo prestajanje kazni (Černetič 1999).

Problematika socioterapevtske organiziranosti zavodov se kaže v načinu komunikacije znotraj zavoda. Za socioterapevtsko naravnost zavoda je nujna horizontalizacija komunikacije in osebni odnos med ljudmi, kar pa v večjih zavodih za prestajanje kazni, ob velikem številu obsojencev in ob pomanjkanju osebja nemogoče zagotoviti. Porast hierarhizacije odnosov pa temu ni v prid.

Nadalje je tematika posveta obravnavala probleme terapevtske obravnave posameznih kategorij zaprtih oseb. Terapevtsko obravnavo posameznih kategorij zaprtih oseb so udeleženci izpostavili kot zelo potrebno, vendar pa je za tako delo potrebno predhodno strokovne delavce kvalitetno usposobiti. Težave, ki se izpostavljajo na tem področju, so zopet povezani s pomanjkanjem strokovnega kadra, problem je tudi ne dovolj intenzivno in nekontinuirano izobraževanje, prostorska problematika- pomanjkanje primernih prostorov za izvajanje terapevtskih aktivnosti ter pomanjkanje supervizije za strokovne delavce.

Statusne probleme delavcev v vzgojni službi so udeleženci opisali kot dokaj pereče področje. Delavci v vzgojnih službah so preobremenjeni, na račun tega pa trpi kvaliteta dela. Ob nezadostni kadrovski zasedbi je tako od delavca zahtevano, da bo obvladal socialno delo, pedagoško delo, obravnavo odvisnosti, izobraževanje obsojencev, postpenalo, administrativno - upravne postopke, pravna določila, računalništvo, tuj jezik, spretnosti komunikacije, ob vsem tem pa spremljal nova dognanja s področja pedagogike in penologije. Izpostavili so občutek, da je »...vzgojna služba s poudarjanjem pomena varnosti v zaporih postavljena na stranski tir, zelo pomembna pa postane, če je potrebno reševati različne pritožbe obsojencev, ob pisanju letnih poročil o delu zavoda« (Kos 1999, str. 19). Zavedati bi se bilo treba, da njihovo delo pomembno vpliva na družbeno klimo in da bi se brez njihovega delovnega prispevka varnostna situacija v zaporih lahko kaj hitro spremenila (Kos 1999).

Kot pomanjkljivost so izpostavili predstavniki manjših zaporov organiziranost vzgojne službe. V oddelku Novo mesto je strokovno delo na primer opravljal en strokovni delavec ob

kapaciteti 30 zaprtih oseb. To pomeni, da je en sam delavec pokrival vsa strokovna področja (Sukovič 1999).

Zadnje obravnavano področje je zajemalo sodelovanje delavcev vzgojne službe s svetovalno službo UIKS. Ocena je bila v večini primerov zadovoljiva, saj je v večini primerov potekala na individualni ravni ob reševanju oziroma obravnavi posameznih primerov. Od UIKS so pričakovali, da bo pripravila smernice, izhodišča, navodila strokovnim delavcem pri pripravi individualnega programa dela, izobraževanja obsojencev, organizaciji prostega časa ipd. Hkrati so izpostavili tudi željo po večji usklajenosti pri obravnavi konceptualni izhodišč izvrševanja kazni in pri reševanju posameznih primerov.

7.2 POSVET O DIFERENCIACIJI OBRAVNAVE OBSOJENCEV IN MLADOLETNIKOV, BOHINJ, NOVEMBER 1999

Posvet o diferenciaciji obravnave obsojencev in mladoletnikov predstavlja nadaljevanje posveta o problematiki tretmaja zaprtih oseb, predstavljenega v prvem primeru.

S prodorom tretmanske ideologije v obravnavo storilcev kaznivih dejanj so vprašanja klasifikacije obsojencev in mladoletnikov zelo pridobila na pomenu, s tem pa tudi vprašanja individualizacije in diferenciacije tretmaja. Ustrezna klasifikacija naj bi služila omogočanju individualizacije oziroma diferenciacije tretmaja posameznikov in skupin. Ločevala naj bi posameznike in skupine, da bi bilo zanje možno organizirati poseben tretma. Klasifikacija obsojencev in mladoletnikov in diferenciacija tretmaja se v praksi nista dovolj obnesli. Eden od razlogov za to, da je mnogo lažje razložiti posameznikovo kriminalno vedenje, kot pa ga korigirati ali samo sestaviti »zdravilni recept« za korekcijo. Drugi razlog pa je ta, da se ni v zadostni meri upoštevalo pomena aktualne življenjske (penalne, institucionalne) situacije za uspešno aplikacijo korektivnih modelov. Le redko srečamo primere, da bi tretmajski cilji vplivali na institucionalni režim penalnih institucij, pač pa je navadno ravno obratno (Mlinarič 1999).

Kot tipični primer klasifikacije s ciljem omogočiti diferenciran tretma udeleženci posveta izpostavljajo klasifikacijo v Prevgojnem domu Radeče v 60. in 70. letih. Mladoletniki so bili glede na temeljne osebnostne značilnosti klasificirani v pet vzgojnih skupin, tako da so bili na primer v eni skupini osebnostno najbolj urejeni mladoletniki, in tako dalje vse do pete skupine, v katero so bili nameščeni najbolj osebnostno moteni in vedenjsko moteči mladoletniki. Za vsako skupino posebej so bila izdelana posebna strokovna navodila o postopanju, ki so bila prilagojena stopnji težavnosti oseb. Skupine so bile oblikovane po

bivanjskem principu. Mladoletniki iz različnih skupin so se lahko družili med seboj, razen mladoletnikov pete, posebne skupine, ki so bili strogo ločeni od ostalih, ker naj bi zaradi narave njihove motenosti potrebovali posebej strukturirano življenjsko situacijo z jasno opredeljenim sistemom prepovedi in omejitev. Prostih izhodov niso imeli, njihovo bivanje na svežem zraku je bilo posebej organizirano, delali so v posebni delavnici, do katere so vodile posebne stopnice. Analiza je pokazala, da je bila situacija v tej skupini, za razliko od ostalih, popolnoma nevzdržna. Vrstili so se hudi konflikti med mladoletniki v tej skupini, begi, poskusi begov, fizični napadi na paznike, strokovne delavce ipd. Ekscesnega vedenja mladoletnikov ni bilo mogoče zajeziti s predvidenim definiranim strokovnim tretmajem, prav tako tudi ne z disciplinskimi kaznimi oddaje v posebni prostor. Situacija se je dokaj izboljšala, ko je bila ta posebna skupina ukinjena, mladoletniki iz te skupine pa razdeljeni po ostalih skupinah.

Kot redke uspešen primer klasifikacije obsojencev in mladoletnikov Mlinarič (1999) izpostavi klasifikacijo, ki so jo poskušali uvesti v naših penalnih zavodih ob uvajanju socioterapevtskega modela. Obsojence so skušali klasificirati v skladu z zahtevami socioterapevtskega modela v malih skupinah in domskih skupnostih, v skladu z zahtevami optimalne skupinske dinamike. Male skupine naj bi bile sestavljene po principu heterogenosti, prav po tem principu pa naj bi potekalo tudi razporejanje disocialno in osebno najbolj problematičnih obsojencev in mladoletnikov.

Razpršitev »disocialcev« po vseh skupinah naj bi predstavljala manjše zlo kot njihova izločitev ali vključitev v posebno skupino. Vendar pa je treba povedati, »...da so se v praksi le redko uresničila pričakovanja, da bo možno z ustreznim neformalnim pritiskom socioterapevtskih skupin na osebno najbolj motene obsojence v zadovoljivi meri krmiliti njihovo institucionalno vedenje. Ne le zaradi trdovratne rezistentnosti te duševne patologije, ampak tudi zaradi prevelike koncentracije teh oseb v posameznih zavodih in s tem tudi v socioterapevtskih skupinah, premajhnega števila ustrezno usposobljenih in za socioterapevtske metode dela motiviranih strokovnih delavcev, prevelikega števila obsojencev, pomanjkanja supervizije ipd.« (Mlinarič 1999)

Predstavniki zavoda za prestajanje kazni zapora Koper je izpostavil naslednje kriterije, ki jih upoštevajo ob odločanju o tem, na kateri oddelek (odprti, polodprti in zaprti) bo nameščen obsojenec:

- begosumnost,
- tujec/državljan Slovenije,

- vrsta kaznivega dejanja in dolžina kazni,
- povratništvo,
- problematika odvisnosti od nedovoljenih drog,
- upoštevanje hišnega in dnevnega reda,
- delo,
- odnos do drugih obsojencev in zaposlenih,
- delež prestane kazni,
- razporeditev na odprti oddelek po sodbi (Verbič 1999).

Na zaprti oddelek so premeščeni predvsem obsojenci, ki zaradi varnostnih razlogov ne morejo biti v ugodnejših režimih. Sem sodijo begosumni obsojenci in varnostno problematično obsojenci, obsojenci z dolgimi kaznimi, dilerji, odvisniki, ki se niso pripravljene vključiti v obravnavo in niso pripravljene svoje abstinence dokazovati niti z urinskim testom. Na zaprt oddelek so nameščeni tudi obsojenci, ki že ob sprejemu kršijo hišni in dnevni red.

Na polodprti oddelek so razporejeni urejeni obsojenci, ki v zavodu nimajo kršitev hišnega reda ali se te pojavijo le občasno in jih je možno korigirati, obsojenci, ki delajo, imajo primeren odnos do soobsojencev in delavcev zavoda in so sposobni konstruktivnega reševanja problemov.

Na odprti oddelek so nameščeni obsojenci s kratkimi kaznimi, večinoma storjenimi v prometu, zaradi prostorske stiske obsojenci, ki že dlje časa zelo urejeno prestajajo kazen. Skušajo se držati načela, da bi bilo na zaprtem oddelku čim manj obsojencev.

Predstavniki celjskega zapora je predstavil način spoprijemanja z zaporniki, odvisnimi od nedovoljenih psihoaktivnih snovi. Ob naglem naraščanju števila odvisnih zapornikov (ob koncu leta 1998 je bilo več kot polovica zapornikov odvisnih) se je oblikovala ideja o odprtju »suhlega oddelka«. Tekom let so namreč prišli do spoznanja, da nekaj tistih zapornikov, ki bi si res želeli spremeniti način življenja in se spoprijeti z boleznijo odvisnosti, tega v stalnem stiku z neodgovornimi in manj močnimi odvisniki v zaporu, ne more doseči. Organiziranost vsebin življenja v suhem oddelku je bila jasno zastavljena od jutra do večera. V njem so se izmenjevali trije strokovni delavci, število zapornikov na oddelku pa ni smelo preseči desetih članov. »...vsak, ki je želel priti v suho skupino, je moral biti čisto »suh«, pripravljen delati poln delavnik. Na začetku uvajanja omenjenega oddelka se je namreč izkazalo, da so se zaporniki, ki so izražali »močno željo« po namestitvi na oddelek, hitro »vrnili na stara pota« in bili povsem nedovzetni za opazovanje lastnega početja« (Zupančič 1999). Čeprav je bil osip na iz suhega oddelka okoli 80%, so v njem vseeno videli prednost. Tam so se namreč

vzpostavili boljši medsebojni odnosi, manj je bilo neposrednih groženj, odnosi med člani oddelka in zavodskimi službami do bili boljši. Nadaljnji korak pri delu z odvisniki je bil zamišljen tako, da bi lahko člani po urejenem šest mesečnem bivanju na suhem oddelku nadaljevali bivanje na odprtem oddelku ali kjerkoli drugje. Vrnitve v mešana zavodska oddelka naj ne bi bilo. Žal pa se je izkazalo, da so zavodi premalo diferencirani po svojih vsebinah, odprtosti, da bi to lahko res izvajali. Tu je ostalo polje odprto za nadaljnje obravnave, predloge in rešitve (Zupančič 1999).

Udeleženi predstavnik posveta iz ZPKZ Dob, gospod Kotnik, je predstavili problem diferenciacije obravnave obsojencev s spolnimi delikti. Na ZPKZ Dob delijo obravnavo obsojencev na področje odvisnosti, na psihološki, psihiatrični, pedagoški in na socioterapevtski sklop. V vse te obravnave so vključeni tudi obsojenci s spolnimi delikti, načeloma nediferencirano glede na ostale obsojence. »Obsojence s spolnimi delikti bi lahko sicer diferencirali npr. po dolžini kazni, predkaznovanosti, starosti, odnosu do kaznivega dejanja, odnosu do žrtve, spoštovanju hišnega reda, odnosu do obravnave ipd., vendar je vprašanje, kaj od tega bi bilo smiselno oziroma kaj od tega bi prispevalo h kvalitetnejšemu prestajanju kazni« (Kotnik 1999). Za lažji odgovor na to vprašanje sta zavodska psihologa izdelala pilotski vprašalnik, ki pokriva del te problematike. Izpolnili so ga pedagogi, in sicer za vsakega obsojenca s »spolno problematiko«, katerega nosilci primera so bili.

Čeprav obsojencev s spolnimi delikti načeloma niso diferencirali glede na ostale obsojence, pa se jim je diferenciacija vseeno vsiljevala skozi vsakodnevno zavodsko prakso. Iz rezultatov pilotskega vprašalnika gre razbrati, da je bil precejšen delež te zaporniške populacije razmeroma resno ogrožen. Nad njimi ostali obsojenci izvajajo verbalne provokacije, grožnje, jih izključijo in zavračajo, jim nagajajo, zabeleženi pa so bili tudi telesni napadi s poškodbami.

Področje spolne deviantnosti je za terapevtsko obravnavo izredno zahtevno in delikatno. Preveč direkten pristop pri tem delu pa utegne biti tudi nevarno kontraproduktiven. Kljub temu, da je bilo na Dobu storilcev v tistem obdobju precej, je bilo razmeroma malo tistih, ki so se bili z dejanjem samim in s svojo problematiko pripravljeni soočiti.

Temeljni zaključek posveta je bil, da je potrebno osnovne oblike socioterapevtske organiziranosti slovenskih penalnih zavodov ohraniti tudi v bodoče, vendar jih je treba izpopolnjevati in dopolnjevati. Socioterapevtska organiziranost ne izključuje aplikacije specifičnih metod dela za posamezne kategorije obsojencev, kot so na primer odvisni od

prepovedanih drog, obsojenci s spolnimi delikti, nevarni obsojenci. Poleg diferencirane obravnave se je kazala tudi čedalje večja potreba po uvajanju specifičnih terapevtskih programov za določene skupine obsojencev s posebno osebnostno patologijo. Diferencirana obravnava posameznih kategorij obsojencev naj ne bi nujno pomenila klasifikacije obsojencev po bivanjskem principu oziroma njihovega trajnega in striktnega ločevanja od ostalih obsojencev. Kategorije obsojencev z diferencirano obravnavo naj bi se po principu selektivnosti in heterogenosti vključevale tudi v dejavnosti, ki so organizirane za ostale obsojence.

Diferencirano obravnavo v socioterapevtsko organiziranem zavodu je po mnenju udeležencev posveta mnogo lažje izvajati, če obstajajo v penalnem zavodu ustrezni objektivni in prostorski pogoji. Enotno mnenje udeležencev je bilo, da bi bilo potrebno posvetiti več pozornosti uvajanju specifičnih terapevtskih programov za obsojence s spolnimi deviacijami. Določeno število penoloških delavcev bi bilo potrebno usposobiti za izvajanje teh programov, k temu delu pa pritegniti tudi zunanje strokovnjake.

Ponovno se je izpostavil tudi problem prenatrpanosti slovenskih penalnih zavodov, kar predstavlja resno oviro za izvedbo katerekoli korektivne dejavnosti, zato bi bilo potrebno določiti in tudi v praksi realizirati ustrezne številčne normative za posamezne strokovne profile.

7.3 SOCIOTERAPEVTSKI KOMUNIKACIJSKI MODEL VČERAJ – DANES – JUTRI, STROKOVNI POSVET, BOHINJ, 2002

Slovenski kazenski poboljševalni zavodi in prevzgojni dom so se v obdobju osemdesetih let začeli spreminjati v tretmanske institucije. Tradicionalne penalne strukture ter povračilni načini obravnave storilcev kaznivih dejanj so se začeli umikati pred sodobnejšimi, permissivnejšimi, humanimi in terapevtsko orientiranimi oblikami obravnave. S sprejemom koncepta dolgoročnega razvoja izvrševanja kazenskih sankcij v Sloveniji je oktobra leta 1986 socioterapija postala uradna ideologija našega penalnega sistema (Perhac 2002).

Vsebina spremembe zavodov v tretmanske institucije je bila v načinu spreminjanja komunikacij na vseh ravneh. Proces spreminjanja zavodov se je začel najprej z intenziviranjem individualnih razgovorov z zaprtimi osebami. Temu je sledila težnja po vzpostavitvi skupinskega svetovanja, ki se je začelo najprej v malih skupinah in kasneje v velikih skupinah – t.i. domskih skupnostih. Vsaka oblika razgovora ali katero drugo delo s skupino zaprtih oseb še ne pomeni skupinskega dela v smislu nudenja socialno – terapevtske

pomoči. »O skupinskem delu kot socioterapevtski obliki dela z zaprtimi osebami govorimo, kadar je moderator skupine sposoben prepoznavati in usmerjati dinamične procese tako, da se oblikuje konstruktivna interakcija vsakega člana skupine z vsakim članom; kadar ima skupina oblikovane cilje; kadar so vloge v skupini usklajeno razdeljene ter kadar ima skupina izdelano ideologijo oziroma sistem sprejetih vrednost in pravil vedenja« (Perharc 2002, str. 4). Pogoji za delo v mali skupini so strokovno usposobljen terapevt, praviloma pedagog, sposoben empatije, kreativen, prodoren; velikost skupine ne sme biti večja od 15 oseb; skupina mora biti heterogena, v njej pa ne smeta biti več kot dva disocialna člana. Skupine se sestajajo redno, praviloma enkrat tedensko, vedno ob istem času, v istem prostoru, z istim terapevtom; po vsaki seansi je nujna analiza dogajanja na skupini. Cilji skupinskega dela v malih skupinah pa so socialno učenje, učenje ustreznih komunikacij, obravnava problemov, ki niso direktno vezani na skupino, imajo pa pomen pri organizaciji dela in življenja v zaporu.

Velike skupine oziroma domska skupnost je skupnost vseh oseb v zavodih, torej osebja in zapornikov. Sestanek domske skupnosti je osrednji dogodek, na katerem člani spregovorijo o odnosih, zadevah, problemih, ki so pomembni za vse skupaj. Namenjeni so skupnemu reševanju vprašanj, dajejo pa tudi možnost za odprto konfrontacijo stališč ne glede na njihove nosilce. Pogoji za delo v domski skupnosti pa so sledeči:

- sestanek vodi upravnik zavoda, v njegovi odsotnosti pa vodja vzgojne službe,
- velikost skupine je do 50 oseb,
- udeleženci sestanka domske skupnosti so poleg zapornikov vsi delavci, ki neposredno delajo z zaprtimi osebami in so na dan sestanka na delovnem mestu,
- vsakemu sestanku domske skupnosti mora slediti analiza za osebje, ki je bilo udeleženo na sestanku, vodi pa jo psiholog ali drug ustrezno usposobljen strokovni delavec zavoda (Perharc 2002).

Udeleženci posveta so pretekle izkušnje s socioterapevtskim modelom opredelili kot zelo dobre, vendar pa so spremenjeni in zahtevnejši pogoji dela začeli kazati na potrebo po njegovi modifikaciji. Zahtevnejši pogoji dela so nastali kot rezultat povečanega števila zaprtih oseb, s čimer so se poslabšali tudi bivalni pogoji, s strani strokovnih delavcev pa so zahtevnejši pogoji dela rezultat slabše kadrovske zasedbe, slabše opremljenosti s specifičnimi znanji ipd. Udeleženci posveta so menili, da so pričakovanja in cilji v zvezi z obravnavo obsojencev postali realnejši, saj obsojencu ni moč pomagati, če tega sam ne želi. To pa pomeni, da ga je potrebno sprejeti kot odraslo in odgovorno osebo, ki ima možnost izbire in glede na odločitve tudi sprejema posledice svojih dejanj. Ne glede na enotno politiko izvrševanja kazenskih

sankcij so udeleženci posveta še opozorili, da se ne sme prezreti specifičnih lastnosti posameznega zavoda, oddelkov in prevzgojnega doma.

Dotaknili so se tudi položaja delavcev v omenjenem modelu, kjer se v procesu obravnave obsojencev pojavljajo kot enakovredni subjekti v odnosu. Izraženo je bilo nezadovoljstvo delavcev, zato so izrazili potrebo po kvalitetnih usposabljanjih s področja komunikacij in skupinske dinamike, s področja specifičnih znanj za izvajanje diferencirane obravnave obsojencev, opozorili so na racionalizacijo administrativnega dela, na zagotavljanje strokovne podpore in svetovanja s strani strokovne skupine uprave in na zagotavljanje supervizije na nivoju posameznega zavoda s strani zunanjih strokovnjakov. Zopet je bila izražena tudi zahteva po izdelavi strokovnih normativov, ter da se za specifične oblike obravnave (spolni delikti, odvisnosti, nasilje ipd.) proučijo možnosti vključevanja zunanjih strokovnjakov v obravnavo obsojencev in možnosti odpiranja zavodov lokalnim skupnostim, nevladnim organizacijam, ki razpolagajo z različnimi programi obravnave.

7.4. VLOGA VZGOJNE SLUŽBE V SLOVENSKIH ZAVODIH ZA PRESTAJANJE KAZNI ZAPORA, STROKOVNI POSVET, BOHINJ, NOVEMBER 2006

Po osamosvojitvi države so hitre družbene spremembe vplivale na razvoj izvrševanja kazenskih sankcij in s tem posredno tudi na položaj in vlogo službe za tretma/vzgojo v zavodih za prestajanje kazni zavora in v prevzgojnem domu. Med pomembnejše dogodke sodijo amnestija, reforma državne uprave, postopno naraščanje števila zaprtih oseb ipd. Po amnestiji je nenadno zmanjšanje števila zaprtih oseb sprožalo zamisli o ukinjanju nekaterih oddelkov. Nadalje je reforma državne uprave, predvsem napoved sprememb upokojevanja pod posebnimi pogoji sprožila plaz upokožitev delavcev vzgoje in varnosti. Za vzgojne službe je to pomenilo odliv bogatega znanja in izkušenj, ki ga je bilo težko nadomestiti, sploh po ponovnem večanju števila zaprtih oseb po letu 2000. Zavodi so tako sproti iskali rešitve z namenom, da bi zagotovili ohranitev socioterapije. Najbolj uporabna in hitro dosegljiva rešitev se je vsem zdela v vzpostavljanju t.i. nosilcev primera (Uršič Perhac 2006). »Nosilca primera« Močivnik opredeli kot »gonilno silo individualnega in skupinskega dela, prvega poznavalca možnosti ali težav posameznika ter hkrati kot motivatorja v procesu. Je predvsem poznavalec in koordinator potreb, stisk in želja posameznikov po posameznih storitvah in dejavnostih, ki so v prostem času na razpolago.« (Močivnik 2006, str. 31).

V zaporih se število obsojencev nenehno povečuje, hkrati pa se delavcem nalagajo še dodatna administrativna dela. Ker se smatra, da je vsako administrativno delo nujno, strokovni delavci

dejansko postajajo administrativni delavci, vse manj pa tretmanski, saj za slednje zmanjkuje časa. »...Da je zadeva že od začetka precej nerodno zastavljena, kaže dejstvo, da vsak strokovni delavec v pripravništvu opravlja kup izpitov iz poznavanja administrativnega dela, iz strokovnega pa nobenega. To pomeni, da naj bi bil vsak sprejeti delavec »naravni talent« za opravljanje socioterapevtskega dela. Zgleda, kot da ne vemo kaj naj bi socioterapevtski pristop sploh pomenil, zato ga ne moremo niti preučevati niti dovolj udejaniti v praksi« (Prelog 2006, str. 44). Ustrezna izobrazba za opravljanje poklica svetovalec-pedagog je namreč precej široka in zajema spekter družboslovnih poklicev. Za delo z obsojenimi osebami je potrebna osebna zrelost, zato bi bilo v prihodnje potrebno stremeti k sledečim:

- organiziranje začetnega izobraževanja za vsakega novega delavca, v katerem bi se ga poučilo o osnovnih socioterapevtskih izhodiščih in o možnem nadgrajevanju le-tega. Vsa ta izobraževanja bi se morala zaključiti z izpiti, s katerimi bi posameznik dokazal svoje osnovno znanje za delo z zaprtimi osebami,
- zmanjšanje administrativnega dela na minimum, da se lahko strokovni delavci več časa posvetijo obsojencem,
- kontinuirano specifično izobraževanje skozi ves čas zaposlenosti,
- uvedba normativov za določeno delovno mesto, da bi bilo jasno, do kod lahko pričakujemo zadovoljivo kvalitetno delo z obsojenci in kdaj kvaliteta na račun preštevilčnosti obsojencev trpi,
- vsako leto bi bili potrebni posveti vseh strokovnih delavcev na temo dela z obsojenci,
- razmisliti bi bilo treba, ali so nekateri izrazi (pedagog, vzgojna služba, tretma, resocializacija) ustrezni, ali jih je bolje zamenjati (koordinator, svetovalec v obravnavi, andragog) (Prelog 2006).

Brez zagotovljene varnosti v zavodu ne more biti tretmanskega dela, brez tretmana pa bi bilo varnost bistveno težje dosežati. Vzgojni delavec vpliva na varnostne razmere v zavodu z vsemi svojimi postopki. Prva taka dejavnost je zbiranje vsakršnih podatkov o obsojencu, njegovem socialnem ozadju in osebnosti. Vsa zbrana spoznanja služijo za razvrščanje obsojencev v vzgojno skupino, na oddelek, na delovno mesto in za pripravo individualnega programa tretmana. Velikega pomena za ugotavljanje socialne klime med obsojenci in za preprečevanje morebitnih konfliktov je skupinsko in skupnostno delo. Iz dogajanja v skupini lahko pozoren strokovni delavec pridobi vrsto podatkov za spoznavanje posameznika in njegov položaj med soobsojenci.

Tesno je z varnostjo v zavodih, pa tudi dolgoročneje, torej z življenjem po prestani kazni, povezana specialna obravnava obsojencev: obravnava odvisnosti od drog, obravnava spolne delikvence, obravnava agresivnih obsojencev. Strokovnjaki se v teh obravnavah ukvarjajo s temeljnimi osebnostnimi težavami, s pravimi vzroki za kriminaliteto obsojencev. Če v zavodih takih strokovnjakov primanjkuje, je delo osiromašeno in bistveno manj učinkovito, slabe posledice pa se prej ali slej odrazijo v zavodih ali zunaj njih.

Delo z obsojenci vključuje različne stopnje tveganja. Delavec je izpostavljen neprijetnostim s strani obsojencev, ki imajo pogosto nerealne zahteve, njihova pričakovanja do strokovnih delavcev so previsoka. Od svojega pedagoga pričakujejo, da bo njihov zagovornik, da jih bo reševal iz zagat, v katere so prišli zaradi lastne nepremišljenosti. Predvsem kadar je treba obsojenca soočiti s slabimi posledicami, je pedagog lahko žrtev verbalnih izpadov, groženj, zabeleženi pa so bili že primeri fizične agresije.

Glede na to, da je cilj strokovnega dela priprava obsojencev na življenje po prestani kazni, je neizogibno, da se obsojenca prej ali slej pošlje na izhode iz zavoda, da postopoma vzpostavi potrebne socialne stike in si uredi razmere za bivanje. Izhodi vseh vrst temeljijo na strokovni presoji in prognozi obsojenčevega vedenja zunaj zavoda. Tovrstno strokovno odločanje pa ni možno brez prevzemanja tveganja. Za strokovnega delavca je neprijetno in poniževalno, če mora po zlorabi poslušati očitke, pripombe o odločitvi in dvome o svoji strokovnosti. Vendar pa bi bilo treba tovrstne zlorabe s strani obsojencev šteti kot nujno nezaželeno sestavino dela strokovnega delavca v zaporu. Je pa treba preučiti, katera vrste in kolikšen delež zlorab bi lahko tolerirali, ne da bi zaradi njih generalno omejevali politiko izhodov, ki je že sicer restriktivna.

Delo v zaporu je zahtevno in psihično obremenjujoče. Poteka namreč z ljudmi, pri katerih so bila do sedaj neuspešna vsa vzgojna prizadevanja tako družine kot šole, lokalne skupnosti, državnih organov. In prav od strokovnega delavca v zaporu vsi pričakujejo, da bodo obsojenci prišli iz zapora boljši, pametnejši, prevzgojeni in seveda, da ne bodo več delali kaznivih dejanj. Obsojenca je treba jemati kot odraslo, odgovorno osebo, ki zna sama odločati, kaj je v njeno korist. Nima mu smisla vsiljevati nečesa, kar je po našem mnenju dobro zanj, če on tega ne sprejema. Če nekega cilja ne bo čutil za svojega, ga zanesljivo ne bo uresničil. Naloga strokovnega delavca je obsojenca usmerjati, mu nakazati možnosti, ki so mu na razpolago in skupaj z njim postaviti cilje. Izbor možnosti je obsojenčeva pravica, izvrševanje posameznih nalog, s katerimi bo obsojenec svoje cilje dosegel, pa je izključna odgovornost obsojenca. Strokovni delavec je dolžan spremljati obsojenčev napredek in mu pomagati pri

premagovanju ovir. Obsojenec je odgovoren za svoje vedenje in za svoja dejanja, prevzeti pa mora tudi posledice za svoje odločitve.

Iz prakse udeležencev izhajajo primeri, ko se obsojenci bolj ali manj zavzeto vključujejo v ponujene dejavnosti, potem pa pridejo ti obsojenci na prostost in se v nasprotju s pričakovanji strokovnih delavcev v zaporu povrnejo h kriminalnemu življenju. Kje je temu vzrok? Je za to krivo nekvalitetno delo strokovnih delavcev v zaporu ali je za to krivo okolje, v katerega se je obsojenec vrnil? Nenadoma je namreč ostal brez strokovne podpore, vzpodbud in prepuščen sam sebi. Na tem mestu so zato izpostavili potrebo po ustanovitvi službe, ki bo pomagala odpuščenim obsojencem pri premagovanju življenjskih težav. V tujini se ta služba imenuje »probation service«. Osnovna naloga te službe bi bilo povezovanje vseh služb oziroma organov, povezanih s sistemom izrekanja kazenskih sankcij (sodišč), izvrševanja kazenskih sankcij (zaporov) in postpenalne pomoči (CSD) s ciljem, da s čim manjšimi stroški in z učinkovito pomočjo storilca kaznivega dejanja reintegrira v življenje.

Izpostavljena je bila ideja o primerjavi tradicionalnega sistema kaznovanja, kjer je storilec obravnavan kot svoboden, razumen in odgovoren subjekt in modernega sistema kaznovanja, ki storilca obravnava kot neodgovornega za storjeno kaznivo dejanje (pač pa kot žrtev spleta psihičnih in družbenih okoliščin). Vendar primerjava ni izpostavljena v smislu opredelitve za en ali drugi sistem, pač pa spodbuja razmišljanje v tej smeri, da je mogoče dobre stvari izluščiti združiti in postaviti nova izhodišča za debato o prevetritvi tretmaja (Koren 2006). Mogoče bi bilo smiselno, da se obsojenca obravnava kot suvereno, odgovorno osebnost. Izkušnje udeležencem namreč kažejo, da skušajo obsojenci to ves čas dokazovati. Prav tako bi bilo treba razmisliti o možnosti prostovoljne odločitve za sodelovanje v procesu tretmaja. Glede na (ne)uspešnost sistema bi se strokovni delavci ukvarjali z manjšim številom »prostovoljcev«, vendar pa bi se odstotek končnega uspeha verjetno bistveno popravil. Bistveno večji pomen bi se po mnenju Korena (2006) v tretmaju moral dodeliti izobraževanju, kot pa samemu delu, na podlagi katerega se pogojujejo praktično vse ugodnosti in preko katerega se ocenjujejo in vrednotijo osebnostne spremembe obsojenca. Izobraženost je namreč osnova za dojetanje in razvoj odnosa do dela, ki se ga želi vzpostaviti pri obsojencih. »Izobraževanje človeka plemeniti, kultivira, ga usposablja za samoodločanje in soodločanje, avtonomijo, solidarnost, samostojnost, zrelost in umnost. To pa so elementi, ki jih humanistični, moderni pristop želi razvijati in ki so v sodobni družbi najbolj cenjeni in potrebni« (Koren 2006, str. 16).

Zopet je bil izpostavljen problem števila obsojencev. Število obsojencev, ki jih udeleženci posveta in nasploh strokovno osebje v zaporih obravnavajo kot nosilci primerov, presega razumno število, takšno, ki bi omogočalo boljše dosežke in večji uspeh v tretmaju. Razmisliti pa je potrebno tudi o izvajanju »odvečnih« nalog, ki jih morajo opravljati strokovni delavci. Tu imajo v mislih na primer pisanje odločb o zaposlitvi, o letnem dopustu, skrb za dvigovanje denarja, preštevanje odvečnih kosov obsojenčeve garderobe, pisanje razporedov čiščenja, skrb in popraviljanje napak drugih služb, vključenih v delo, skrb za pretok informacij, popraviljanje in podajanje odgovorov za vse pomanjkljivosti, ki se pripetijo ipd. Zaradi tega je tudi delo posameznega strokovnega delavca bolj podvrženo napakam in je v določenih segmentih pomanjkljivo.

Pri individualnem in skupinskem delu bi bilo potrebno podati konkretna navodila in instrumente uslužbencem, ki bi zagotavljala suveren, stabilen položaj v odnosu do obsojencev. »...Delo preveč poteka po trenutnem navdihu, bolj ali manj neenotno ter improvizirano. Smiselno bi bilo pripraviti okvirne cilje, ki bi bili kar se da poenoteni med oddelki in zavodi ter jih opremiti z učnimi viri, sredstvi, metodami v obliki kvalitetnih priročnikov, prilagojenih razmeram v zaporih. Potrebno je tudi temeljito in permanentno izobraževanje in izpopolnjevanje strokovnih delavcev v zaporu. Problematično je tudi nenehno spreminjanje pravil, ki spreminjajo delovne naloge strokovnih delavcev v zaporu, obsojencev. Potreben je čas, da se neko pravilo osvoji, da se pokaže v svojem namenu, zaživijo v vsakodnevnem dogajanju« (Koren 2006, str. 16).

7.5 SOODVISNOST TRETMANKEGA IN VARNOSTNEGA DELA V ZAVODIH ZA PRESTAJANJE KAZNI ZAPORA IN PREVZGOJNEM DOMU, STROKOVNI POSVET, GOTENICA, 2007

Udeleženci posveta opozarjajo, da se na varnostno problematiko dela v zaporih gleda preozko. Osnovni cilj dela z obsojenci namreč ni le preprečevanje pobegov in vzdrževanje reda, dokler obsojenci prestajajo kazen. Če se želi zmanjšati nevarnost, ki jo predstavljajo obsojenci za družbo, jih je treba pripravljati na življenje po prestani kazni, kar je v prvi vrsti naloga delavcev oddelka za vzgojo.

Ker pa so zapori 100-odstotno, ponekod tudi 200-odstotno zasedeni, predstavlja to resne posledice za vzdrževanje varnosti v zaporu. Zapornikov, ki ogrožajo soobsojence, ni namreč več možno premeščati in razvrščati, posledica tega pa so trenja, konflikti med zaprtimi, ki jih delavci s težavo obvladujejo.

Vloga pazniške službe v zaporu

Naloge varovanja in nadzora obsojencev v zavodih za prestajanje kazni zapora opravljajo pooblaščené uradne osebe - pazniki. Ti lahko pri svojem delu uporabljajo posebna pooblastila, v okviru katerih so pooblaščené za uporabo prisilnih sredstev. Paznik lahko postane vsaka polnoletna oseba, ki ima končan najmanj štiri letni program srednjega izobraževanja, ki ni bil obsojen zaradi kaznivega dejanja in ima ustrezne psihofizične sposobnosti (Remic 2007). Paznik mora ves čas obnavljati in izpopolnjevati svoje znanje, vsakih pet let mora pred posebno komisijo opraviti preizkus strokovnega znanja in psihofizičnih sposobnosti za delo. Osnovno poslanstvo pazniške službe so torej varnostne vsebine, ki zagotavljajo varnost, red in disciplino v zavodu, in sicer tako, da:

- izdajajo ukaze,
- izvajajo osebne preglede in preglede prostorov, kjer bivajo in delajo obsojenci,
- zasežejo in zadržijo nedovoljene predmete,
- opravljajo preizkuse alkoholiziranosti ali zaužitja prepovedanih drog z odrejanjem urinskih testov,
- izvajajo izločitve obsojencev iz skupnih bivalnih prostorov,
- izvajajo preglede pisemskih pošiljk in paketov,
- spremljajo obsojence zunaj zavoda,
- varujejo obsojence v ustanovah ali drugih državnih organih zunaj zavoda,
- preprečujejo pobege obsojencev in izvajajo naloge za izsleditev pobeglih,
- opravljajo pregled obiskovalcev zavoda s tehničnimi sredstvi,
- preprečijo vstop ali izstop vozilu ali osebi s prtljago, če le – ta odkloni pregled iz prejšnje alineje,
- identificirajo in odstranijo osebe, ki se brez dovoljenja nahajajo v označenih prostorih,
- opravljajo delo s službenimi psi za splošno in specialistično uporabo- uporabo in neposredno opravljanje nalog (Remic 2007).

Pazniki z neposrednim nadziranjem obsojencev ter s primernimi ukrepi zagotavljajo, da življenje in delo v zavodu poteka po hišnem redu. Pomembna naloga paznikov je tudi prenos informacij med posameznimi službami, prvenstveno pa detekcija žrtev izsiljevanj, groženj, psihičnega maltretiranja in fizičnega nasilja med njimi, detekcija odvisnikov od prepovedanih drog in preventivno delo. Pazniki namreč pri svojem delu sodelujejo tudi z vzgojno službo (psihologi, pedagogi, sociologi, vzgojitelji, socialni delavci, inštruktorji).

Pazniki so tisti, ki so med obsojenci 24 ur na dan in zato verjetno najboljše poznajo obsojence, njihove osebnostne lastnosti in značilnosti. Situacij, kjer so izpolnjeni pogoji za uporabo pooblastil in s tem prisilnih sredstev je kar nekaj, vendar se dostikrat rešijo že s tem, da se obsojencu za trenutek prisluhne. Pazniška služba je torej več kot le uporaba prisilnih sredstev in izvajanje prisile nad obsojenci, pač pa se pri poklicu paznika prepletajo najrazličnejše vloge, od svetovalne pa do striktno varnostne (Remic 2007).

Vloga pedagoga v zavodu za prestajanje kazni zapora

Udeleženci posveta so izpostavili »govorice«, da so strokovni delavci nepotrebni in jih lahko nadomesti pazniška služba. Vendar pa vlogo pedagoga ni definirana, in poraja se občutek, da so manj cenjeni, saj so neke vrste uradniki, po drugi strani pa se od njih zahteva strokovno pedagoško delo. V okviru nalog pedagog v zaporu opravlja sledeče delo:

- seznanjanje obsojenca z vsemi zakonskimi in podzakonskimi predpisi, predstavi mu vlogo ter delo pedagoga, individualne in skupinske oblike dela v oddelku, kriterije za podelitev zunajzavodskih ugodnosti, oblike obiskov, nočitve, odobritev dodatnih obiskovalcev, dopisovalcev ter telefonskih števil. Obsojencu predstavi način dela v oddelku, mu pojasni vlogo posameznih delavcev. Obsojenca seznanijo, da bodo na osnovi pogovorov z drugimi delavci zavoda izoblikovali individualni program tretmaja,
- izvajanje svetovalnih in razbremenilnih razgovorov,
- zapisovanje svetovalnih in razbremenilnih razgovorov, ugodnosti, ukrepov, nočitev, sprememb in dodatkov,
- izvajanje malih vzgojnih skupin in prisotnost na sestankih oddelčne skupnosti,
- evalvacija in zapisi malih vzgojnih skupin,
- pisanje zapisnika sestanka oddelčne skupnosti,
- priprava odločb,
- priprava sklepov (prenehanje dela, mirovanje pravic z dela),
- priprava poročil (o obnašanju na sodišču, pomilostitev, omilitev kazni, premestitev, prekinitev kazni, pogojni odpust),
- priprava odgovorov na tožbe (direktorju zavoda, generalnemu direktorju UIKS, Varuhu človekovih pravic, svojcem obsojencev),
- opravljanje razgovorov s svojci in dodatnimi obiskovalci,
- priprava seznamov za izplačilo denarja,

- oddelčno koordiniranje in pomoč pri izvrševanju športnih, kulturnih in izobraževalnih aktivnosti v sodelovanju z oddelkom za prosti čas in izobraževanje,
- reševanje vlog za podelitev obiskov (čas in način),
- priprava načrta ugodnosti na tri mesece,
- poročila za pogojni odpust na tri mesece,
- predlogi in predstavitve ob premestitvah na polodprti oddelek,
- timski sestanki (oddelčne strokovne skupine, obravnave odvisnosti s terapevtoma in obsojenci, s psihologoma, sestanki za podeljevanje ugodnosti zapornikom, sestanki celotnega oddelka s pazniki),
- sodelovanje pri inventuri,
- predstavitev obsojenca na delovnem mestu, v delovni terapiji ter prostočasnih dejavnostih,
- opravljanje razgovorov z obsojenci na delovnem mestu,
- stalno urejanje osebnega spisa obsojenca,
- urejanje preostale dokumentacije in sestavljanje razpredelnic obsojencev (glede na potrebe, ugodnosti, premestitev),
- kopiranje in uničevanje dokumentov,
- vpis / izpis v karton dodatnih obiskovalcev, dopisovalcev,
- vodenje upravnih postopkov,
- priprava predlogov za dodatne dni dopusta in izdaja odločb o letnem dopustu,
- vsakodnevno pregledovanje, razvrščanje in prenos interne pošte, prijavnice,
- sodelovanje z ambulanto,
- priprava pisnih predlogov za hospitalizacijo,
- pomoč pedagoga pri branju in pisanju nepismenim obsojencem,
- soglasje za urinske teste in spremljanje njihovega izvajanja,
- urejanje zadev z upravnimi enotami (poroke, pogrebi, osebni dokumenti, pomoč pri urejanju stalnega prebivališča ipd.),
- reden stik z obsojenci po prekinitvi kazni (Bečaj idr. 2007).

Namenoma je predstavljena velika večina nalog, ki jih opravljajo pedagogi, saj je iz njih razvidno, da je delo pedagoga obsežno. Iz vseh naštetih nalog pa ni razpoznavni bistvene vloge pedagoga- svetovalec.

Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS) nalaga strokovnim delavcem dolžnost usposabljanja obsojencev za normalno življenje na prostosti po programih individualnega,

skupinskega in skupnostnega tretmaja, na osnovi pisnega dogovora. Strokovni delavci so zato dolžni uporabljati sodobne metode dela in spoznanja posameznih strok. ZIKS določa, da je tretma vsako strokovno utemeljeno prizadevanje, da se zaprti osebi pomaga olajšati ali odstraniti telesne, duševne ali socialne težave. S pomočjo tretmaja se med prestajanjem kazni zapora poizkuša usposobiti obsojenca za življenje na prostosti. Naloga strokovnega delavca je zahtevna, zato ni zanemarljivo, da se za izvajanje zahteva visoko strokovno oziroma univerzitetno usposobljen kader (Bečaj idr. 2007).

Vloga pedagoga je očitno opredeljena že v sistematizaciji delovnih mest: svetovalec – pedagog. Pedagog je neke vrste koordinator, povezovalec, ki usklajuje izvajanje individualnega programa tretmaja, zbira podatke o obsojenemu, vodi potrebno dokumentacijo, sodeluje s sodelavci različnih področij v zavodu, predvsem pa svetuje obsojencu kako naj se vede, v kakšne programe obravnave naj se vključi, da bo razrešil težavo, ki ga je pripeljala v zapor. Nemalo napora je potrebnega, da se obsojencem razloži in dopove, zakaj je potrebno nekaj opredeliti v program tretmaja, zakaj je potrebno sanirati težave, da se bo lahko po prestani kani lažje vključil v družbo.

Pomembno je, da pedagog vzpostavi kvaliteten stik z obsojenim že ob nastopu kazni. Zlasti je pomembno, da zna pedagog pripraviti temelje, ki so osnova za nadaljnjo kvaliteto komunikacijo. »Pedagog mora obsojencu v uvodnem razgovoru na ustrezen način razložiti pravila prestajanja kazni in ga opozoriti na pravilno vedenje v odnosu z drugimi obsojenci in zaposlenimi, tako da obsojenec ne bo imel občutka negotovosti, nemoči, da se ga ne porine v še hujšo osebno stisko. Predstaviti se mu mora v vlogi svetovalca, ki ga je pripravljen usmerjati in mu pomagati ob morebitnih stiskah. Zlasti pa je pomemben kontinuiran odnos z novosprejetim obsojencem, še posebno to velja za mlade, ljudi, ki so se prvič srečali z zaporno kaznijo in z ljudmi, ki imajo težave z odvisnostjo od nedovoljenih drog« (Bečaj idr. 2007, str. 18) V kolikor se bo med obsojencem in pedagogom vzpostavil korekten odnos oziroma bo prišlo do zaupanja, se bo obsojenec tekom prestajanja kazni verjetneje obračal na pedagoga in manj na obsojence. Ob upoštevanju navodil, nasvetov, se bo znal izogibati tudi morebitnim konfliktnim situacijam oziroma jih reševati skupaj z delavci zavoda. To se velikokrat izkaže tudi v praksi, saj se ob pravilni komunikaciji problem reši hitreje in kvalitetneje.

Za zagotavljanje varnosti tako znotraj kot zunaj zavoda je potrebno mnogo več kot le dovolj visoki in zastraženi zidovi, katere varujejo pazniki. Zavedati pa se je treba, da pedagogi sami, brez sodelovanja z drugimi strokovnimi delavci, ne morejo sami doseči cilja. Brez pomoči socialnega delavca, psihologa, zdravnika, paznika, zunanjih institucij, ni pričakovati rezultata,

torej usposobljenosti obsojenca za normalno življenje na prostosti. V tem segmentu pride do izraza soodvisnost vseh, ki so odgovorni za izvrševanje kazni.

Situacija v zaporu je dandanes precej bolj zapletena in kompleksnejša, kot je bila nekoč. Delavci se srečujejo s hudo motenimi osebami. Glede na to, da najbolj priznani strokovnjaki psihiatrične stroke poudarjajo, da pri takih vrstah osebnosti ni mogoče doseči bistvenih prevzgojnih sprememb, jih v zaporu kljub temu obravnavajo skupinsko in upajo, da preko zrcala drugih ugotovijo, kako so moteči in problematični. Žalostno pa je, da so v slovenskem prostoru zapori postali edini institut, ki se ukvarja s tako populacijo. Psihiatrična stroka in bolnica se jih otepa, pa čeprav se ve, da taka populacija ne spada v zavod za prestajanje kazni zapora, saj zahteva bistveno drugačne pristope in metode dela. Poleg tega so osebe z disocialno motenostjo najpogostejši kršitelji reda in discipline v zavodu (Peteh Volf 2007).

Pri vsem prizadevanju ohranjanja socioterapevtskih načel prestajanja kazni, se v zadnjem času pojavlja trend po ukinjanju delovnega mesta pedagoga v zaporu. Veliko ljudi ima predstavo, da so v zaporu zaposleni le pazniki, le redki vedo, da so tam tudi strokovni delavci, ki skušajo pomagati obsojencem, da bi prišli na pravo pot. Ampak družba ima do kriminalcev vse bolj negativen odnos, ljudje celo menijo, da si zaporniki ne zaslužijo nikakršne pomoči, kaj šele prijazne besede. Pojavljajo se zahteve po višji kazni zapora, javnost pa temu aplavdira in izraža podporo. Socioterapevtska načela so tako danes postala odvisna od političnih razmer in predstavljajo hudo družbeno breme. »Družba in politika očitata strokovnim delavcem v zaporu neuspešno resocializacijo. Namesto smotrnega omejevanja kriminalitete se uvaja strogo kaznovanje, razmere v zaporih so slabe in v samo petih letih se je število zapornikov povečalo za 100%« (Peteh Volf 2007, str. 18).

Zapor v očeh družbe in politikov izgublja rehabilitativno funkcijo, zaposleni strokovni delavci pa to vsekakor občutijo. Še najbolj pa to občutijo zaporniki, ki so zaradi visokih izrečenih kaznih obupani in nemotivirani za sodelovanje v rehabilitacijskem in resocializacijskem procesu. Prestajanje kazni se tako spet preobrača v rigidno, brezosebno obravnavanje. V takih razmerah človek pač ne napreduje v smislu rehabilitacije ali resocializacije, ampak se v njem nabere še večji gnev ter maščevanje in kot tak je lahko za okolje, v katerega se vrača po prestani kazni, še bolj nevaren.

Strokovni delavci v zaporih želijo, da se zapori v javnosti predstavijo kot rehabilitativne ustanove, kjer se na sodoben in human način opravlja namen kaznovalne politike. Prav tako želijo, da se s kaznovalno politiko ukvarjajo strokovnjaki in ne politiki s svojimi

kratkoročnimi interesi, ter da se družba in politika zavesta potrebe po strpni kriminalni politiki in kvalitetne obravnave obsojencev (Peteh Volf 2007).

Vloga psihologa v slovenskem zaporu

Delo psihologa s klientom temelji na »transferju«, to je na klientovi težnji po prenosu čustvenih odzivov, ki jih je imel v svojem življenju z ljudmi, s katerimi je živel skupaj, na psihologa – terapevta. Gre torej za vzpostavitev pristnega medosebnega odnosa, katerega obsojenec zazna kot skrb zanj. Samo ta obsojeniška percepcija je eno in edino merilo uspešnosti vzpostavitve dobrega medosebnega odnosa in ne psihologova strokovnost in dobronamernost. Omenjeno se še posebno vidi v odnosu, v katerem se psiholog zares odkrito trudi za dober odnos, obsojenec pa ga vztrajno zavrača. »Do tega«, pravi Prelog, »prihaja zato, ker je obsojenčeva percepcija psihologove dobronamernosti in strokovnosti povsem drugačna od tega, kar oni dejansko počnejo« (Prelog 2007, str. 20). Zato so vsa prizadevanja zaman ali celo kontraproduktivna. Verjetno ni to edini vzrok, da ne pride do transferja. Nekateri zaporniki odklanjajo pomoč, nočejo razkriti svoje osebnosti ali se jim zdi tovrstna obravnava enostavno nesmiselna.

Nadalje Prelog opozarja, da se lahko transfer med psihologom in obsojencem vzpostavi le ob kontinuiranem in dovolj pogostem srečevanju, ki pa ne more biti omejeno na kratek čas petnajstih minut, temveč traja dlje časa. Jasno pa je, da število obravnavanih oseb ne more biti veliko. Namreč, med kvaliteto odnosa in številom oseb v odnosu velja obratno sorazmerje, kar pomeni, s čim več osebami imajo opravka, manj kvalitetni so odnosi (Prelog 2007).

Socialno delo in postpenalni tretma

Socialno delo in postpenalni tretma se izvajata v vseh fazah prestajanja kazni, najbolj intenzivna pa sta pred odpustom. Ločimo dve vrsti pomoči - ena je notranja, druga zunanja. Prva je sestavljena in dajanja podpore in svetovanja obsojencu pri reševanju problemov, s katerimi se sooča v času prestajanja kazni in s katerimi se bo soočil ob odpustu s prestajanja kazni. Težišče je na navezavi stikov z obsojenčevo družino. Zelo pomembna je aktivnost zavoda, da se povezuje z zunanjimi institucijami, predvsem s centri za socialno delo. Zunanja pomoč se kaže v raznih oblikah, kot so materialna pomoč, reševanje nastanitvene problematike, pomoč pri reševanju družinskih težav, iskanju zaposlitve ipd. (Hrovat idr. 2007).

Socialno delo je stroka, ki temelji na strokovnem delu za to usposobljenih ljudi. Socialni delavec kot član tima močno prispeva k celostni obravnavi obsojenca. Ustrezno in strokovno reševanje postpenalne problematike je za obsojenca zelo pomembno, delo zahteva posebna znanja in spretnosti, poznavanje predpisov na področju socialnega dela. Najpogostejše vsebine so razreševanje aktualne socialne problematike, razbremenilni razgovori, socialno svetovanje po načrtu in dogovoru, delo z družino zapornika, pomoč pri zaposlovanju med prestajanjem kazni in po odpustu, zagotavljanje materialne varnosti obsojenca med prestajanjem kazni in po odpustu, reševanje nastanitvene problematike, ugotavljanje zmožnosti za delo in invalidnost, sodelovanje pri obravnavi odvisnosti ter urejanje in financiranje nekaterih oblik izobraževanja. Sem spada sodelovanje s Centrom za socialno delo, sodelovanje z ostalimi člani formalne socialne mreže, sodelovanje pri razgovorih s svojci obsojencev, opravljanje skupnih razgovorov z delodajalci ipd. (Hrovat idr. 2007).

Cilj kontinuirane obravnave obsojenca je usposabljanje posameznika za življenje na prostosti, s tem, da si pridobi konstruktivne vzorce vedenja, se nauči na primeren način razreševati konflikte in si pridobi druge sposobnosti, potrebne za funkcioniranje v družbi. Tako se skupaj z obsojencem pripravi program socialne rehabilitacije, ki vključuje opredelitev posameznih problemov in izdelavo načrta reševanja. Izvedba vseh nalog je mogoča le s tesnim sodelovanjem z zunanjimi institucijami, uspešnost pa je odvisna predvsem od strokovne odzivnosti pristojnih centrov za socialno delo, zavodov za zaposlovanje. Med elementi priprave obsojenca na odpust so še zlasti pomembni naslednji:

- vzpostavljanje in vzdrževanje intenzivnejših stikov z družino in okoljem, več prostih izhodov za obiske v družini, za iskanje zaposlitve, za obiske prijateljev...
- individualno in skupinsko svetovanje,
- zaposlitev obsojenca zunaj zavoda za prestajanje kazni v normalnem delovnem okolju,
- premestitev na polodprti ali odprti oddelek, ki omogoča več samostojnosti, več možnosti odločanja, sprejemanje in izražanje lastne odgovornosti,
- izvajanje namenskih izhodov za reševanje aktualne socialne problematike, kot so urejanje stikov obsojencev z otroki, udeležba na svetovalnem razgovoru pred razvezo zakonske zveze, urejanje stanovanjske problematike, urejanje zaposlitve, udeležba obsojenca na koordinacijskem sestanku, ki je organiziran z namenom načrtovanja življenja po odpustu,
- vključevanje obsojenca v programe za pomoč posameznikom s specifičnimi težavami, ki jih izvajajo zunanje organizacije in društva (Hrovat idr. 2007).

Težave, s katerimi se srečujejo socialni delavci pri delu so predvsem te, da se obsojenci pred iztekom kazni ne morejo prijaviti kot iskalci zaposlitve na Zavodu za zaposlovanje, to lahko storijo šele po odpustu s prestajanja kazni. Zaposlitvena problematika obsojencev je zelo pereča zaradi velikega števila brezposelnih in zaradi stigmatizacije obsojeniške populacije. Prenapolnjenost trga delovne sile, nižja izobrazbena raven obsojencev in politika zaposlovanja otežujejo zagotavljanje zaposlitve obsojencem po prestani kazni. Eden izmed problemov je tudi že večkrat omenjeno pomanjkanje strokovnega kadra, kar pomeni dodatno obremenjenost socialnih delavcev v zaporih, na račun česar trpi kvaliteta socialnega dela.

7.6 KAKŠNE ZAPORE POTREBUJEMO? STROKOVNI POSVET, GOTENICA, NOVEMBER 2009

Danes dobivamo glede kriminalitete dvoje nasprotujočih si informacij: stroka s statističnimi podatki dokazuje, da kriminaliteta upada, nasprotno pa številni mediji in politiki prepričujejo javnost, da število kaznivih dejanj neprestano narašča, zato je potrebo zaščititi družbo z zaostritvijo kaznovalne politike. V svojih prizadevanjih so očitno uspešni, kar dokazuje znaten porast števila zapornikov v zadnjih 12 letih v državi. Če prestopništvo res narašča, ga ne bomo rešili s polnjenjem zaporov, pač pa je potrebno odpraviti vzroke kriminalitete.

Velikokrat se pojavi vprašanje, ali imajo zapori sploh kakšen smisel. Vendar pa je glede na to, da ni države, ki bi shajala brez zapiranja prestopnikov, zapor vendarle potreben. Je pa res, da je potrebno zaporne kazni omejiti na minimum in jih uporabljati le kot skrajno sredstvo. Če so zaporu že »nujno zlo«, bi bilo prav, da so urejeni optimalno. S tem udeleženci posveta mislijo predvsem na upoštevanje dveh načel v praksi:

- normalizacijo, ki pomeni, da naj zapor zagotovi obsojencem način bivanja, ki se bo čimbolj približal razmeram na prostosti; nujna sta povezanost zapora z neposrednim okoljem in omogočanje socialne integracije obsojencev. Povezovanje z okoljem vključuje tudi podeljevanje prostih izhodov, kar pomeni sprejemanje določene stopnje tveganja, kajti kljub vsej pozornosti bodo nekateri obsojenci zlorabili proste izhode. Omejevanje izhodov zaradi posamičnih zlorab bi bil napačen ukrep, ker bi prizadel vse, pač pa bi bilo potrebno postaviti meje tolerance, kolikšen delež zlorab bi bili pripravljeni sprejeti;
- zavedanje, da je odvzem svobode kazen sama po sebi in da zapor ni namenjen dodatnemu kaznovanju. Torej, bivalne razmere in režimi prestajanja kazni ne smejo po nepotrebem obsojencem oteževati bivanja v zaporu. Obsojenec ima pravico do resocializacije in po odpustu pravico do življenja na prostosti kot drugi državljani.

Zato mora zapor ponuditi vrsto možnosti za razvoj fizičnih in psihičnih potencialov zaprtih (Kos 2009).

Ko so se udeleženci posveta spraševali, kakšni naj bodo zapori v prihodnosti, so pred tem skušali odgovoriti na vprašanje, kakšni bodo v prihodnje zaporniki, kakšno tveganje bodo predstavljali za okolje in kakšne bodo njihove potrebe. Domnevajo, da bo struktura zaprtih približno taka kot je danes, najbrž pa lahko pričakujejo več tujcev iz EU, več pripadnikov kriminalnih združb, gospodarskih prestopnikov, ideoloških in verskih fanatikov.

Na podlagi dolgoletnih izkušenj udeleženci posveta menijo, da bo za učinkovitejše delo v zaporih potrebno dodatno razvrščanje in ločeno nameščanje določenih kategorij obsojencev, sicer se ne bo mogoče posvetiti njihovim osebnostnim motnjam. Kos predlaga, da bi se v ta namen ustanovil poseben center za proučevanje in razvrščanje obsojencev. V njem bi strokovnjaki z različnih področij (pedagog, psiholog, socialni delavec, psihiater, zdravnik) poleg diagnoze za vsakega posameznika pripravili tudi oceno tveganja, predvideli potrebe obsojencev, zanje pripravili osebne načrte obravnave in jih razvrstili v ustrezen zavod. Kot zgled izpostavi na kaj so pri razvrščanju obsojencev pozorni angleški penologi. Preteklo vedenje jemljejo kot najzanesljivejši kazalec prihodnjega vedenja. Upošteva se tudi posameznikova kriminalna zgodovina, zasvojenost, materialno stanje, zaposlitev, življenjski slog, stališča in vrednote ter socialno mrežo (Kos 2009).

Zapori bi bili prilagojeni potrebam različnih vrst prestopnikov in vsebini dela, ki bi v njih potekalo. Sedanji mreži zaporov bi bilo torej dobro dodati še specializirane zavode za obsojene na dolgoletne kazni, za spolne delikvente, za odvisnike od nedovoljenih drog. Specializirani zavodi bi odpravili težavo, da se obsojence z določeno motnjo najde po vseh zavodih, od strokovnih delavcev pa se pričakuje nemogoče, namreč strokovna usposobljenost za vsakršno problematiko. Prav tako bodo specializirani zavodi omogočili zaposlenim, da se bodo usmerili na ožje področje dela.

Za razvrščanje obsojencev v zapore ustrezne stopnje varovanja je nujna pravilna ocena tveganja. Ni ekonomično razvrstiti obsojenca v zapor višje varnostne stopnje, kot je potrebno. To je zelo potratna praksa, ko se zaradi peščice varnostno problematičnih oseb ves zapor organizira kot maksimalno varovana ustanova. To pa zahteva več paznikov, dražje finančno in tehnično varovanje, dražjo opremo prostorov, večina obsojencev pa pri tem po krivici trpi nepotrebne omejitve. Počutje obsojencev je boljše v bolj sproščenem režimu, manj je napetosti in agresije, večja je tudi pripravljenost obsojencev za aktivno sodelovanje v obravnavi (Kos 2009).

Udeleženci menijo, da bo delovanje zaporov potrebno organizirati tako, da se bo obsojencem ponujalo več možnosti izbire, le – ti pa bodo sprejemali odločitve po svoji presoji. To je možno uvesti tako na področju zaposlovanja, kot na področju izobraževanja, urejanja prostorov, organizaciji pristočasnih dejavnosti. S tem bi namreč boljše pripravili zapornika na samostojno življenje po odpustu, ko bo prepuščen sam sebi, svojim lastnim odločitvam.

V ustanovah, kjer se ukvarjajo z ljudmi (vrtci, šole, bolnice, vojašnice, zapori...), so ključnega pomena odnosi med zaposlenimi, med varovanci-obsojenci in zaposlenimi med vodstvom in zaposlenimi ter med vodstvom in varovanci. »Dejstvo je«, pravi Lenarčič, »da dobri odnosi vplivajo na dobro počutje, dobre odnose pa gradimo z dobrim sporazumevanjem, z dobro komunikacijo. Praviloma je v večjih sistemih težje vzpostaviti dobro komunikacijo, ker je veliko ljudi, veliko tem in premalo časa«. Če sklepamo po napisanem, je bolje graditi manjše zapore, vsaj če gledamo s perspektive zaposlenih in zaprtih. Da je ta teza resnična, sklepa udeleženec posveta, predstavnik ZPKZ Dob (opravi je namreč intervju z enim od obsojencev), in sicer iz dejstva, da bi večina obsojencev na vprašanje, ali bi želeli prestajati kazen kje drugje kot na Dobu, odgovorila pritrdilno. In to ne zaradi prostorske stiske, ki je v nekaterih zavodu tudi takšna kot na Dobu, ampak zaradi dejstva, da so prepričani, da bi bili drugje deležni boljšega počutja, večjega zaupanja in s tem večjih ugodnosti, čeravno ni dokazov, da se intervjuvanec na Dobu slabo počuti. Enako velja za zaposlene (Lenarčič 2009).

Komunikacija v večjih sistemih je običajno vertikalno naravnana, poteka torej od zgoraj navzdol, velikokrat brez možnih ugovorov. Zaposleni in varovanci, ki so s tako komunikacijo soočeni, se v njej ne počutijo strokovno cenjene, niti izpopolnjene, saj velikokrat o ključnih stvareh niso vprašani.

Potrebujemo torej zapore, kjer bo osebje med seboj dobro, kvalitetno in učinkovito komuniciralo, kjer bo dobro komuniciralo vodstvo zapora z zaposlenimi in z obsojenci. Hkrati bi bilo potrebno za bolj odprto komunikacijo med seboj naučiti tudi zapornike same. Komunikacija bi morala potekati kolikor je le mogoče po horizontalnih linijah, kar pomeni vsi z vsemi. Na ta način bi se vzpostavili bolj neformalni odnosi, ki bi bili bistveno bolj pristni in sproščeni, posledice tega pa bi se prej ali slej odrazile na dobrem vzdušju.

Černetič je izpostavil sledeče zaključke posveta. Udeleženci so izrazili, da potrebujemo več manjših zaporov, več odprtih oddelkov, fizično ločenih od ostalih, novim zavodom je treba zagotoviti veliko zelenih in športnih površin. Potrebujemo tudi centralni maksimalno varovani

zapor, kjer bi se nameščalo obsojence z dolgoletnimi kaznimi, varnostno problematične in nevarne. Nujno je treba zagotoviti prostore za terapevtske delavnice in interesne dejavnosti.

Kar zadeva vsebinsko – konceptualni sklop, so izpostavili, da je potrebna diferenciacija zavodov, smiselna in smotrna klasifikacija obsojencev po predhodno dorečenih kriterijih. Smiselno bi bilo tudi razmišljati o ločenih in specializiranih obravnavah za posamezno skupino zaprtih oseb znotraj istega zavoda (namesto klasifikacije obsojencev). Delo v zavodih za prestajanje kazni zapora je potrebno poenotiti. Nujno potrebna je probacijska služba, saj ni spremljanja obsojencev v času pogojnih odpustov in po odpustu iz zavoda, prav tako je nujno potreben izobraževalni center za zaposlene. Temeljni cilji zavodov naj bodo čim večje odpiranje ter nadaljevanje in povečati število zunaj zavodskih ugodnosti.

Kar zadeva delovnih pogojev pa udeleženci posveta izpostavljajo željo po zavodih z ugodno delovno klimo in dobrimi medsebojnimi odnosi, željo po določitvi in sprejetju normativov za zaposlene, zagotoviti izobraževanje za zaposlene na vseh področjih dela ter vzpostaviti redni sistem supervizije, ki naj bo usmerjena v delo z obsojenci na eni in v odnose med zaposlenimi na drugi strani (Černetič 2009).

7.7 SKLEP

Analiza zapisnikov strokovnih posvetov kaže, da je utečeno, dobro organizirano delo ter pozitivna klima med delavci in obsojenimi v zaporu ključnega pomena za kvalitetno delo zaposlenih in sodelovanje obsojenih. Kot najučinkovitejši se je izpostavil socioterapevtski model obravnave, ki je ob uvedbi veliko doprinesel k ugodni družbeni klimi v penalnih zavodih, zmanjšanju števila disciplinskih prekrškov in samopoškodb v zaporih, ravno tako je socioterapevtski model doprinesel k večji pripravljenosti zaprtih oseb za sodelovanje v poskusih korekcije njihovega vedenja, k večjemu zadovoljstvu z delom v zavodu, manjšemu številu begov in manjšemu številu hujših zlorab prostih izhodov. Ob naraščajočem številu obsojencev pa se izhodiščni obliki socioterapevtskega modela očitno ne da več slediti. V zadnjih desetih letih je bil ta strokovni problem večkrat izpostavljen, vendar se reševanja tega pri nas očitno ne izvaja najbolje. Povečanega števila obsojencev konec devetdesetih let namreč ni spremljalo niti ustrezno zaposlovanje tretmanskega osebja niti dodatno usposabljanje tedanjih strokovnih delavcev. Na nedodelanost socioterapevtskega pristopa kažejo tudi večletna opozorila glede uvedbe normativov za določena delovna mesta; strokovni delavci v zaporih so mnenja, da bi z določitvijo normativov postalo jasno, do kod se lahko pričakuje kvalitetno delo z obsojenci in kdaj kvaliteta na račun preštevilčnosti obsojencev trpi.

Skladno s tem se izpostavlja tudi nedodelanost načela prostovoljnosti udeležbe obsojenca v skupinsko in individualno obravnavo. Podeljevanje ugodnosti na osnovi vključenosti v obravnavo je nesmiselna, udeležba v resocializacijskih programih pa na ta način izsiljena. Goffman (1961) navaja, da je temelj uspeha rehabilitacije kot osrednje niti zaporne kazni v sprevidenju lastne zločinske narave in odločitvi o njenem spreminjanju. Ob pogojevanju zunajzavodskih ugodnosti s privolitvijo v sodelovanje v tretmanu pa bo do tega uvida obsojenec prišel izredno težko. Zelo verjetno bo začel igrati t.i. »tretmansko igro«, kjer gre za zapornikovo vključevanje v tretmanske programe (od skupinske psihoterapije, delovne terapije itd.) izključno zaradi najudobnejše poti do predčasnega, pogojnega odpusta in podelitve zunajzavodske ugodnosti. Prav tako Javornikova (2001) opozarja, da metoda tretmana postavlja obsojenca v precej specifičen položaj. Z izničenjem odgovornosti za kaznivo dejanje ga namreč postavlja v položaj nezrelega, nedoraslega posameznika, potrebnega stalnega nadzora in usmerjanja. Tudi Petrovec (1998) opozarja, da večina tretmanske ideologije temelji na slabo utemeljenih domnevah o delikventih. Dokaz o neučinkovitosti tretmana v naših zaporih je podatek iz vsakoletnih poročil Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij, da se letno skoraj polovica obsojencev vrne v zapore. Res je sicer, da stopnja povratništva ne more biti edini kriterij ocenjevanja uspešnosti rehabilitacije, je pa dokaz, da so koncepti tretmaja očitno vsebinsko nedodelani.

Vendar pa, kakorkoli pogledam, se mi zdi, da zahteva po absolutni svobodni odločitvi zapornika za ali proti sodelovanju v prevzgojnih, izobraževalnih in delovnih procesih v zaporu ni izvedljiva. Obsojenec je namreč ujet v kolesje pravosodnega sistema in kot tak nima svobodne volje, kot ljudje na prostosti. Tako je vsakršna odločitev vsaj delno izsiljena.

Iz izkušenj udeleženci v opisanih strokovnih posvetih pravijo, da se skušajo obsojenci v veliki večini predstaviti kot zrela, odgovorna oseba, zato sem mnenja, da udeležnost v tretmanu ne bi smela imeti nikakršnega vpliva na podeljevanje zunajzavodskih ugodnosti. Na tem mestu bi izpostavila alternativne načine reševanja sporov (restorativna pravičnost, abolicionistični koncepti), ki predpostavljajo posameznika kot odgovornega, samostojnega in razumnega, zato bi jih bilo smiselno uvesti v socioterapevtski koncept delovanja v zaporu, in sicer za razreševanje sprotnih konfliktov, ki nastanejo znotraj zavoda.

Že pred desetimi leti so strokovni delavci v zaporih opozarjali na prenatrpanost zavodov za prestajanje kazni zavora in na porast osebno močno problematičnih zapornikov s specifično problematiko, kar je onemogočalo, da bi še naprej sledili nekaterim temeljnim

zahtevam po socioterapevtski organiziranosti (na primer zahtevi, da maksimalno število zapornikov v zavodu 100). Vendar pa tudi ta opozorila do danes niso naletela na plodna tla. Ob porastu zaporniške populacije in izrazite heterogenosti le – te, se je porodila zamisel o diferencirani obravnavi obsojencev, vendar pa je iz zapisnikov razbrati, da je tudi na tem mestu še precej nejasnosti, če seveda odmislim poskus diferenciacije v Radečah. Udeleženci posvetov pravijo, da je osnovne oblike socioterapevtske organiziranosti slovenskih penalnih zavodov sicer potrebno ohraniti tudi v bodoče, vendar pa spremenjeni in zahtevnejši pogoji dela kažejo na potrebo po njeni modifikaciji. Poleg diferencirane obravnave v obliki malih skupin in domskih skupnosti, predlagajo za učinkovitejše delo v zaporih dodatno razvrščanje in ločeno nameščanje določenih kategorij obsojencev, sicer se ne bo mogoče posvetiti njihovim osebnostnim motnjam. Zapori bi morali biti prilagojeni potrebam različnih vrst prestopnikov in vsebini dela, ki bi v njih potekalo. Sedanji mreži zaporov bi bilo torej dobro dodati še specializirane zavode za obsojene na dolgoletne kazni, za spolne delikvente in za odvisnike od nedovoljenih drog. Vendar pa to ne ustreza socioterapevtskemu modelu obravnave, ki predpostavlja načelo heterogenih skupin in ne specializiranih. Nekako ne morem mimo opazke, da tendence po uvedbi specializiranih zavodov precej spominjajo na že opisan poskus diferenciacije, izvedene v prevzgojnem domu Radeče.

Razvidno je, da predstavlja utemeljevanje klasifikacije kombinacijo zdravorazumskih opredelitev in medicinskega diskurza, kar pride do izraza pri sklicevanju na »motnje« osebniosti. Pri branju zapisnikov strokovnih posvetov sem večkrat naletela na izraze kot na primer »hudo motena oseba«, s katerimi strokovni delavci precej svobodno opredeljujejo obsojence in na podlagi česar večkrat argumentirajo potrebo po njihovi klasifikaciji. Če je dejansko toliko obsojencev tako »hudo osebno motenih«, je zanje najboljša rešitev namestitev v psihiatrično ustanovo, kjer bodo dobili najbolj kvalitetno in strokovno obravnavo. A očitno se obe totalni instituciji, tako zapor kot psihiatrične ustanove tej populaciji izogibata. Na tem mestu vidim povezavo s tezo Saleclove, ki pravi, da si zapor prilasti posameznikovo dušo in telo, razpolaga z obsojenčevim telesom in časom, ki sta nenehno nadzorovana in v funkciji discipliniranja (Salecl 1987). Množično označevanje zapornikov kot izrazito motenih, ki smo mu priča v zadnjih letih pa to izjavo samo potrjuje.

Osnovni cilj dela z obsojenci ni le preprečevanje pobegov in vzdrževanje reda, dokler obsojenci prestajajo kazen. Če se želi zmanjšati nevarnost, ki jo predstavljajo obsojenci za družbo, jih je treba pripravljati na življenje po prestani kazni, kar je v prvi vrsti vloga strokovnih delavcev v zaporu. V današnjih zaporih so obsojenci razbremenjeni vsakršne

odgovornosti, kar je slaba priprava na samostojno življenje po odpustu, kjer bo oseba sama morala odločati o sebi. V tem vidim za jasen dokaz, kako metoda tretmana, s sklicevanjem na neodgovornost obsojenca za storjeno kaznivo dejanje, oblikuje posameznika, ki je po prestani kazni še bolj odtujen od družbe.

Na enem od posvetov je bila izpostavljena ideja o primerjavi tradicionalnega sistema kaznovanja, kjer je storilec obravnavan kot svoboden, razumen in odgovoren subjekt in modernega sistema kaznovanja, ki storilca obravnava kot neodgovornega za storjeno kaznivo dejanje (pač pa kot žrtev spleta psihičnih in družbenih okoliščin). Namen te ideje je bil spodbuditi razmišljanje v tej smeri, da bi izluščili dobre stvari obeh sistemov, jih združili in postavili nova izhodišča za debato o prevetritvi tretmaja (Koren 2006). Kot dobra rešitev bi se po mojem mnenju izkazala tudi večja uporaba abolicionističnih konceptov in konceptov restorativne pravičnosti, ki se od tretmanske usmeritve razlikujejo ravno v prizadevanju po večji odgovornosti posameznika. Omenjena alternativna koncepta namreč izpostavljata zahtevo po aktivnem angažmaju storilca pri iskanju načinov za poravnavo in popravo krivic.

Res pa je sicer, kot pravi Žištova (2008), da je težko postaviti mejo, do kje zapor rehabilitira posameznika in kje ta funkcija preneha. Delovanje zaporov bo torej potrebno organizirati tako, da bodo obsojencem ponujali več možnosti izbire (tako na področju zaposlovanja, kot na področju izobraževanja, urejanja prostorov, organizaciji prostočasnih dejavnosti), le – ti pa bodo sprejemali odločitve po svoji presoji. Vprašanje pa je, če bi večja možnost izbire dejansko pomagala. Če izhajam iz Hoffmanove teorije empatije, bi mogoče morali vseeno dati še večji poudarek na oblikovanje zapornikovih socialnih veščin. Hoffman pravi, da je empatija iskra, ki sproži skrb za drugega, je vezivo, ki naredi socialno življenje. Ugotavlja tudi, da se temeljni principi obravnavanja antisocialnega vedenja vsaj v določenih segmentih prekrivajo z načeli spodbujanja v smeri osvajanja socialnih norm ter razvijanja motivacije za prosocialno delovanje na podlagi empatije (Gibbs idr. 2003)

Žal v laični javnosti vse bolj prevladuje mnenje, da so strokovni delavci v zaporu nepotrebni in jih lahko nadomesti pazniška služba. Vloga pedagoga v zaporu ni dobro definirana in poraja se občutek manjvrednosti, saj so neke vrste uradniki, po drugi strani pa se od njih zahteva zahtevno pedagoško delo. Pedagog je neke vrste koordinator, povezovalac, ki usklajuje izvajanje individualnega programa tretmaja, zbira podatke o obsojenemu, vodi potrebno dokumentacijo, sodeluje s sodelavci različnih področij v zavodu, predvsem pa svetuje obsojencu kako naj se vede in v kakšne programe obravnave naj se vključi, da bo razrešil težavo, ki ga je pripeljala v zapor.

Za zagotavljanje varnosti tako znotraj kot zunaj zavoda je potrebno mnogo več kot le dovolj visoki in zastraženi zidovi, katere varujejo pazniki. Zavedati pa se je treba, da pedagogi sami, brez sodelovanja z drugimi strokovnimi delavci, ne morejo sami doseči cilja. Brez pomoči socialnega delavca, psihologa, zdravnika, paznika, zunanjih institucij, ni pričakovati rezultata, torej usposobljenosti obsojenca za normalno življenje na prostosti. V tem segmentu pride do izraza soodvisnost vseh, ki so odgovorni za izvrševanje kazni.

Družba in politika očitata strokovnim delavcem v zaporu neuspešno resocializacijo. Namesto smotrnega omejevanja kriminalitete se uvaja strogo kaznovanje, razmere v zaporih so slabe in v samo petih letih se je število zapornikov povečalo za 100%. V takih razmerah pa človek težko napreduje v smislu rehabilitacije ali resocializacije, ampak se v njem nabira še večji srd ter maščevanje in kot tak je lahko za okolje, v katerega se vrača po prestani kazni, mnogo bolj nevaren.

Evidentno je, da ima družba do kriminalcev vse bolj negativen odnos, ljudje celo menijo, da si zaporniki ne zaslužijo nikakršne pomoči. Pojavljajo se zahteve po višji kazni zapora, javnost pa temu aplavdira in izraža podporo. Kje je vzrok temu izrazito negativnemu odnosu do kriminalcev in porastu te skupine ljudi? Na to vprašanje bi poskušala odgovoriti s pomočjo teorije anomije, ki vidi vzrok temu v naglih družbenih spremembah, kriznih situacijah, ki smo jim priča v zadnjih letih. Gospodarska kriza je v revščino pahnila precejšnje število ljudi, ki vse težje sledi družbenim vrednotam in idealom uspešnosti in se skuša do teh vrednot dokopati na nezakonit način, saj legalnih/legitimnih priložnosti za doseganje družbene veljave nima. Vzrok za izrazito negativen odnos do kriminalcev pa bi poskušala utemeljiti s teorijo etiketiranja. Očitno goji današnja družba izrazit strah in odpor do velike večine vedenja, ki vsaj malo odstopa od večinskega, družbeno sprejemljivega. Do teh ljudi je družba negativno nastrojena iz tega pa izvira tudi etiketa kriminalnosti.

Mogoče pa je vzrok takega odnosa tudi v tem, da so načela politike ničte tolerance s svojo izrazito retributivno, s tem pa neinkluzivno logiko, dosegla uspeh. Na tej logiki pa je težko ohranjati socioterapevtski pristop obravnave.

8. ZAKLJUČEK

Kazen zapora je najpomembnejše sredstvo kaznovalnega nadzora v družbi in je del političnega, ekonomskega in moralnega sistema. Glede na organiziranost sodi zapor med totalne ustanove, ker nadzoruje vedenje in življenje človeka. Je torej institucija, za katero velja, da je kraj bivanja in dela, kjer veliko posameznikov, postavljenih v isto situacijo, ločenih od zunanjega sveta za določeno obdobje, živi skupaj v izolaciji, njihovo življenje pa natančno urejajo pravila (Hribernik 2007).

Tema diplomske naloge je vloga strokovnega delavca v zaporu. Ugotovili smo, da strokovni tim sestavljajo različni strokovni profili. Pedagogi se ukvarjajo s prevzgojo obsojencev, z reševanjem tekočih problemov glede njihovega življenja znotraj zavoda, skupaj s strokovnim timom sodelujejo pri podeljevanju ugodnosti in izvajanju tretmana. Socialni delavci pomagajo obsojencem pri reševanju zunajzavodske problematike, kot so iskanje zaposlitve po prestani kazni, urejanje stikov z družino, sodelovanje s Centri za socialno delo ter urejanje stanovanjskega problema po odpustu iz zapora. Tretje mesto strokovnega tima zasedajo psihologi, ki skrbijo za duševno zdravje obsojencev, ugotavljajo osebne stiske in krize ter sodelujejo pri izvajanju tretmana. Kot pomoč obsojencem, odvisnih od drog in alkohola pa nastopajo terapevti za odvisnost. Izkazalo se je, da je dobro usposobljen, povezan in sodelujoč strokovni tim nepogrešljiv v procesu obravnave in dela z zapornikom ter posledično pri zagotavljanju večje varnosti družbe.

Koga se pošlje v zapor, pove veliko o družbenih vrednotah in o razdelitvi moči v družbi. Prestajanje kazni naj bi poleg izročitve posameznika in s tem iluzorno varnostjo družbe, storilec pustila tudi sledi neprijetne izkušnje, ki bi delovala hkrati represivno in preventivno. Ne samo, da bi storilci s prestajanjem kazni poplačali izvršitev zakonsko nesprejemljivega dejanja, se pomirili s samim seboj, temveč naj bi izoliranost od družbe nanje delovala tudi preventivno, torej jih odvrčala od ponovnih kaznivih dejanj (Žišt 2008). Ker je vse življenje organizirano s pravili in ukazi, je obsojenec potisnjen v shematično organizirano življenje in tako nemočen in odvisen od drugih. Izgubi večino družbenih vlog, ki jih je opravljal in ki jih bo moral ponovno opravljal po odpustu na prostost. Velikokrat se je izkazalo, da obsojenci po odpustu niso več sposobni za samostojno življenje, ker so navajeni ubogati le na ukaz in se podrežati družbenim pravilom v kazenskem zavodu le ob stalnem nadzorstvu (Brinc 1981).

Na ta problem so nakazali tudi udeleženci strokovnih posvetov in izpostavili potrebo po ustanovitvi službe, ki bo pomagala odpuščenim obsojencem pri premagovanju življenjskih

težav. V tujini se ta služba imenuje »probation service«. Osnovna naloga te službe pa bi bilo povezovanje vseh služb oziroma organov, povezanih s sistemom izrekanja kazenskih sankcij (sodišč), izvrševanja kazenskih sankcij (zaporov) in postpenalne pomoči (centi za socialno delo) s ciljem, da s čim manjšimi stroški in z učinkovito pomočjo storilca kaznivega dejanja reintegrira v življenje.

Slovenski kritiki prestajanja zaporne kazni v naši državi pogosto očitajo, da se obsojenci ne rehabilitirajo, temveč jim zapor predstavlja le drugo šolo kriminala. Obsojenih oseb na prestajanju kazni ne ločujejo po starosti ali teži kaznivega dejanja, saj to zaporniškimi delavcem onemogoča prostorska stiska, ki pesti naše zavode. Tako svoje zaporniško življenje prestajajo skupaj že »prekaljeni« obsojenci (povratniki) in tisti, ki so v zaporu prvič. Prav tako so skupaj zaprti najhujši kriminalci (morilci, posiljevalci) s tatovi ali goljufi. Zaradi takšnega načina prestajanja zaporne kazni dejansko lahko prihaja do tega, da se mlajši in manj izkušeni obsojenci veliko naučijo o »kriminalni obrti« od svojih starejših soobsojencev. Iz tega danes izvirajo vse bolj izrazite težnje po diferenciaciji, klasifikaciji obsojencev. Vendar pa, kakor je razbrati iz strokovnih posvetov strokovnih delavcev v zaporih, takšne klasifikacije niti ne gre izvajati. Klasifikacija v smislu prostorskega ločevanja različnih kategorij zapornikov je prinesla izrazito negativne rezultate (kar je razbrati iz primera poskusa klasifikacije v prevzgojnem domu Radeče), zato je najbolj smiselno nadaljevati s klasifikacijo obsojencev v okviru malih skupin in domskih skupnosti, kar se izvaja znotraj socioterapevtskega modela prestajanja kazni. Ne morem pa mimo opazke, da čedalje bolj poudarjene tendence po ustanovitvi specializiranih zavodov (na primer za zapornike s problemom odvisnosti od drog), vse bolj spominjajo na omenjen poskus klasifikacije v prevzgojnem domu Radeče. Pomembno je, da je zapor dovolj odprt, demokratičen, saj v takšnem primeru zaporniško podzemlje nima tako močnega vpliva, kot ga ima v zaprtih, totalitarnih zaporih (Žišt 2008).

Kot kaže, izrazito perečega in največkrat omenjenega problema prezasedenosti ni več moč reševati z gradnjo novih zaporov, pač pa bi bilo kot rešitev dobro spodbujati uporabo alternativnih sankcij. Tako bi se tudi izognili škodljivim vplivom zapora, ki jih Foucault opredeli tako:

- zapori ne zmanjšujejo obsega kriminalnosti, lahko jih povečamo, spremenimo, število zločinov in zločincev bo kljub temu ostalo nespremenjeno ali se bo celo še povečalo;
- zapiranje povzroča povratništvo. Ko pride človek iz zapora, ima več možnosti, da se vanj vrne, kakor prej;

- zapor neogibno dela prestopnike, dela jih z vrsto življenja, ki ga morajo zaporniki živeti;
- zapor omogoča, spodbuja organiziranje okolja prestopnikov, ki so med seboj solidarni, hierarhizirani, pripravljeni na slehrno prihodnje povezovanje;
- pogoji, ki jih postavljajo spuščeni zapornikom, jih usodno obsojajo na povratništvo, ker jih nadzoruje policija, ker jim določajo bivališče, ker ne najdejo zaposlitve;
- nazadnje pa zapor dela prestopnike še posredno, ko potisne v bedo zapornikovo družino (Foucault 1984, str. 261-264).

Pod vplivom novih pogledov na izvrševanje kazni odvzema prostosti in zaradi večjega interesa družbenih znanosti za probleme izvrševanja kazni zapora, so kriminologi prišli do spoznanja, da zapor ne varuje družbe pred kriminaliteto in je nujen le za majhno število nevarnih prestopnikov. Ravno tako so ugotovili, da ima zapor negativne posledice ne samo na zapornika ampak tudi na njegovo družino (Brinc 1988). Zlasti pri kriminalnih dejanjih brez žrtev je smiselno storilce deprizonizirati z alternativnimi kaznimi in jih s tem izločiti iz kaznovalnih institucij, kar pomeni dekriminizacijo manjših kaznivih dejanj. Premik v tej smeri je nakazan tudi po novem zakonu, ki je v določenih segmentih popustljivejši od predhodnih, saj zakon določenim obsojencem dovoli, da med prestajanjem kazni še naprej delajo na svojem delovnem mestu in razen ob prostih dneh, praviloma ob koncu tedna, ko morajo biti v zavodu, bivajo doma.

Zapisniki strokovnih posvetov kažejo na vsebinsko nedodelan koncept socioterapevtskega pristopa oziroma kažejo na potrebo po modifikaciji le – tega. Ob uvedbi socioterapevtskega modela obravnave zapornikov je ta veliko doprinesel k ugodni družbeni klimi v penalnih zavodih, zmanjšanju števila disciplinskih prekrškov in samopoškodb v zaporih, ravno tako je socioterapevtski model doprinesel k večji pripravljenosti zaprtih oseb za sodelovanje v poskusih korekcije njihovega vedenja, k večjemu zadovoljstvu z delom v zavodu, manjšemu številu begov in manjšemu številu hujših zlorab prostih izhodov. Ob naraščajočem številu obsojencev, pomanjkanju strokovnega kadra pa se izhodiščni obliki omenjenega modela očitno ne da več slediti.

Smiselno se mi zdi, da bi bilo alternativne načine reševanja sporov (restorativna pravičnost, abolicionistični koncepti), ki predpostavljajo posameznika kot odgovornega, samostojnega in razumnega, smiselno uvesti v socioterapevtski koncept delovanja v zaporu, in sicer za razreševanje sprotnih konfliktov, ki nastanejo znotraj zavoda. Tako bi se obsojenec naučil

reševati konflikte na miren način, to znanje pa bi mu bilo v veliko korist tudi po odpustu na prostost.

Med intervencijskimi praksami, ki pri nas še niso poznane, velja omeniti tudi pristop *wrap-around*, ki predvideva vzpostavitev podporne mreže za posameznike s čustvenimi in vedenjskimi težavami in njihovo družino. Poleg strokovnih služb (na primer v šoli, centrih za mentalno zdravje, centrih za socialno skrbstvo in organih za mladinsko pravosodje) ta pristop vključuje tudi »naravne podporne osebe«, kar pomeni starše, sorodnike in prijatelje, vsi udeleženci pa so v enakovrednem položaju. Je inovativen pristop, ki predstavlja dobro rešitev pri izboljšanju posameznikovega motečega vedenja. Celoten tim skupaj opredeli potrebe in načrt postopkov, ki jim bo pomagal do želenih rezultatov. Tu namreč ne gre za ponujene storitve s strani določenih institucij, pač pa se na podlagi izraženih želja, potreb in ciljev vseh udeleženi v timu oblikuje načrt dela.

Namesto tega, da bi se odločalo o tem, v kateri prevzgojni zavod bi bil nameščen mladostnik s čustvenimi in vedenjskimi težavami ali namesto tega, da bi sprejemali takšne ali drugačne ukrepe zaradi neprimerne vedenja, podporna mreža raje poišče vzroke za nastalo situacijo in rešitve ter procese, ki bodo pripomogle k odpravljanju vzrokov. Vsi procesi in strategije temeljijo na spodbujanju posameznikovih močnih področij, kar pripomore k izboljšanju njegove samopodobe in samozavesti. Pomembno je redno spremljanje dela in sestanki tima ter usposobljen koordinator, na katerega se lahko oprejo člani skupine.

Ta alternativna metoda je izredno zanimiva, saj navaja posameznika na konstruktivno komunikacijo, sodelovanje, ter zavezanost dogovorom. Pomembna je tudi za grajenje posameznikovega občutka odgovornosti in dolžnosti do upoštevanja dogovorov. Zlasti pa se mi zdi pomembno to, da je v podporno mrežo zajeto mladostnikovo okolje (starši, družina in prijatelji), ki ga vsakodnevno obdaja. Povečini se namreč zgodi, da se osebe s čustvenimi in vedenjskimi težavami, ki so nameščene v prevzgojne institucije, po odpustu zopet vrnejo v isto okolje. To okolje pa je nemalokrat eden izmed glavnih vzrokov njihovega neprimerne vedenja. Pri *wrap-around* modelu bi se temu dejavniku lahko izognili. Prav tako pa ne gre spregledati še ene pozitivne plati te metode, in sicer te, da je njena uporaba precej bolj ekonomična in varčna, kakor namestitev posameznika v prevzgojno institucijo (Eber idr 2007).

Velik problem dela strokovnega delavca v zaporu predstavlja tudi nedorečenost podeljevanja zunajzavodskih ugodnosti zapornikom, ki je pogojena sicer s »prostovoljno« udeležbo v tretmaju. Raziskovalci so tako s pojmom »tretmanska igra« opredelili zapornikovo

vključevanje v tretmanske programe (od skupinske psihoterapije, delovne terapije itd.) izključno zaradi najudobnejše poti do predčasnega, pogojnega odpusta. Osebe pri omenjeni »igri« hlini tretman, obsojenci pa pragmatično hlinijo spreminjanje, izboljšanje stanja in spreobrnitev zaradi tega, da bi pridobili ugodnosti. Odločitev posameznikov za vključitev v tretman je torej prej posledica kalkulacije, da bi se čim lažje in čim hitreje dokopali do ugodnosti, kot pa odraz resnične pripravljenosti zapornika za pozitivne spremembe (Žišt, 2008). Na tem mestu zato predlagam, da se vključenost v tretma na noben način ne upošteva pri podeljevanju zunajzavodskih ugodnosti.

V slovenski strokovni in laični javnosti je še vedno oziroma, rekla bi lahko, čedalje bolj pogosto slišati očitke, da so slovenski zapori premalo strogi zaradi svoje tretmanske usmerjenosti. Tak očitek je še posebno glasen ob pojavih hudih kaznivih dejanj, ko slovenska javnost tako rekoč zahteva, da se kazni za posamezna kazniva dejanja zvišajo in da slovenski zapori postanejo zapori, ne pa »hoteli«.

Veliko ljudi ima predstavo, da so v zaporu zaposleni le pazniki, le redki vedo, da so tam tudi strokovni delavci, ki skušajo pomagati obsojencem, da bi prišli na pravo pot. Ampak družba ima do kriminalcev vse bolj negativen odnos, ljudje celo menijo, da si zaporniki ne zaslužijo nikakršne pomoči, kaj šele prijazne besede. Pojavljajo se zahteve po višji kazni zapora, javnost pa temu aplavdira in izraža podporo (Žišt 2008). Družba in politika očitata strokovnim delavcem v zaporu neuspešno resocializacijo, v njihovih očeh zapor izgublja rehabilitativno funkcijo, kar zaposleni strokovni delavci vsekakor občutijo. Še najbolj pa to občutijo zaporniki, ki so zaradi visokih izrečenih kaznih obupani in nemotivirani za sodelovanje v rehabilitacijskem in resocializacijskem procesu. Zato ni presenetljivo, da strokovni delavci, udeleženci na strokovnih posvetih, ki sem jih obravnavala v drugem delu diplomske naloge, želijo, da se zapori v javnosti predstavijo kot rehabilitativne ustanove, kjer se na sodoben in human način opravlja namen kaznovalne politike. Prav tako želijo, da se s kaznovalno politiko ukvarjajo strokovnjaki in ne politiki s svojimi kratkoročnimi interesi, ter da se družba in politika zavesta potrebe po strpni kriminalni politiki in kvalitetne obravnave obsojencev.

9. VIRI IN LITERATURA

- Ambrož, M. (2008). Preventivne mešane teorije o namenu kaznovanja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 59 (3), 239-248.
- Bavcon, L., Šelih, A. (1987). *Kazensko pravo, splošni del*. Ljubljana: ČZ uradni list SRS.
- Brinc, F. (1981). Nujnost sprememb pri izvrševanju kazni zapora. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1, str. 3-12.
- Brinc, F. (1985). Določitelji družbenega vzdušja v kazenskih zavodih v SR Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 36 (4), 304-317.
- Brinc, F. (1988). *Izvrševanje kratkotrajnih kazni zapora*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Brinc, F. (2000). »Zapor za koga, kako, s kakšnim ciljem in za kakšno ceno«. *Revija Varstvoslovje*, letnik 2, številka 3, str. 229-238.
- Demšar, D. (1983). »Neoklasicizem«- Transatlantski nesporazum. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 34 (2), 155-161.
- Deželak, I. in Deželak, M. (2002). *Vprašanje resocializacije zapornikov*. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede: Ljubljana.
- Eber idr. (2007). Wraparound and Positive Behavioral Interventions and Supports in the Schools. *Journal of Emotional & Behavioral Disorders*, Vol. 10, Issue 3.
- Flere, S. (2003). *Sociologija*. Maribor: Pravna fakulteta univerze v Mariboru .
- Foucault, M. (1984). *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, M. (1991). *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Gibbs, J. C. (2003). *Moral development and reality: beyond the theories of Kohlberg and Hoffman*. Sage publications.
- Giddens, A. (2006) *Sociology*. Polity Press. Cambridge.
- Goffman, E. (1996). *Asylums*. Doubleday & Co. (Pelican edition 1968).
- Haralambos, M., Holborn, M. (1999). *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
- Hill, G. (2001). *Psihologija: shematski pregledi*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Hribernik, O. L. (2007). *Supervizija za pedagoge v slovenskih kazenskih ustanovah*. *Socialna pedagogika*, 11 (1), str. 77-98.
- Ivanc, M. (2004). *Vloga zapora v sistemu nacionalne varnosti Republike Slovenije*. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede: Ljubljana.

- Javornik, M. (1989). Alternative institucionalnemu obravnavanju otrok in mladostnikov z motnjami vedenja in osebnosti pri nas (magistrska naloga). Ljubljana: Oddelek za pedagogiko Filozofske fakultete v Ljubljani.
- Javornik, M. (1990). Spremembe v obravnavanju storilcev kaznivih dejanj. *Iskanje-vzgoja, prevzgoja*, 9, str. 1-16.
- Javornik, M. (1991). Moderna kaznovalnost. *Iskanja-vzgoja, prevzgoja*, 11, str. 1-13.
- Javornik, M. (2001). Od pravičnega povračila za kaznivo dejanje k prevzgoji storilca (in nazaj). *Sodobna pedagogika*, 11, str. 144-157.
- Javornik, M. (2001a). O problematiki vzgoje v kazenskem pravu (doktorska dizertacija). Ljubljana: Oddelek za pedagogiko Filozofske fakultete v Ljubljani.
- Južnič, S. (1989). *Politična kultura 2*. Prenovljena in dopolnjena izdaja. Maribor: Založba obzorja Maribor.
- »Kakšne zapore potrebujemo?« (2009). Strokovni posvet.
- Kanduč, Z. (1994). Možnosti razvoja teoretične kriminologije v razmerah restavracije kapitalističnega zatiranja in izkoriščanja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 45 (4), 311-325.
- Kanduč, Z. (1996). Zastrafevanje in rehabilitacija: kriminološki pogled. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47 (3), 228-240.
- Kanduč, Z. (1999). *Kriminologija: (Stran) poti in vede o (stran) poteh*. Ljubljana: inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Kanduč, Z. (1999). Kriminološke teorije strukturnega pritiska. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50 (1), 3-11.
- Kanduč, Z. (1999). Okolje, priložnosti, nadzor in kriminalno vedenje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50 (4), 324-333.
- Kanduč, Z. (2000). Abolicionizem: paradoks nekriminološke kriminologije? *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51 (4), 295-304.
- Kanduč, Z. (2000a). Abolicionistični pogledi v sodobni kriminologiji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51 (3), 187-196.
- Kanduč, Z. (2000b). Levi realizem v kriminologiji: Socialdemokratska različica ideologije »reda in zakonitosti«. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51 (1), 3-11.
- Kanduč, Z. (2002). Klasična kriminologija- razlogi za njeno trdoživo aktualnost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50 (1), 3-11.
- Kanduč, Z. (2003). Kriminaliteta, človekove pravice in varnost v po(zno)modernem svetu. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 54 (2), 159-171.

- Kanduč, Z. (2003). Onkraj zločina in kazni. Ljubljana: Študentska založba.
- Kanduč, Z. (2008). O nekaterih kriminoloških vidikih odgovornosti (v postmoderni perspektivi). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 59 (3), 223-238.
- Kanduč, Z. (2009). Nasilje, nadzorovanje in (post)moderna kultura v kriminološki perspektivi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60 (1), 25-40.
- Kecmanović, D. (1973). *Između normalnog i patološkog*. Beograd: Srboštampa
- Kodelja, Z. (1995). *Objekt vzgoje*. Ljubljana: Krtina.
- »Konceptualni problemi vzgojnega dela v slovenskih zavodih za prestajanje kazni zapora in prevzgojnem domu« (1999). *Strokovni posvet*.
- Kovač – Šebart, M., Krek, J. (2007). Vrednotna osnova vzgoje v javni šoli : vzgojni koncept, ki temelji na človekovih pravicah, ni in ne more biti le pravna forma. *Sodobna pedagogika*, letn. 58, št. 5, str. 10-28.
- Kroflič, R. (2003). O pedagoški vrednosti kazni, *Šolska kronika (Zbornik ob razstavi Stara šola novo tepe)*, št. 12, str. 374-384.
- Kroflič, R. (2005). glavni sovražnik discipline je odtujenost. Pripadnost skupnosti je njeno zdravilo. *Sodobna pedagogika*, let. 56, št. 4, str. 14 – 23.
- Kroflič, R. (2008). Ničta toleranca do odklonskega vedenja in inkluzivna šola. *Sodobna pedagogika*, letn. 59, št. 3, str. 64-74.
- Kroflič, R. idr. (2009). Ali poklicne in strokovne šole potrebujejo vzgojni koncept? Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje.
- Kupčević-Mladenović, R. (1972). *Osnovi penologije*. Sarajevo: Svjetlost.
- Letno poročilo 2009. Ljubljana: Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij.
- Lukšič-Hacin, M. (1999).» Procesi resocializacije in etnična identiteta«. *Teorija in praksa*, 36 (2), 274 – 289.
- Meier, B. D. (1998). Restorative Justice: a new paradigm in criminal law? *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, letnik 6, št. 2.
- Meško, G. (1997). *Družinske vezi na zatožni klopi?* Ljubljana: Educy.
- Meško, G. (2002). *Osnove preprečevanja kriminalitete*. Ljubljana: Visoka policijsko - varnostna šola.
- Meško, G. (2006). *Kriminologija*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Meško, G. idr. (2006). Zapor: družba znotraj družbe- pogled obsojencev na odnose in življenje v zaporu. *Socialna pedagogika*, 10 (3), 261-286.
- Milčinski, J. (1982). »Medicinski poskus na človeku«, *medicinska etika in deontologija*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza- Univerzum.

- Nastran – Ule, M. (1997). *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Pavlović, Z. (1996). Vzgojni in disciplinski ukrepi kot način obravnavanja motenj učnega procesa in kot vzgoja otrok za sprejemanje lastne odgovornosti. V: *Otrokove pravice, šolska pravila in nasilje v šoli* (zbornik uredila A. Šelih). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti. Str. 59–112.
- Petrovec, D. (1998). *Kazen brez zločina*. Ljubljana: Zavod za založniško dejavnost.
- »Posvet o diferenciaciji obravnave obojencev in mladoletnikov« (1999). Strokovni posvet.
- Primorac, I. (1978). *Prestup i kazna: rasprave o moralnosti kazne*. Beograd: Mladost
- Pšunder, M. (2004). *Disciplina v sodobni šoli*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Salecl, R. (1991). *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt.
- »Socioterapevtski model včeraj – danes - jutri« (2002). Strokovni posvet.
- »Soodvisnost tretmanskega in varnostnega dela v zavodih za prestajanje kazni zapora in prevzgojnem domu« (2007). Strokovni posvet.
- »Vloga vzgojne službe v slovenskih zavodih za prestajanje kazni zapora« (2006). Strokovni posvet.
- Završnik, A. (2008). Konceptualne zagate restorativne pravičnosti- nova paradigma modernega odzivanja na kriminaliteto? *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 59 (2), 125-140.
- Završnik, A. (2009). *Homo criminalis (upodobitve zločinskega subjekta v visokotehnološki družbi tveganja)*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Žišt, Damijana (2008). *Utrinki iz življenja za rešetkami*. Maribor: Večer.
- Žižek, S. (1984). *Filozofija skozi psihoanalizo*. Ljubljana: Univerzum.

IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisana KATJA ŠTREKELJ izjavljam, da je diplomsko delo z naslovom VLOGA STROKOVNEGA DELAVCA V ZAPORU moje avtorsko delo in da se strinjam z objavo na spletnih straneh Oddelka za pedagogiko in andragogiko.

Veliki Videm, 25.8.2010

Katja Štrekelj